НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ

Відділення заочного та дистанційного навчання
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

Спеціальність 072 – «Фінанси, банківська справа та страхування»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА
на тему:

«Формування доходів місцевих бюджетів в Україні в умовах фінансової децентралізації»

Кваліфікаційна робота магістра містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Студентка групи Фм-22.32 _____ Дмитренко Анастасія Олексіївна

Науковий керівник _____ д.е.н., професор Момотюк Л.Є.

Робота допущена до захисту ____ д.е.н., професор Бондарук Т.Г.

Київ 2024

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ

Відділення заочного та дистанційного навчання

КАФЕДРА ФІНАНСІВ, БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ ТА СТРАХУВАННЯ

Освітній ступінь – ***магістр***
Галузь знань - ***07 «Управління та адміністрування»***
Спеціальність – ***072 «Фінанси, банківська справа та страхування»***
Освітньо-професійна програма – ***«Фінанси, банківська справа та страхування»***

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
д.е.н., проф. Т.Г. Бондарук
_____
«20» січня 2023 р.

З А В Д А Н Н Я
на кваліфікаційну роботу магістра
Дмитренко Анастасії Олексіївни

1. Тема роботи: Формування доходів місцевих бюджетів в Україні в умовах фінансової децентралізації
керівник роботи д д.е.н., професор Момотюк Л.Є.
затверджена наказом по Академії від «20» січня 2023 р. № 15/2
2. Термін здачі студентом закінченої роботи 26 грудня 2023 р.
3. Вихідні дані роботи: законодавчі та нормативні акти України, роботи вітчизняних і закордонних вчених, публікації в наукових періодичних виданнях, результати наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних фахівців які стосуються теми дослідження, статистичні матеріали, звітні дані.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які належить зробити):
1) теоретико-методичні засади формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації;
2) тенденції формування доходів місцевих бюджетів України в умовах децентралізації;
3) перспективи формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації.
5. Перелік графічного матеріалу: схеми, діаграми, таблиці.
6. Дата видачі завдання «20» січня 2023 р.

Керівник _____
(підпис)
Завдання прийняв до виконання _____
(підпис)

Календарний план

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Відмітка про виконання
1.	Затвердження теми і наукового керівника кваліфікаційної роботи магістра на засіданні кафедри	20.01.2023	Виконано
2.	Опрацювання першоджерел по темі роботи	20.02.2023	Виконано
3.	Розробка плану роботи, методики та інструментарію досліджень	28.02.2023	Виконано
4.	Проведення економічних досліджень та їх аналіз	03.03.2023	Виконано
5.	Написання вступу до роботи	10.04.2023	Виконано
6.	Написання першого розділу роботи	12.05.2023	Виконано
7.	Написання другого розділу роботи	21.06.2023	Виконано
8.	Написання третього розділу роботи	04.09.2023	Виконано
9.	Написання висновків та пропозицій, оформлення роботи	18.09.2023	Виконано
10.	Подача першого варіанту роботи на кафедру	09.10.2023	Виконано
11.	Доопрацювання роботи згідно з зауваженнями керівника	01.11.2023	Виконано
12.	Попередній захист роботи	20.12.2023	Виконано

Студент _____ Дмитренко А.О.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ д.е.н., професор Момотюк Л.Є.
(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП 5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ 9
1.1. Економічна природа доходів місцевих бюджетів 9
1.2. Теоретичні засади децентралізації в процесі формування доходів місцевих бюджетів 15
1.3. Принципи та основи класифікації доходів місцевих бюджетів 25
Висновки до розділу 1 31
РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ 33
2.1. Формування доходів місцевих бюджетів у контексті децентралізації бюджетної системи 33
2.2. Вплив міжбюджетних трансфертів на дохідну частину місцевих бюджетів 49
2.3. Оцінка рівня децентралізації доходної частини місцевих бюджетів 66
Висновки до розділу 2 78
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ 80
3.1. Зарубіжний досвід формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації та перспективи його адаптації в Україні 80
3.3. Стратегічні напрями вдосконалення процесу формування доходів місцевих бюджетів у сучасних умовах бюджетної децентралізації 94
Висновки до розділу 3 99
ВИСНОВКИ 101
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 105
ДОДАТКИ 114

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Місцеві бюджети, засновані на принципах децентралізації, за останні роки дозволили забезпечити фінансову та матеріально-технічну спроможність територіальних громад в Україні. На сьогодні в умовах війни, спричиненою повномасштабною агресією російської федерації в Україні, територіальні громади відновлюють дитячі садки, ремонтують школи, встановлюють енергозберігаюче освітлення, ремонтують пошкоджену в результаті війни інфраструктуру, сприяють утворенню агропідприємств і розвитку малого та середнього бізнесу.

Разом із тим, діюча система формування доходів місцевих бюджетів в Україні продовжує зберігати високий рівень залежності від трансфертів з державного бюджету, а також державних фондів і цільових програм, та зменшенням частки власних надходжень. Особливо загрозливою стала тенденція щодо зменшення дохідної частини місцевих бюджетів в Україні, починаючи із березня 2022 року. Ця тенденція зумовлена повномасштабною агресією росії та фактичною зупинкою підприємницької й промислової діяльності на місцях, послабленням попиту на оренду комунальної власності, які були важливим джерелом наповнення дохідної частини місцевих бюджетів. Ця проблема вимагає свого комплексного вирішення на загальнодержавному рівні, а також належного наукового обґрунтування.

Ступінь розробленості проблеми. Питаннями дослідження джерел формування доходів місцевих бюджетів на сьогодні досліджено в роботах таких провідних українських науковці: Т. Бондарук, Н. Вишневська, О. Дем’янчук, О. Кириленко, О. Кравченко, З. Лобода, Ю. Пасічник, Л. Сиба, О. Шишко, С. Юрій, Н. Янчук та ін.

Разом із тим, проблеми формування доходів місцевих бюджетів в Україні в умовах фінансової кризи, зумовленої як кризовими явищами 2022 року в економіці та фінансово-банківському секторі, так і їх основною причиною – війною, а також у процесі реалізації вищим керівництвом держави

реформи місцевого самоврядування та територіальної організації публічної влади на засадах децентралізації, набувають на сьогодні своєї актуальності та зумовлюють нагальну потребу в обґрунтуванні нових наукових підходів.

Метою кваліфікаційної роботи магістра є обґрунтування теоретичних і практичних засад формування доходів місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації, а також визначення напрямів та методів удосконалення фінансової стратегії формування доходів місцевих бюджетів.

Для реалізації мети було поставлено і вирішено такі завдання:

визначити поняття місцевого бюджету як фінансової основи розвитку місцевого самоврядування в Україні;

обґрунтувати генезис місцевих бюджетів в Україні;

дослідити зарубіжний досвід формування доходів місцевих бюджетів як фінансової основи місцевого самоврядування;

охарактеризувати стан доходів місцевих бюджетів в сучасних умовах в Україні;

проаналізувати вплив бюджетної децентралізації на доходи місцевих бюджетів в Україні;

описати напрями вдосконалення формування дохідної частини місцевих бюджетів в Україні;

оцінити перспективи нарощування власних ресурсів органів місцевої влади в умовах фіскальної децентралізації.

Об’єктом кваліфікаційної роботи магістра є процеси формування доходів місцевих бюджетів в Україні в умовах фінансової децентралізації та їх наукове і експертно-аналітичне обґрунтування.

Предметом кваліфікаційної роботи магістра є особливості формування місцевих бюджетів в Україні в умовах реформи місцевого самоврядування.

Використані методи наукового дослідження. Задля досягнення поставленої мети кваліфікаційної роботи магістра були використані філософські, загальнонаукові й спеціальні методологічні принципи і методи

пізнання в їх системному поєднанні. Зокрема, використано потенціал діалектичного, історичного, системного методологічних підходів, а також структурно-функціональний метод, методи формальної логіки (аналіз і синтез, індукція та дедукція), в тому числі прийоми фінансового аналізу та групування, а також методи наукового абстрагування, горизонтального та вертикального аналізу для оцінки процесу формування дохідної частини місцевих бюджетів.

Теоретичною і методичною основою магістерської роботи є закони України, постанови та рішення Кабінету Міністрів України, Укази Президента України, сучасні економічні теорії. При постановці проблеми та аналізі існуючих підходів до її рішення були використані методичні матеріали, наукова, економічна, довідкова та спеціальна література, праці провідних вітчизняних і закордонних економістів, статистичні й звітні дані.

Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі і нормативні акти, що регулюють дохідну частину фінансової сфери в місцевих бюджетах; офіційні статистичні та інформаційно-аналітичні матеріали; дані фінансової звітності місцевих бюджетів; нормативно-правові акти, що регламентують порядок формування доходів місцевих бюджетів в Україні; наукові монографії, матеріали науково-практичних конференцій, інформаційні ресурси всесвітньої мережі Інтернет, довідкові та періодичні наукові видання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичному вирішенні комплексу завдань щодо формування доходів місцевих бюджетів в умовах реформи місцевого самоврядування в Україні. Зокрема, у цій роботі:

удосконалено:

науково-теоретичні підходи щодо класифікації видів децентралізації залежно від їх характеристики: демократична; адміністративна; управлінська; політична; фінансова; бюджетна. Обґрунтовано, що на формування доходів місцевих бюджетів значно впливатимуть бюджетна і фінансова (фіскальна)

децентралізація, ефективне проведення яких, у свою чергу, залежить від демократичної, адміністративної, політичної та управлінської децентралізації;

набуло подальшого розвитку:

практичні рекомендації щодо групування основних переваг і позитивних результатів децентралізації, а також її ризиків і небезпек в Україні.

Практичне значення кваліфікаційної роботи. Практичне значення кваліфікаційної роботи магістра полягає у доведенні теоретичних положень, методичних підходів та висновків щодо шляхів і методів забезпечення стабільності та нарощування дохідної складової місцевих бюджетів в умовах децентралізації, до рівня практичних пропозицій та рекомендацій, які можуть бути використані в діяльності органів виконавчої влади, органів і посадових осіб місцевого самоврядування в Україні.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи магістра. Основні положення та результати кваліфікаційної роботи магістра доповідались та обговорювались на X Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених «Сучасні проблеми і перспективи економічної динаміки» (м. Умань, 16 листопада 2023 р.)

Публікації. Основні результати кваліфікаційної роботи магістра опубліковано у 1 науковій праці в збірнику тез доповідей конференцій.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

1.1. Економічна природа доходів місцевих бюджетів

Дослідження проблем формування дохідної частини місцевих бюджетів України набуває особливої актуальності, оскільки саме доходи місцевих бюджетів є основою економічної і соціальної стабільності регіонів. В умовах поглиблення диспропорцій у розвитку окремих регіонів України проблеми доходів бюджетів перебувають у полі зору науковців, практиків і громадськості та є пріоритетними у фінансовій науці.

В економічній літературі відсутні єдині підходи до трактування поняття «доходи бюджету», яке вітчизняні науковці розглядають з одного боку, як систему економічних відносин [15], з іншого – як кошти, які формують централізований фонд фінансових ресурсів держави [24]. Сьогодні у фінансовій науці поняття «доходи бюджету» є досить поширеним і використовується в декількох аспектах. Його можна розглядати в матеріальному, правовому та економічному значенні. (Додаток А, табл.. А.1).

Розглядаючи «доходи бюджету» як правову категорію, необхідно згадати визначення бюджету у правовому тлумаченні, в якому це поняття традиційно розуміється як фінансовий план відповідного фінансово-правового утворення, що має конкретний правовий вираз, тобто затверджений у формі нормативно-правового акта [16]. Так, зазначають, що доходи бюджету – це здійснені на підставі правових норм обов’язкові і добровільні надходження до бюджету, що використовуються державою для виконання своїх функцій [18].

При аналізі доходів бюджету у правовому значенні виникає ототожнення понять «доходи бюджету» і «доходна база відповідного фінансового плану» [16].

Можна погодитись з твердженням, що при розгляді бюджету як правової категорії варто акцентувати увагу не на тому, що він є своєрідним фінансовим планом, а звернути увагу на його правову форму, тобто на те, як затверджується бюджет, – законом чи рішенням органу місцевого самоврядування [18]. Бюджет за своєю суттю є планом формування й використання бюджетних ресурсів, що складається з доходної та видаткової частини, і доходна частина бюджету є частиною фінансового плану, а доходи бюджету – це вже реальні надходження до бюджету.

Саме економічне значення доходів бюджету дозволяє проаналізувати відносини, пов'язані з їх формуванням. Через призму таких взаємовідносин можна відстежити взаємозв'язок бюджетного права з податковим, з інститутом неподаткових доходів та з іншими галузями й інститутами, що регулюють сплату коштів до різних бюджетів [28]. Тобто відносини, пов'язані з формуванням доходів і здійсненням видатків бюджетів бюджетної системи держави є предметом бюджетного права, він стверджує, що доходи бюджету можна визначати як предмет регулювання бюджетного права [28].

Досліджуючи сутність доходів бюджету, вітчизняні вчені відмічають, що державні доходи – ширше поняття, ніж доходи бюджету. Вони включають як доходи бюджету, так і чисті доходи державних підприємств [18]. Державні доходи охоплюють ту частину фінансових відносин, яка пов'язана з формуванням фінансових ресурсів у розпорядженні держави і державних підприємств [34]. При цьому акумульовані державою фінансові ресурси належать до централізованих (концентруються в державному та місцевих бюджетах і фондах цільового призначення), а ті, що залишаються в розпорядженні державних підприємств, є децентралізованими [34].

Характеризуючи дефініцію «доходи бюджету», можна погодитись, що вони є складовою державних доходів, що має похідний характер. Оскільки не всі державні доходи є доходами бюджетів, то, в свою чергу, бюджетні доходи включають до свого складу лише ті, які зосереджуються в загальнодержавних

централізованих фондах, а також регіональних та місцевих фондах (державному та місцевих бюджетах) [54]. Таким чином, поняття доходів бюджету у кількісному вимірі є вужчим від державних доходів.

У цілому, доходи бюджету трактують як сукупність надходжень до бюджетів на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України. Вважаємо, що доходи бюджету формулювати як сукупність надходжень бюджету некоректно, оскільки Бюджетний кодекс України визначає, що надходження бюджету включають «доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів» [24]. Тоді як, доходи бюджету трактуються, як податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ) [24]. Отже, поняття доходів бюджету є вужчим від поняття надходжень бюджету. Можна погодитись з висновками, які стверджують, що, «за логікою законодавця, надходження бюджету включають в себе не тільки доходи, як надходження на безповоротній основі, а й бюджетні кошти, надані на поворотній основі, – повернення кредитів, позичок, фінансової допомоги, а також кошти, залучені від приватизації державного майна» [58]. Пропонують доходи бюджетів визначати як «грошові надходження, що отримуються за рахунок різноманітних джерел, перелік яких міститься в Бюджетному кодексі України, а розміри встановлюються щорічним законом про державний бюджет. Такі грошові надходження спрямовані на забезпечення виконання завдань, реалізацію функцій органів державної влади й органів місцевого самоврядування і задоволення потреб населення» [16]. Ц. Огонь підсумовує поняття доходів бюджету як «єдиної, цілісної системи специфічних економічних відносин, які виникають в умовах

розподілу і перерозподілу ВВП з метою формування загальнодержавного фонду фінансових ресурсів для забезпечення виконання, насамперед, конституційних зобов'язань» [17]. В цьому визначенні простежується як правовий, так і матеріальний аспект.

Вітчизняні вчені також вважають, що доходи бюджету – це частка централізованих ресурсів держави, які потрібні для виконання нею відповідних функцій. Цієї ж думки дотримується і Ю. Пасічник, додаючи, разом з тим, тезу щодо необхідності врегулювання доходів державного бюджету відповідними нормативними актами [86].

Професор О. Василик зазначав, що доходи бюджету є фінансовою базою діяльності держави. Їх склад, форми мобілізації залежать від системи і методів господарювання, а також від економічних завдань, які вирішує суспільство в той чи інший період [18, с.73]. Такі українські науковці як О. Турчинов та Ц. Огонь стверджують, що доходи бюджету – це фінансові ресурси держави, які використовуються для виконання функцій, закріплених законами за державою. Доходи бюджету утворюються за рахунок надходжень на безповоротній основі, справляння яких передбачене законодавством України [17].

На думку М. Карліна, доходи державного бюджету є сукупністю грошових надходжень до централізованого фонду фінансових ресурсів держави, що використовуються нею для виконання її основних завдань і функцій [49, с.53]. З цим визначенням погоджуються і інші українські дослідники, підкреслюючи, що доходи бюджету утворюються за рахунок надходжень на безповоротній основі, справляння яких передбачене законодавством України [25].

Професор К. Павлюк розглядає поняття доходів бюджету комплексно, враховуючи його різносторонні характеристики, зокрема, вважаючи їх частиною фінансових ресурсів держави, що формуються у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту й зосереджуються у

бюджетному фонді для забезпечення соціальних і економічних потреб держави [85, с.83]. Вона стверджує, що доходи бюджету є фінансовою базою діяльності держави. Склад доходів, форми їх мобілізації залежать від системи методів господарювання та від економічних завдань, які вирішує суспільство на тому чи іншому етапі розвитку [85, с. 73].

Досліджуючи «доходи бюджету» як економічну категорію, вітчизняні науковці розглядають її, з одного боку, як систему економічних відносин, з іншого – як кошти, що формують централізований фонд фінансових ресурсів держави. Як економічна категорія, доходи бюджету виражають фінансові відносини, що виникають між державою, суб'єктами господарювання та населенням у процесі формування бюджетних фондів.

За економічною сутністю бюджетні доходи, з одного боку, є результатом розподілу вартості валового внутрішнього продукту між різними учасниками відтворювального процесу, з іншого – об'єктом подальшого розподілу сконцентрованої в руках держави вартості [34]. Формою прояву категорії доходи бюджету є сукупність видів бюджетних платежів юридичних та фізичних осіб, а їхнім матеріальним втіленням – грошові кошти, які мобілізуються до бюджету [58]. Погоджуємось з висновками Т. Бондарук про те, що ці формулювання дещо звужені, оскільки не дають повної характеристики сутності доходів місцевих бюджетів як специфічного явища, не виокремлюють їх найважливіших параметрів [9].

Отже, на основі аналізу існуючих наукових підходів щодо дослідження сутності доходів бюджету доцільно зазначити, що їх визначення можна сформулювати:

у правовому аспекті: доходи бюджету представляють собою фінансовий план держави чи органів місцевого самоврядування, в якому відображено кошти, що надходять у безоплатному і безповоротному порядку у розпорядження органів державної влади і місцевого самоврядування, справляння яких передбачено законодавством України

у матеріальному аспекті: доходи бюджету – це частка централізованих фінансових ресурсів держави, що створюється в процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту і зосереджується у бюджетному фонді для забезпечення нею відповідних функцій;

в економічному аспекті: як економічна категорія, доходи бюджету виражають фінансові відносини, що виникають між державою, суб'єктами господарювання та населенням щодо формування та розподілу бюджетних ресурсів з метою здійснення видатків на виконання зобов'язань і функцій держави.

Таким чином, на сьогодні не існує єдиного погляду щодо трактування економічної категорії «доходи місцевих бюджетів». Дослідження наукових робіт з проблематики формування доходів місцевих бюджетів дало підстави сформулювати власне визначення поняття «доходи місцевих бюджетів» – це сукупність грошово-економічних відносин суспільства, що забезпечують формування та розподіл фінансових ресурсів місцевих бюджетів та оптимальний, ефективний розвиток територій шляхом децентралізованого управління в особі органів місцевого самоврядування. Для подальшого дослідження теоретико-методологічних засад формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації вважаємо за необхідне розглянути наукові підходи до обґрунтування сутності децентралізації.

1.2. Теоретичні засади децентралізації в процесі формування доходів місцевих бюджетів

Протягом останніх років в Україні не вдалося подолати негативні процеси соціально-економічного розвитку територій. Прийняття Конституції України сприяло здійсненню ряду заходів, спрямованих на формування організаційно-правових та фінансових основ системи територіальної організації влади, зокрема було ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, ухвалено базовий Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інші законодавчі акти з питань місцевого та регіонального розвитку, Бюджетний кодекс України, затверджено Концепцію адміністративної реформи, Концепцію реформування місцевих бюджетів, Національну стратегію місцевого і регіонального розвитку та Програму державної підтримки розвитку місцевого самоврядування в Україні, Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» [13].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» деталізує норми Конституції і передбачає можливість добровільного об'єднання в одну громаду жителів кількох сіл. Зокрема, у ст. 6 Закону йдеться про те, що територіальні громади є основним носієм функцій і повноважень місцевого самоврядування, а мешканці кількох сусідніх сіл можуть об'єднуватися в одну територіальну громаду за рішенням місцевих референдумів відповідних сіл.

Передумови для об'єднання територіальних громад закладаються вже в Законі «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2022 р. Передбачене Законом визначення організаційно-правових засад співробітництва, його принципів, форм і механізмів дозволяє окреслити «точки дотику» між окремими територіальними громадами, визначити їхню потенційну здатність до об'єднання та його можливі наслідки [14].

Таким чином, було створено законодавчу базу організації управління місцевим розвитком, що сприяло вдосконаленню міжбюджетних відносин на місцевому рівні, становленню таких важливих інститутів місцевого самоврядування, як місцеві фінанси, комунальна власність, територіальна громада.

Проте ухвалені регуляторні акти не забезпечили ефективної системи управління та належного фінансового забезпечення, необхідного для виконання завдань і повноважень органів місцевого самоврядування, і, як наслідок, умови життя в Україні кардинально не покращилися [10]. Сформована система територіальної організації влади продемонструвала неспроможність в умовах ринкової економіки результативно та ефективно впливати на процеси соціально-економічного розвитку територій, виявилася нездатною до самовдосконалення і саморегуляції [10].

Проблематика децентралізації як одного із засобів підвищення ефективності функціонування публічної влади вже впродовж тривалого періоду часу перебуває в полі зору вітчизняних науковців та експертів. Це зумовлено, зокрема, успішною реалізацією засад децентралізації у практиці більшості держав Європейського Союзу. Децентралізація означає такий спосіб визначення та розмежування завдань і функцій, за якого більшість із них передається з рівня центральних органів на рівень нижчий і стає власним завданням та повноваженням органів нижчого рівня [71].

У наукових працях поняття «децентралізація» визначається як спрямоване зверху вниз переміщення, передача органам місцевого самоврядування частини функцій центральної влади [13]. Урядом започаткована реформа місцевого самоврядування та розроблено курс на децентралізацію влади в Україні. Так 1 квітня 2022 р. Кабінетом Міністрів України ухвалено концепцію децентралізації влади в Україні, яка передбачає зміну системи управління на обласному й районному рівнях.

Дослідження децентралізації державної влади й реформ місцевого самоврядування в пострадянських державах дозволили визначити три основні моделі розвитку цих систем [76]. Перша модель – формально децентралізовані системи органів місцевого самоврядування, у яких законодавство передбачає створення різних організаційних моделей місцевого самоврядування, фінансово автономних певною мірою. Друга модель – комбінація централізації й децентралізації, де представницькі органи влади мають відносну автономію, проте залишаються під патронатом держави. Фактично така практика унеможливлює можливість виявлення ініціативи й заважає незалежній адміністративній діяльності. Третя модель має риси адміністративної децентралізації; це так звана «ієрархічна піраміда компетенцій», що базується на принципі підпорядкування найвищому органу.

Децентралізація тісно пов'язана з організацією системи державного управління. Вона сприяє побудові ефективних взаємовідносин між державними органами управління і органами управління на локальному рівні. Наукові дослідження теорії децентралізації різняться об'єктом і характеризуються багатьма аспектами, що зумовлено існуванням різних видів децентралізації.

У теоретичних і практичних дослідженнях поняття «децентралізація» є багатоаспектним та розглядається різнопланово. На семантичному рівні децентралізація (від латинського de – «протиставлення», centralis – «центральний») трактується як знищення, ослаблення або скасування централізації [19]. Тобто, це система розподілу функцій і повноважень між державним і місцевими рівнями управління із розширенням прав останніх.

Тож термін «самоврядування» за своїм змістом близький до «децентралізації» [20]. Та роль децентралізації управління в процесах становлення інституту місцевого самоврядування є визначальною [20]. Адже децентралізація є своєрідною системою управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до органів місцевого самоврядування [20].

Звідси випливає взаємопов'язаність понять «місцеве самоврядування» та «децентралізація»: остання передбачає передання повноважень органів державної влади на місцевий рівень, що є поштовхом до розвитку та укріплення інституту місцевого самоврядування [20].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін "децентралізація" подається як система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; розширення прав низових органів управління.

Погляди вчених на категорію «децентралізація» різняться і не зводяться до єдиної загальновизнаної точки зору. Певна різниця в трактуваннях поняття децентралізації обумовлена використанням авторами різних підходів до дослідження її природи та форм.

Децентралізацію розподіляють на адміністративну (формалізований тип децентралізації, при якому зберігається реальна підпорядкованість центральним органам влади); політичну (децентралізація органів влади та управління, прийняття управлінських рішень); бюджетну (децентралізація фінансових та матеріальних ресурсів, що є основою економічної незалежності окремих територій); ринкова (розподіл окремих функцій аналізу та управління на державні та приватні структури) [49].

Також виділяють такі форми децентралізації залежно від її природи: демократична, фінансова та фіскальна децентралізація, децентралізація управління.

Відомий вітчизняний вчений О. Власюк даючи комплексне трактування децентралізації передбачає поєднання трьох її складових [25, с. 7]:

бюджетна децентралізація (зокрема, через прийняття змін до Бюджетного та Податкового кодексів України) задля передачі на місцевий рівень необхідних ресурсів (насамперед фінансових) для реалізації повноважень, переданих з Центру до регіонів;

зміна адміністративно-територіального устрою країни (насамперед шляхом оптимізації розміру громади, запровадження дієвих стимулів щодо добровільного об'єднання громад) задля наближення публічних послуг до їх безпосереднього споживача – члена територіальної громади [25, с. 7].

Розглянемо ці форми децентралізації детальніше (рис. 1.1).

Демократична децентралізація або автономія передбачає делегування, передачу частини державної виконавчої влади на місцевий рівень (органам місцевого самоврядування) [133].

Таку форму децентралізації слід розглядати як деконцентрацію – фактично місцеве управління, та делегування – передання владних повноважень і відповідальності органам місцевого самоврядування [133].

Система взаємовідносин органів місцевого самоврядування та органів державної влади пов'язана з деконцентрацією і децентралізацією. На ефективність функціонування місцевої системи управління впливає зв'язок децентралізації та деконцентрації влади, співвідношення функцій та компетенції органів влади, їх розподіл за функціональними та галузевими принципами [17].

Аналіз понять "децентралізація" та "деконцентрація" дає змогу використовувати їх у різних значеннях. Дослідники цих понять зазначають, що протягом останнього часу процеси деконцентрації і деконцентрації державної влади значно посилились та мають глобальний характер, зокрема метою децентралізації є передача повноважень державної (центральної) влади непредставницьким органам місцевого самоврядування.

Так, формування місцевих державних адміністрацій розглядають як складову децентралізації, тоді як місцеве самоврядування визначають як прояв деконцентрації [49].

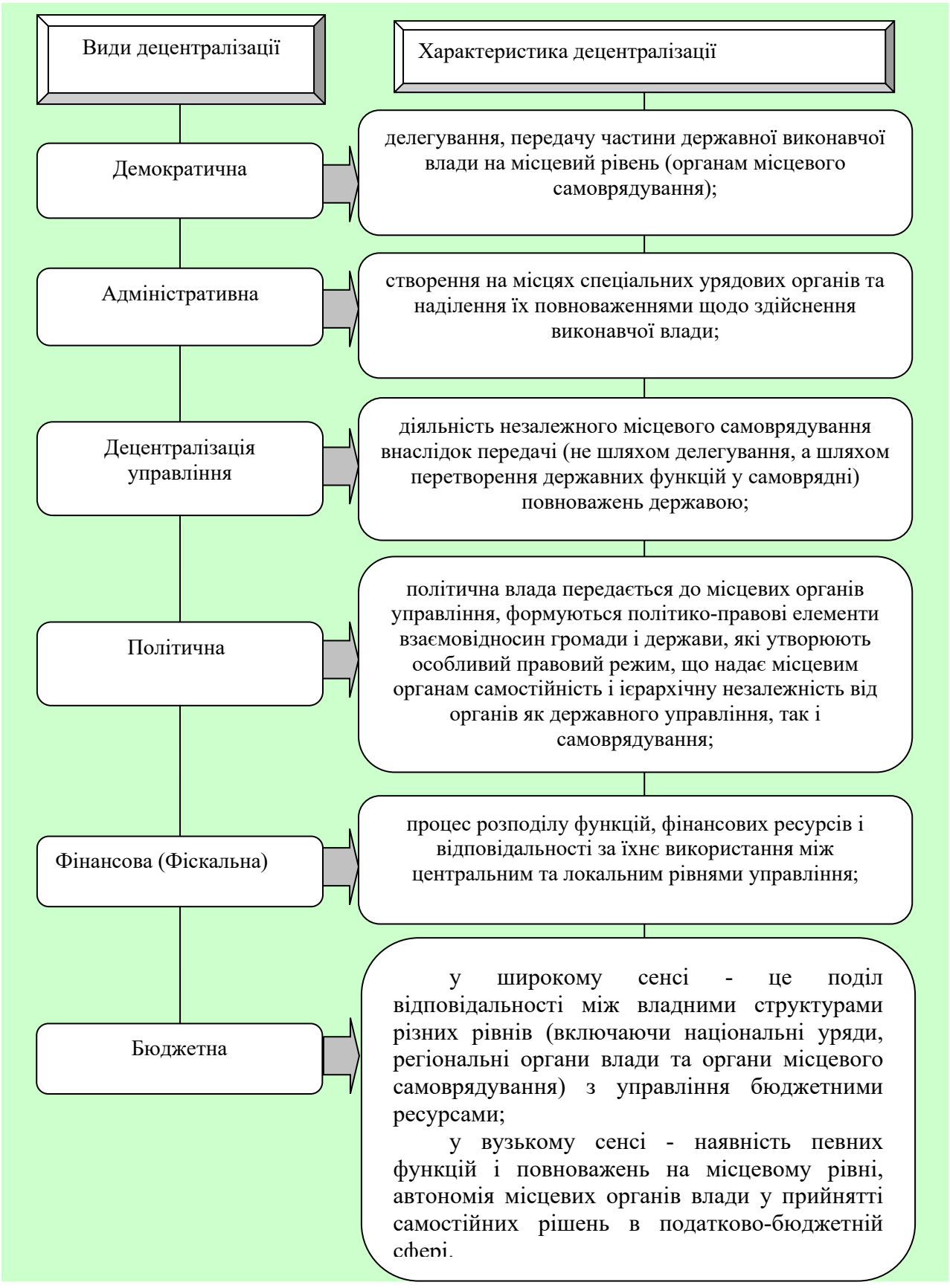

Рис. 1.1. Види децентралізації та їх характеристика*

*(Систематизовано автором).

Деконцентрація – це адміністративна децентралізація, що передбачає створення на місцях спеціальних урядових органів та наділення їх повноваженнями із здійснення виконавчої влади [149]. Її інколи виділяють як форму децентралізації або вид централізації, адже територіальні органи державної влади залишаються підпорядкованими центральним [149].

У свою чергу В. Кампо розглядає питання централізації і децентралізації у сфері виконавчої влади через делегування і субделегування функцій і повноважень регіонам Кабінетом Міністрів України, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, а також через діяльність місцевих державних адміністрацій [48 с. 16].

Адміністративна децентралізація – це створення на місцях спеціальних урядових органів та наділення їх повноваженнями щодо здійснення виконавчої влади [11].

Створення місцевих держадміністрацій також розглядається як складова децентралізації [11]. На думку дослідників, децентралізація є характерним явищем для сфери державного управління, яке обумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами, і передусім через розподіл функцій між центральними інстанціями і місцевим самоврядуванням [72]. У вітчизняній літературі децентралізації трактується як перерозподіл повноважень між центром та регіонами на користь останніх [56], делегування і субделегування функцій і повноважень регіонами [69] тощо. Як вважає І. Луніна [72], до повноважень місцевих органів влади належать такі завдання, вирішення яких не має впливу, що виходить за межі відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Так О. Власюк вважає, що «бюджетна децентралізація є першим кроком, фінансовою основою, матеріальним підґрунтям децентралізації у широкому розумінні цього слова. Взагалі формування фінансово самодостатніх адміністративно-територіальних одиниць потребує змін не тільки у

податковому та бюджетному законодавстві, але й відповідного реформування територіальної організації влади» [25].

Децентралізація державного управління неможлива без фінансової (бюджетної) децентралізації: розподілу повноважень, фінансових ресурсів і відповідальності за їх використання між центральними органами влади і місцевими рівнями управління [65].

Фіскальну (фінансову) децентралізацію трактують як «здатність місцевого самоврядування незалежно і ефективно забезпечувати суспільними послугами шляхом узгодження видатків органів влади з місцевими потребами і уподобаннями» [58]. Підтримуємо думку автора про те, що розвиток фіскальної децентралізації в Україні – процес об'єктивно виправданий і необхідний. По-перше, децентралізація необхідна для забезпечення ефективного надання послуг і максимального їхнього наближення до населення, вдосконалення системи управління та підвищення ефективності виконання завдань, що були передані на локальний рівень, на рівень територіальних об'єднань. По-друге, назріла реальна потреба у фінансовій самостійності органів місцевого самоврядування [58]. Без делегування місцевим органам влади обґрунтованих та відповідних повноважень у сфері оподаткування неможливо забезпечити фінансову незалежність місцевому самоврядуванню і побудувати державу демократичного зразка [58].

Основними перевагами децентралізації маже бути також: спрощена структуру управління на місцях, налагодження тіснішого зв'язку із громадянським суспільством, підвищення прозорості прийняття управлінських рішень, підвищення ступеня відповідальності перед територіальною громадою. Основні переваги й позитивні наслідки децентралізації наведено на рис. 1.2.

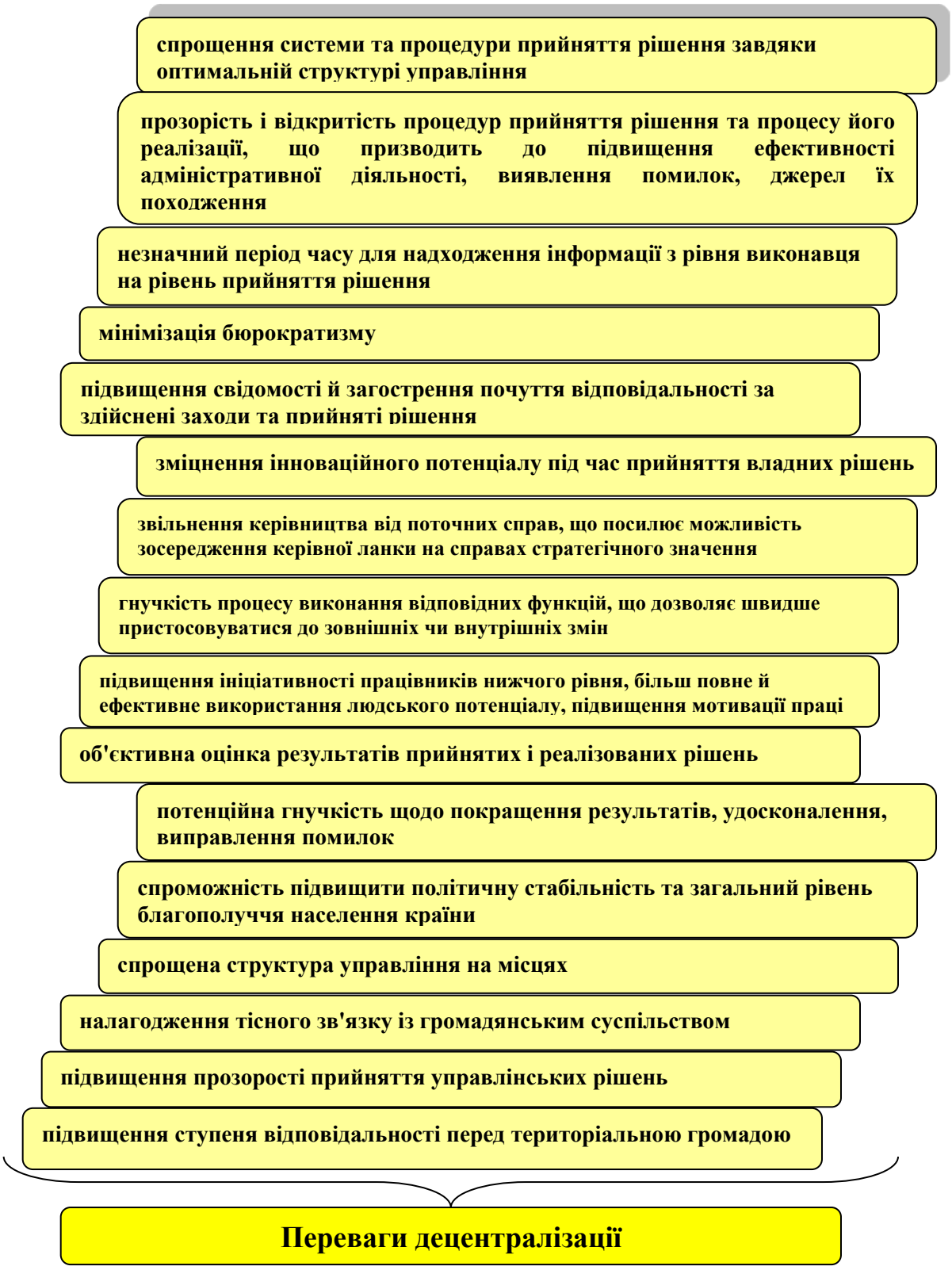

Рис. 1.2. Основні переваги й позитивні наслідки децентралізації*

*(Систематизовано автором.

За певних обставин децентралізація може мати ризики й небезпеки (рис. 1.3).

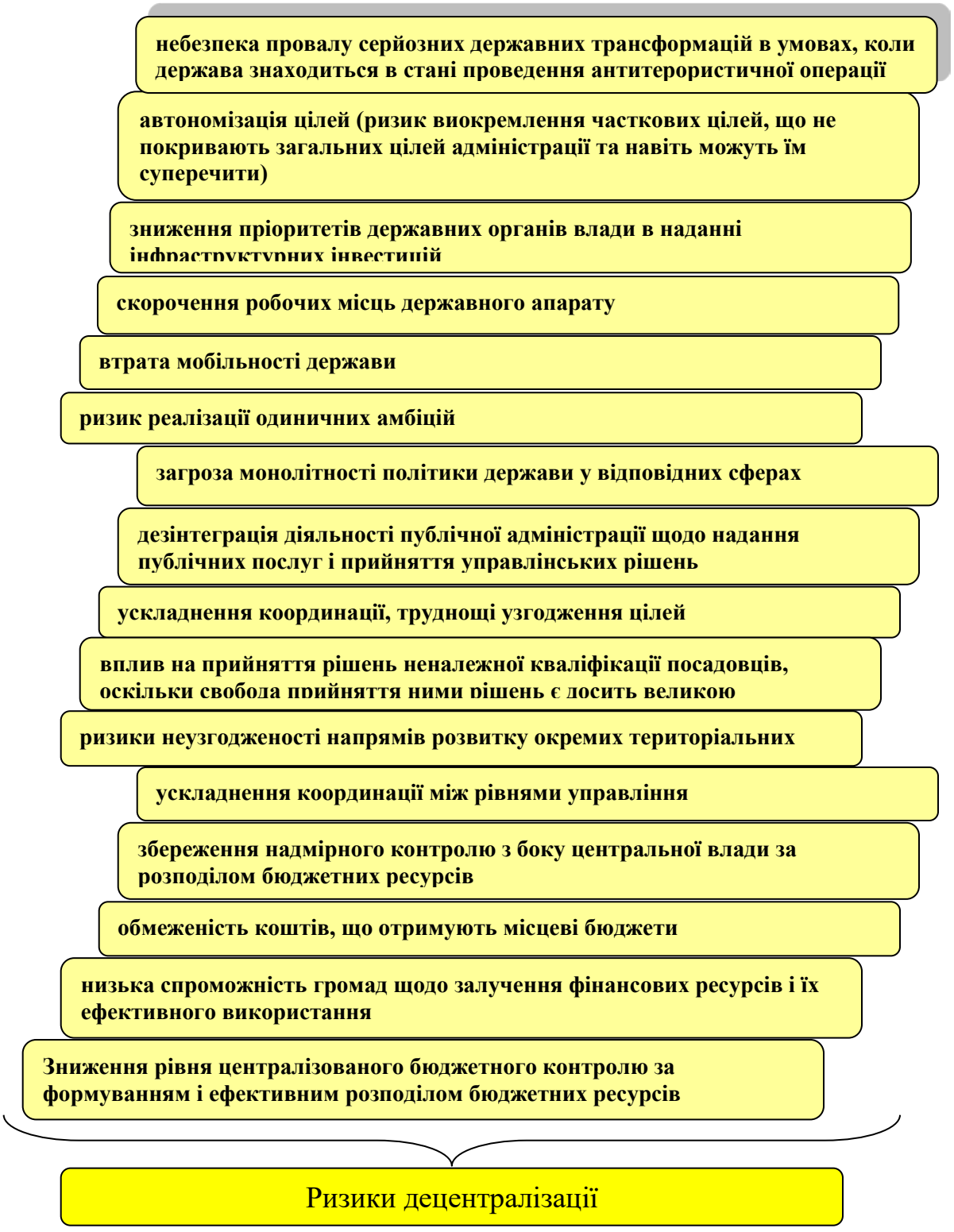

Рис. 1.3. Основні ризики й небезпеки децентралізації*

*(Систематизовано автором).

Таким чином, в результаті аналізу існуючих підходів до визначення поняття «децентралізація» обґрунтовано, що в сучасній науці її аспекти

розглядаються відносно її видів. Аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень дозволив встановити, що децентралізація може мати як переваги і позитивні наслідки так і ризики й небезпеки.

1.3. Принципи та основи класифікації доходів місцевих бюджетів

При обґрунтуванні методики оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів потрібно визначити її найсуттєвіші елементи – принципи та класифікаційні ознаки категорії «доходи місцевого бюджету».

Підґрунтям фінансової бази органів місцевого самоврядування є доходи місцевих бюджетів, які втілюють економічну самостійність місцевих органів влади, сприяють розвитку місцевої інфраструктури.

Перш ніж розглянути методику оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів, відзначимо, що при формуванні доходів місцевих бюджетів у світовій практиці перевага надається двом альтернативним принципам: бюджетної еквівалентності та національної солідарності.

Так, професор Т. Бондарук відзначає, що в основі формування доходів місцевих бюджетів має бути «принцип бюджетної еквівалентності, в який закладена ідея податкової справедливості щодо громадян, підприємств і жителів регіонів у цілому. За цим принципом доходи місцевих бюджетів повинні відповідати податковому навантаженню, яке несуть жителі регіонів, тому можливості одержання ними суспільних благ та послуг за рахунок місцевих бюджетів мають зростати зі збільшенням податків, які стягуються на певній території» [10, с. 292].

Підґрунтям другого принципу національної солідарності є загальне розуміння громадянської солідарності, а також ряд економічних аргументів,

відповідно до яких держава намагатиметься вирівнювати певною мірою фінансові можливості регіонів [17]. По-перше, держава гарантує надання громадянам низки соціальних послуг на певному рівні (послуги у сфері освіти, охорони здоров'я). По-друге, держава послаблює неефективність міжрегіональних переміщень фінансових ресурсів, виробничих чинників, яку зумовлює низький рівень розвитку в окремих регіонах транспортної інфраструктури, зв'язку тощо [17].

Розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування також здійснюється за принципом субсидіарності і наділення саме громад максимально широким колом повноважень. Ключовим критерієм розподілу повноважень є принцип субсидіарності, відповідно до якого повноваження на надання гарантованих суспільних послуг мають бути закріплені за органом влади, максимально наближеним до кінцевого споживача таких послуг. У вітчизняному законодавстві цей принцип визначений лише у Бюджетному кодексі як один із принципів формування бюджетної системи і стосується розподілу видів видатків між її рівнями.

Як відмічає С. Слухай, вагомим у запровадженні фіскальної децентралізації стали такі принципи, які сформулював ще Р. Масгрейв: 1) принцип відповідності (рішення про виробництво суспільних благ мають приймати ті громадяни, які проживають на території, де отримуватимуться вигоди, платежі й адмініструватимуться податки і збори для фінансування суспільного блага); 2) принцип централізованого перерозподілу (зміни в розподілі мають покладатися на центральний уряд, який володіє необхідними важелями для здійснення політики розподілу); 3) принцип фінансового вирівнювання (за відсутності адекватної політики індивідуального розподілу центральний уряд має забезпечувати певний ступінь вирівнювання між краще та гірше забезпеченими територіями); 4) принцип національних бажаних благ (центральний уряд може стимулювати цільовими трансфертами надання певних локальних суспільних благ, оскільки їхнє виробництво

характеризується просторовими зовнішніми ефектами або вони є особливо значущими благами з національної точки зору).

Так деякі науковці наголошують: «Принципи фіскального федералізму можуть застосовувати до федеративної та унітарної держави, які мають субцентральні рівні уряду, оскільки це неодмінно приводить до підвищення ступеня свободи цих рівнів влади як щодо видатків, так і щодо пов'язаних з ними розподілом податків, зборів, обов'язкових платежів» [25]. Серед вітчизняних учених цю думку підтримує, зокрема стверджує, що незалежно від політичного устрою держави у будь-якій країні реально існує розподіл фіскальних повноважень між рівнями влади. Це означає, що державні фінанси мають федеративну будову, оскільки кожен рівень державного управління має закріплені за ним завдання, виконання яких покладається на сформовані в ході процедури демократичного волевиявлення відповідні уряди (регіональні, місцеві) [15]. Саме тому можна погодитися з думкою багатьох дослідників про те, що державний сектор країни будується на засадах федералізму, якщо існують принаймні два рівні держави, уряди нижчого з яких – регіональні, місцеві – мають певну автономію в реалізації покладених на них завдань з точки зору акумуляції та витрачання суспільних коштів [58]. Така ознака характерна як для унітарних, так і для федеративних держав.

Очевидною є необхідність перебудови місцевої влади на принципі солідарності з центральною владою у вирішенні проблем місцевого значення в поєднанні з принципом фінансової самостійності органів місцевого самоврядування.

Вважаємо, що ключовим принципом формування доходів місцевих бюджетів має бути принцип децентралізації. Виходячи з визначення фінансової (фіскальної) та бюджетної децентралізації вважаємо, що принцип децентралізації доходів місцевих бюджетів передбачає розподіл функцій, фінансових ресурсів і відповідальності за їхнє використання між центральним

та локальним рівнями управління, а також автономію місцевих органів влади у прийнятті самостійних рішень в податково-бюджетній сфері.

Ще у Конституції Української Народної Республіки в 1918 р., було зазначено, що, не порушуючи єдиної своєї влади, Республіка надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, дотримуючись принципу децентралізації. ОЕСР так визначає принципи успішної децентралізації: чіткий розподіл фінансових функцій; прийняття обґрунтованих рішень; дотримання місцевих пріоритетів; підзвітність. Однак, застосування цих принципів на практиці виявилося непростою справою. Обставини різних країн відрізняються, отже, політичні та інституційні інструменти, які встановлюють децентралізацію, мають бути сформовані з урахуванням конкретних умов окремих країн [67].

Як правило, в унітарних державах має місце високий рівень централізації бюджетних ресурсів, натомість у країнах з федеративним устроєм бюджетне регулювання базується на принципах бюджетного федералізму, що передбачає збалансоване розмежування повноважень та відповідальності між рівнями бюджетної системи, відносну самостійність місцевих бюджетів [10]. Однак, деякі федеративні країни являються більш централізованими, ніж деякі унітарні.

Розроблення регуляторних механізмів бюджетної децентралізації повинно здійснюватися комплексно, поєднуючи принципи обґрунтованості, комплементарності (сумісності і взаємопов'язаності) в якості загальних базових основ, та принципу специфікації, як додаткового компенсаційного інструментарію з чітко детермінованими умовами відновлення порушених бюджетних взаємозв'язків для збереження стабільності системи управління суспільними фінансами [87].

Із загального принципу еквівалентності як необхідної умови ефективного функціонування багаторівневих бюджетних систем випливають відповідні вимоги до податків, що доцільно надавати у розпорядження

місцевих органів влади. Такі податки є основою доходів місцевих бюджетів і, за твердженням І. Луніної, вони повинні відповідати таким принципам [71]:

принцип одержуваної вигоди – стягування податків має відповідати тій вигоді, що одержують жителі і суб'єкти економічної діяльності визначених територій від місцевих суспільних благ, наданих за рахунок відповідних місцевих бюджетів;

принцип широкого розподілу податкового навантаження – такі податки мають створювати певне відчутне навантаження по можливості на всіх жителів і підприємства адміністративно-територіальної одиниці;

принцип територіальної прив'язки – об'єкт оподатковування має бути зв'язаний з визначеною територією і відрізнятися низькою мобільністю;

принцип незалежності податкових надходжень від кон'юнктурних змін в економіці – податки, що надходять до місцевих бюджетів не повинні реагувати на зміну кон'юнктури ринку (або реагувати в незначній мірі). Цей принцип є важливим з погляду на забезпечення достатньої стабільності податкових надходжень, оскільки основні види витрат місцевих бюджетів або не залежать від економічних циклів (наприклад, витрати на охорону здоров'я, освіту), або зростають у періоди погіршення економічної ситуації (наприклад, витрати на соціальний захист найбільш уразливих груп населення) [71].

В результаті аналізу існуючих підходів до визначення принципів успішної децентралізації, розроблення регуляторних механізмів бюджетної децентралізації, фіскальної децентралізації визначимо принципи формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації (рис. 1.4).

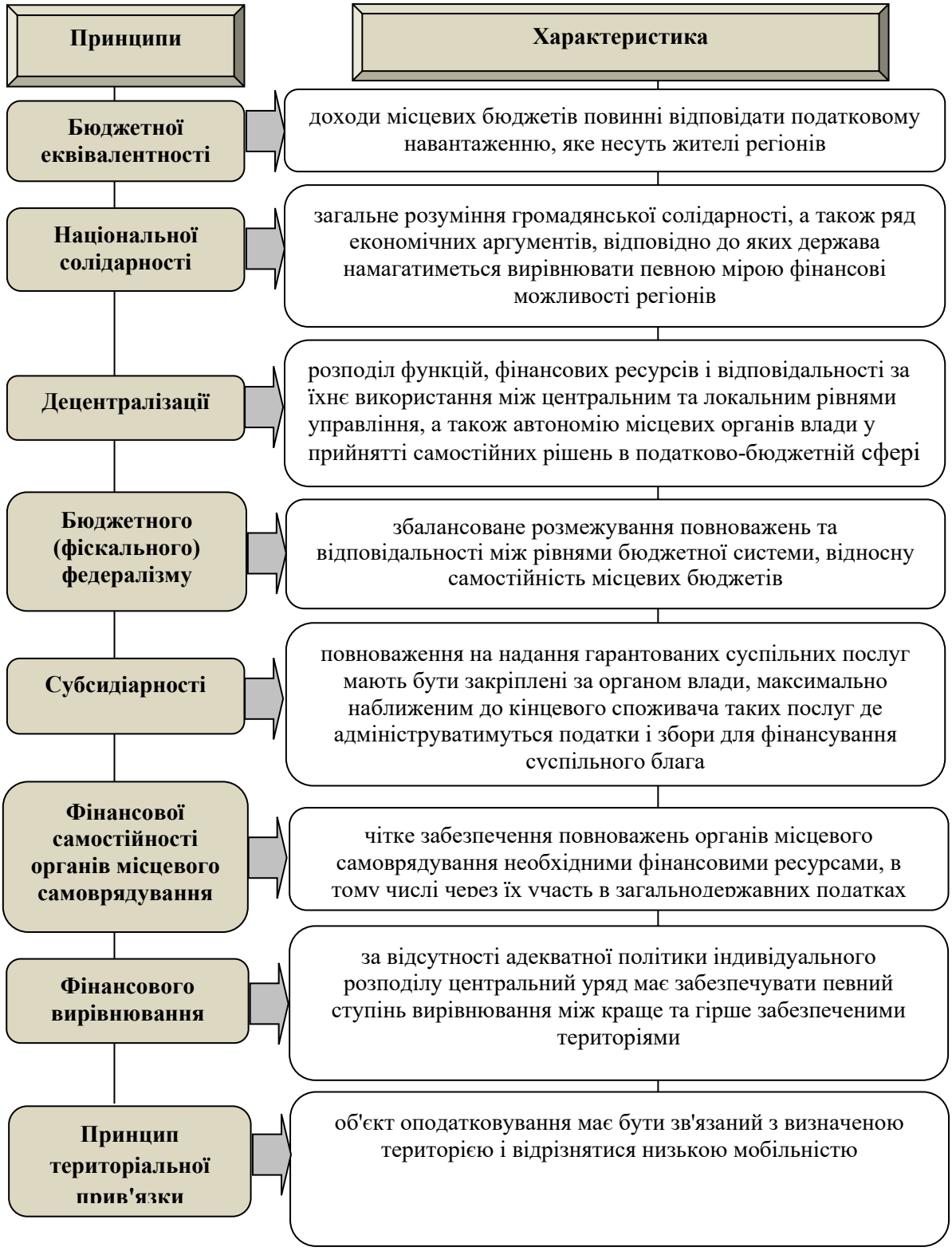

Рис. 1.4. Принципи формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації*

*(Систематизовано автором).

Дослідження літературних джерел свідчить, що серед представників наукової спільноти не існує єдиної точки зору щодо визначення класифікаційних ознак доходів місцевих бюджетів, оскільки питання класифікаційних аспектів доходів місцевих бюджетів є досить дискусійним, адже кожен з науковців розглядає й розрізняє види класифікації доходів з різних позицій. Саме тому не має однієї універсальної класифікації доходів місцевих бюджетів.

У контексті вищезазначеного дослідження принципів та класифікаційних аспектів місцевих бюджетів України дає змогу дійти таких висновків. Наявність в економічній літературі різних критеріїв класифікації доходів місцевих бюджетів за різними ознаками забезпечує багатокритеріальну їх класифікацію, що відображає всі особливості формування, використання та функціональні відмінності доходів місцевих бюджетів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. У результаті аналізу підходів до визначення поняття «доходи місцевих бюджетів», які пропоновані вченими, встановлено, що на сьогодні не існує єдиного погляду до трактування економічної категорії «доходи місцевих бюджетів». Це дало підстави сформулювати власне визначення з позицій матеріального змісту, форми, організаційної структури та характеру доходів місцевих бюджетів – як сукупності грошово-економічних відносин суспільства, що забезпечують формування та розподіл фінансових ресурсів місцевих бюджетів і оптимальний, ефективний розвиток територій шляхом децентралізованого управління в особі органів місцевого самоврядування.

2. Дослідження існуючих підходів до визначення категорії «децентралізація» дало можливість обґрунтувати, що в сучасній науці її аспекти розглядаються відносно її видів. Здійснено класифікацію видів

децентралізації залежно від їх характеристики: демократична – делегування, передача частини державної виконавчої влади на місцевий рівень (органам місцевого самоврядування); адміністративна – створення на місцях спеціальних урядових органів та наділення їх повноваженнями щодо здійснення виконавчої влади; децентралізація управління – діяльність незалежного місцевого самоврядування внаслідок передачі (не шляхом делегування, а шляхом перетворення державних функцій у самоврядні) повноважень державою; політична – політична влада передається до місцевих органів управління, формуються політико-правові елементи взаємовідносин громади і держави, які утворюють особливий правовий режим, що надає місцевим органам самостійність та ієрархічну незалежність від органів як державного управління, так і самоврядування; фінансова (фіскальна) – процес розподілу функцій, фінансових ресурсів і відповідальності за їхнє використання між центральним та локальним рівнями управління; бюджетна – у широкому сенсі – це поділ відповідальності між владними структурами різних рівнів (включаючи національні уряди, регіональні органи влади та органи місцевого самоврядування) з управління бюджетними ресурсами; у вузькому сенсі – наявність певних функцій і повноважень на місцевому рівні, автономія місцевих органів влади у прийнятті самостійних рішень в податково-бюджетній сфері.

3. За результатами аналізу існуючих підходів до визначення принципів успішної децентралізації, визначено принципи формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації: принцип бюджетної еквівалентності; принцип національної солідарності; принцип децентралізації; принцип бюджетного (фіскального) федералізму; субсидіарності, фінансової самостійності органів місцевого самоврядування; принцип фінансового вирівнювання; принцип територіальної прив'язки.

РОЗДІЛ 2.
ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Формування доходів місцевих бюджетів у контексті децентралізації бюджетної системи України

Питання оптимізації формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування набувають особливої актуальності в умовах децентралізації бюджетної системи. В сучасних умовах питання побудови досконалої та ефективної системи формування дохідної частини місцевих бюджетів займає ключову роль у бюджетній системі країни. Необхідним є аналіз дохідної частини місцевих бюджетів в умовах децентралізації, оскільки нині доходи місцевих бюджетів є головним джерелом фінансування соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Основними завданнями аналізу доходів бюджету є визначення їх обсягу, динаміки, та структури, а також оцінка джерел надходжень. З огляду на зазначене, проаналізуємо, яка частка доходів належить місцевим бюджетам у зведеному бюджеті України. Рівень перерозподілу доходів через зведений бюджет у роки незалежності України характеризують дані, наведені на рис. 2.1.

За даними рис. 2.1 видно, що у місцевих бюджетах України зосереджена значна частина бюджетних ресурсів. Проте протягом останніх років спостерігається стійка негативна тенденція до зменшення частки доходів місцевих бюджетів у структурі доходів зведеного бюджету – від 47,6% у 1992 р. до 18,5% у 2023 р., тобто у 2,6 раза. Більша частина бюджетних ресурсів акумулюється у Державному бюджеті України.

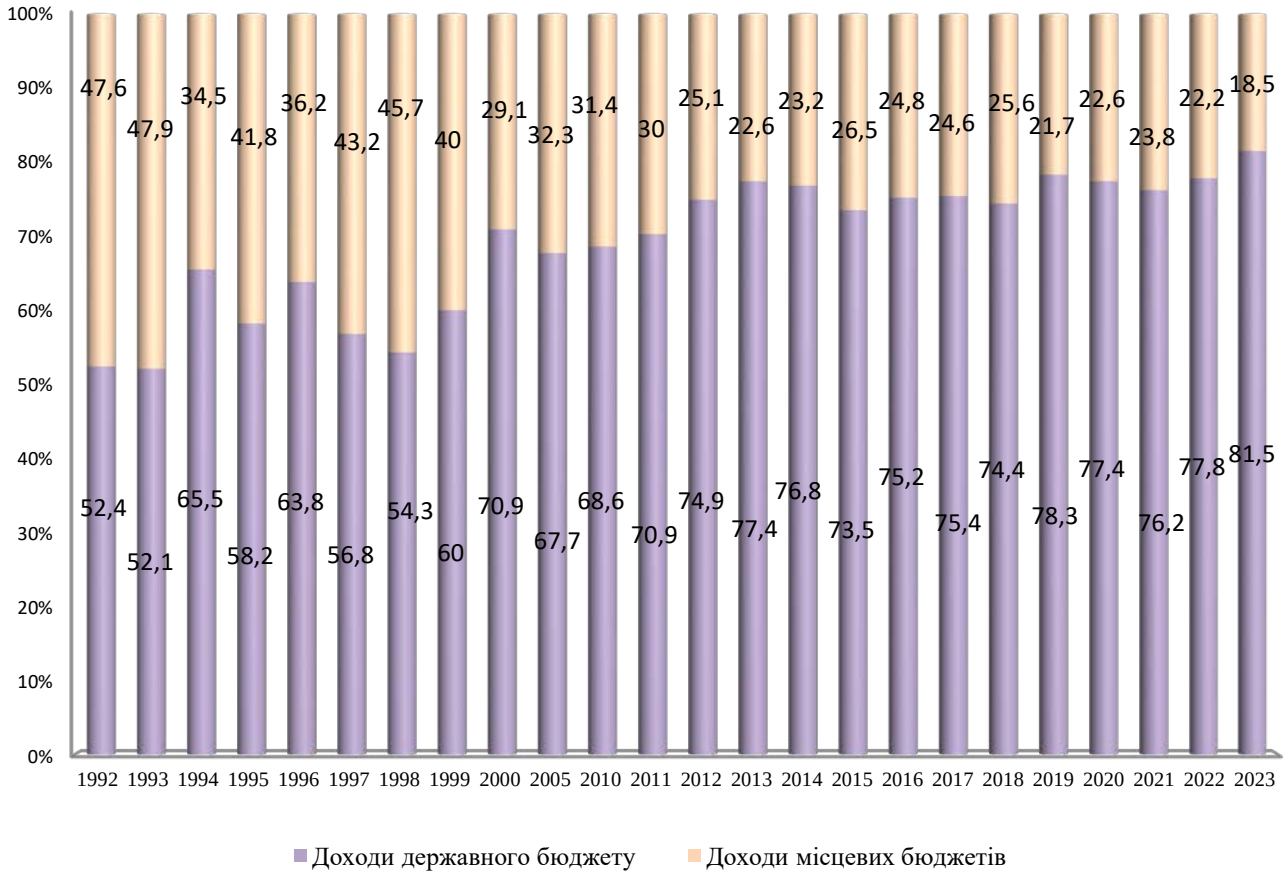

Рис. 2.1. Динаміка розподілу доходів у зведеному бюджеті України у 1992– 2023 рр.,%*

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.*

Частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті у 2023 р. становила 18,5%, що на 3,7 в. п. менше рівня 2022 р. При цьому відбулися зміни у структурі доходів за фондами бюджету. Приріст відбувся лише у частині загального фонду (26,7 в. п.). Частка доходів місцевих бюджетів по спеціальному фонду знизилася на 9,6 в. п. Таким чином, протягом останніх років у Державному бюджеті України акумулюється понад 77% бюджетних ресурсів, що свідчить про високий ступінь централізації бюджетної системи.

Провідну роль у формуванні економічних відносин щодо формування та використання доходів місцевих бюджетів відіграють видатки, тобто потреба в ресурсах формує необхідність їх акумулювання. Вважається, що видатки місцевих бюджетів відображають ступінь децентралізації влади, адже

характеризують обсяги задоволення потреб населення певного адміністративно-територіального утворення, пріоритети його соціально-економічного розвитку. Видаткова частина місцевих бюджетів визначає напрями використання акумульованих у цьому бюджеті ресурсів.

З огляду на зазначене проаналізуємо, яка частка видатків належить місцевим бюджетам у зведеному бюджеті України. Питома вага видатків місцевих бюджетів показує нестійку тенденцію, так у 1994, 1997, 2000 рр. – вона зменшувалась, в 1995,1998, 1999 – збільшувалась. У зведеному бюджеті України частка видатків місцевих бюджетів зростала з 35,4% у 1994 р. до 48,1% у 1998 р., проте у наступні роки вона значно зменшилася – до 41,4% у 2017 р. У 2022 р. цей показник склав 42,7%. Динаміка зазначених показників наведена на рис. 2.3.

Як видно з рис. 2.3., у 1992, 1993 та в 1997 рр. частка доходів місцевих бюджетів перевищувала частку їх видатків, з 1998 р. ситуація кардинально змінюється – щороку частка видатків перевищує частку доходів місцевих бюджетів. У період 1992-2023 рр. зростання видатків місцевих бюджетів України значно випереджають динаміку податкових надходжень.

Причому з кожним роком лаг такого перевищення зростає, якщо в 1998 р. частка доходів відносно частки видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України становила 0,95, то у 2020 р. вже 0,5, а в 2022 р. – 0,52, в 2023 р. вона становила 0,45%, тобто вона знизилась вдвічі (рис. 2.4), що свідчить про значне зростання рівня централізації бюджетних коштів.

Аналіз місцевих бюджетів України дозволяє зробити висновки про те, що існуючі підходи до їх формування не створюють економічних стимулів для місцевих органів влади щодо розвитку своїх регіонів (адміністративно-територіальних одиниць) і розширення власної податкової бази, а також до ефективного використання бюджетних коштів [108, с. 62].

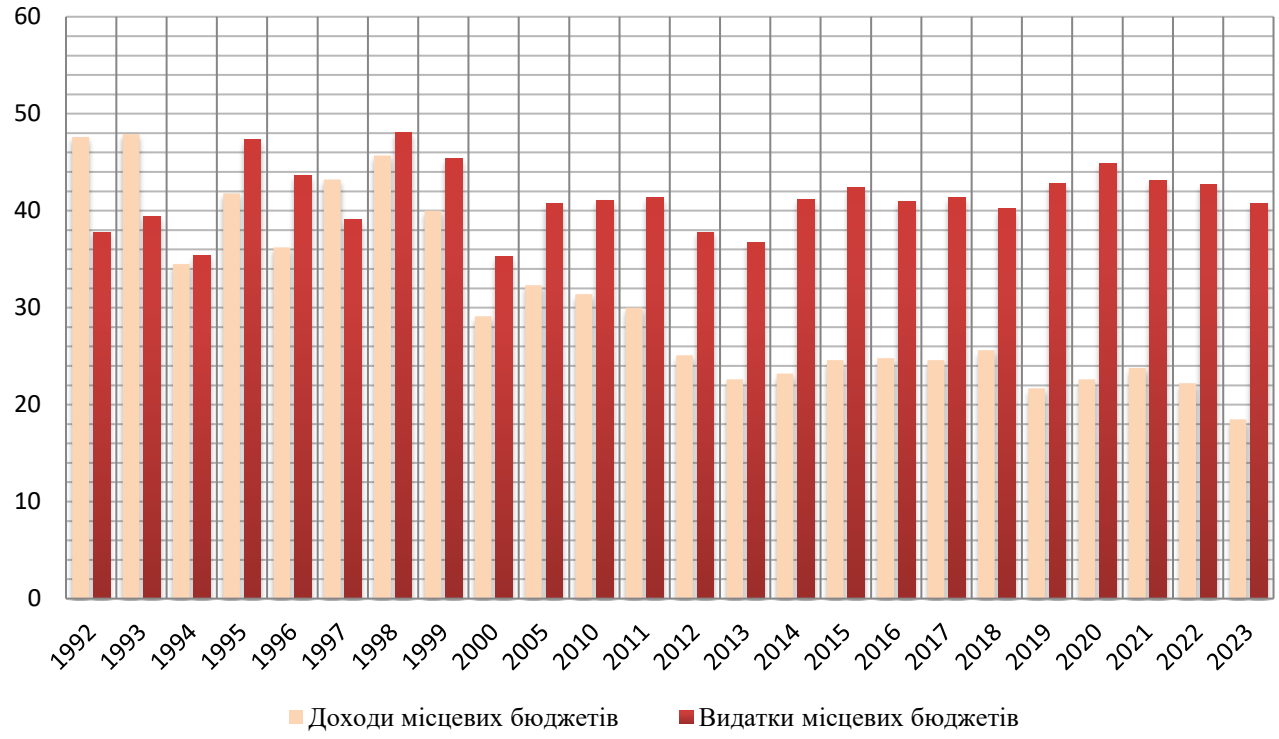

Рис. 2.3. Частка доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів) та видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України, 1992– 2023 рр.,%*

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.*

У той же час динаміка відповідних індикаторів свідчить про нестабільність частки місцевих бюджетів у загальному фінансуванні суспільних послуг: з 48,1% у 1998 р. до 36,7% у 2013р., та до 40,7% в 2023 р., тобто амплітуда коливань складає від 11 до 8 в. п. Показник частки доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у загальній сумі надходжень до бюджетної системи має стійку тенденцію до зниження: від 45,7% в 1998 р. до 18,5% в 2023 р., тобто скоротилась більше як вдвічі.

Окреслити структуру доходів місцевих бюджетів, оцінити, наскільки вдалося розширити дохідну базу місцевих органів влади та збільшити фінансові ресурси, що залишаються на місцях дозволить аналіз показників виконання місцевих бюджетів за доходами за 2016-2023 рр.

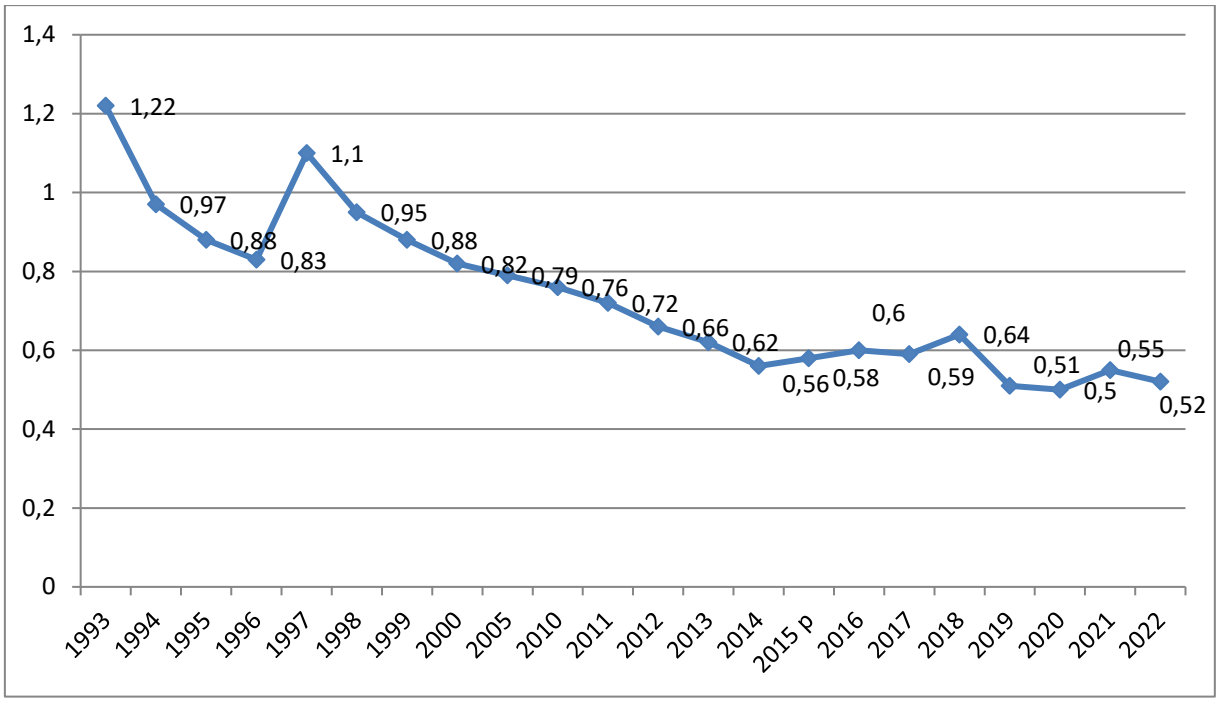

Рис. 2.4. Частка доходів відносно частки видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України, 1992– 2023 рр.*

**Джерело: розраховано автором*

За даними табл. 2.1 видно, що у структурі доходів місцевих бюджетів (без урахуванням міжбюджетних трансфертів) значну частину складає податок на доходи фізичних осіб. У 2016-2022 рр. його частка у загальних надходженнях становила більше ніж 60%.

Аналіз частки податкових надходжень у структурі доходів місцевих бюджетів України чітко демонструє залежність його наповнення від ефективності функціонування податкової системи, зокрема її фіскальної та регулятивної функцій. У розрізі відповідних років простежується позитивна динаміка частки надходжень податків до бюджету (табл. 2.1).

За даними таблиці 2.3 видно, що податкові надходження у 2022 р. склали 86,4% доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів). Їх обсяг становить 87,3 млрд. грн., що на 4,2% менше від показника 2021 р.

Найвагомішим за обсягом джерелом дохідної частини місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб, який у 2022 р. склав 61,9% від

загальних надходжень місцевих бюджетів. Надходження цього податку у 2022 р. становили 62,6 млрд. грн., що на 3,1% менше за відповідний показник 2021 р. Річний план у 2022 р. з надходжень податку виконано на рівні 93,4% від показника затвердженого місцевими радами, водночас у 2021 році план було виконано на 92,3%.

Таблиця 2.1

Структура доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) відповідно до бюджетної класифікації, 2016- 2023 рр.*

Доходи	Місцеві податки і збори	Інші податкові надходження	Плата за землю	Податок на доходи фізичних осіб	Доходи від операцій з капіталом	Неподаткові надходження	Цільові фонди
2016	1,1	8,0	9,0	62,1	6,2	10,4	3,2
2017	1,1	7,7	11,8	62,6	3,7	10,9	2,2
2018	1,0	7,7	11,8	63,4	3,2	10,9	2,0
2019	2,9	6,7	12,4	62,5	2,1	12,4	1,0
2020	5,4	6,7	12,5	60,6	1,7	12,5	0,6
2021	7,0	6,2	12,2	61,4	1,3	11,5	0,4
2022	8,0	4,6	11,9	61,9	1,1	12,1	0,4
2023	10,1	8,5	12,3	55,6	1,4	11,7	0,4

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.*

Однією з головних функцій, притаманних податку на доходи фізичних осіб, є фіскальна, яка проявляється у формуванні дохідної частини бюджету. Фіскальна функція податку на доходи фізичних осіб є досить ефективною в Україні на сьогоднішній день.

Розглянемо динаміку надходження податку на доходи фізичних осіб за 2016- 2022 рр. У структурі місцевих бюджетів частка податку на доходи фізичних осіб складала 62,1% у 2016 р. та незначно зменшилась до 61,9% у 2022 р., із значним її зменшенням у 2023 р. – до 55,6 %.

Необхідно відмітити, що в структурі даного податку домінуючу роль відіграють надходження, що утримується із заробітної плати громадян за основним та неосновним місцем роботи. Таким чином, податок на доходи фізичних осіб є однією із найвпливовіших форм взаємовідносин між державою, органами місцевого самоврядування і громадянами з приводу утримання частини доходів з останніх для створення грошових фондів державного й місцевого значення. Саме, переважно за рахунок податку на доходи фізичних осіб, органи держаної і місцевої влади спроможні виконувати покладені на них функції.

Другим за обсягом джерелом надходжень доходів до місцевих бюджетів традиційно є плата за землю.

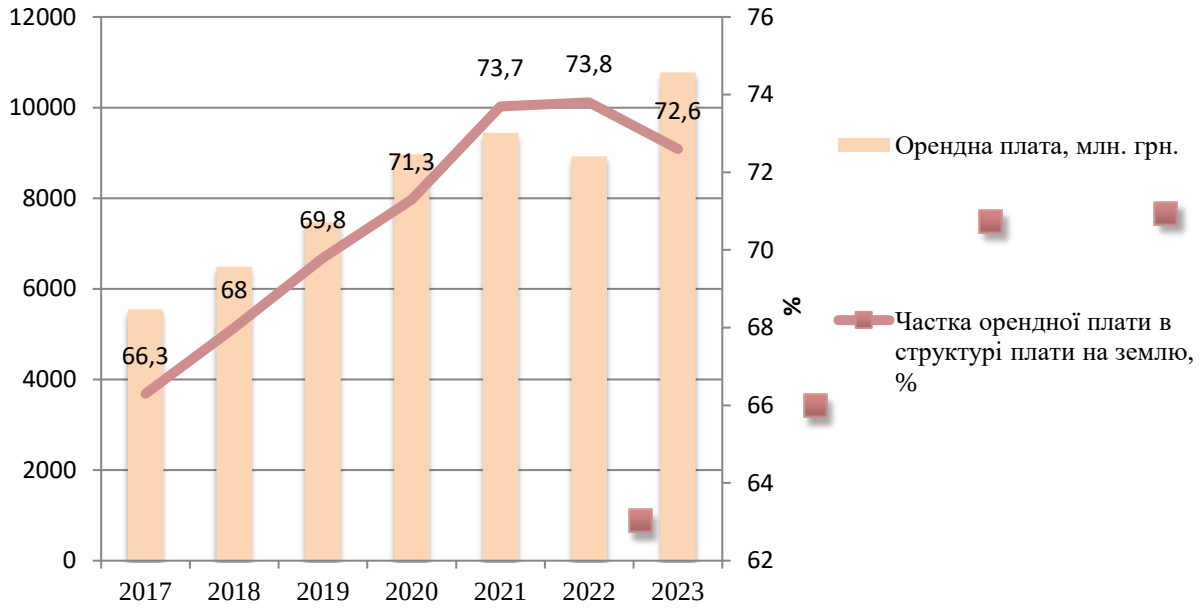

Рис. 2.5. Динаміка надходжень орендної плати та його частка в структурі плати за землю, 2017- 2023 рр.*

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України*

Частка плати за землю є відносно сталою і коливається в межах: 9% (найменше значення) у 2016 р. до 12,5% (найбільше значення) у 2020 р.

Середнє значення частки цього податку дорівнює 10-11% в структурі податкових надходжень місцевих бюджетів. У структурі плати за землю спостерігається тенденція до збільшення частки орендної плати в структурі плати за землю з 66,3% у 2017 р. до 73,8% у 2022 р. (рис. 2.7) та відповідне зменшення частки земельного податку з 33,6% у 2017 р. до 26,2% у 2022 р. та зростанням до 26,7% у 2023 р. (рис. 2.5).

Інші податки займають незначну частку в податкових надходженнях місцевих бюджетів, при чому спостерігається чітка тенденція до зменшення їх питомої ваги.

Важливе місце у формуванні доходів місцевих бюджетів належить розвитку місцевого оподаткування. Надходження від місцевих податків і зборів зараховуються безпосередньо до бюджетів місцевого самоврядування. Досвід застосування місцевих податків і зборів в Україні засвідчує поки що незначну їхню роль у формуванні фінансів органів місцевого самоврядування. Місцеві органи влади мають дуже обмежений вплив на встановлення ставок податків, які є основою формування власних надходжень місцевих бюджетів. Тому, в контексті вищезазначеного, підтримуємо думку про те, що доцільно розширити права органів місцевого самоврядування у сфері встановлення податків і зборів, а за центральними органами влади залишити контроль за рівнем загального податкового навантаження.

До місцевих бюджетів від місцевих податків і зборів у 2023 р. надійшло 9,0 млрд. грн., що значно більше аналогічного показника 2022 р. Їх частка у структурі доходів місцевих бюджетів в 2022 р. зросла на 1,0 в. п. порівняно з 2021 р. та на 7,0 в. п. порівняно з 2018 р. і склала в 2022 р. 8,0%. В 2023 р. частка місцевих податків та зборів у структурі доходів місцевих бюджетів значно зросла – до 9,4%, в основному за рахунок врахування єдиного податку та податків на майно, зокрема плати за землю.

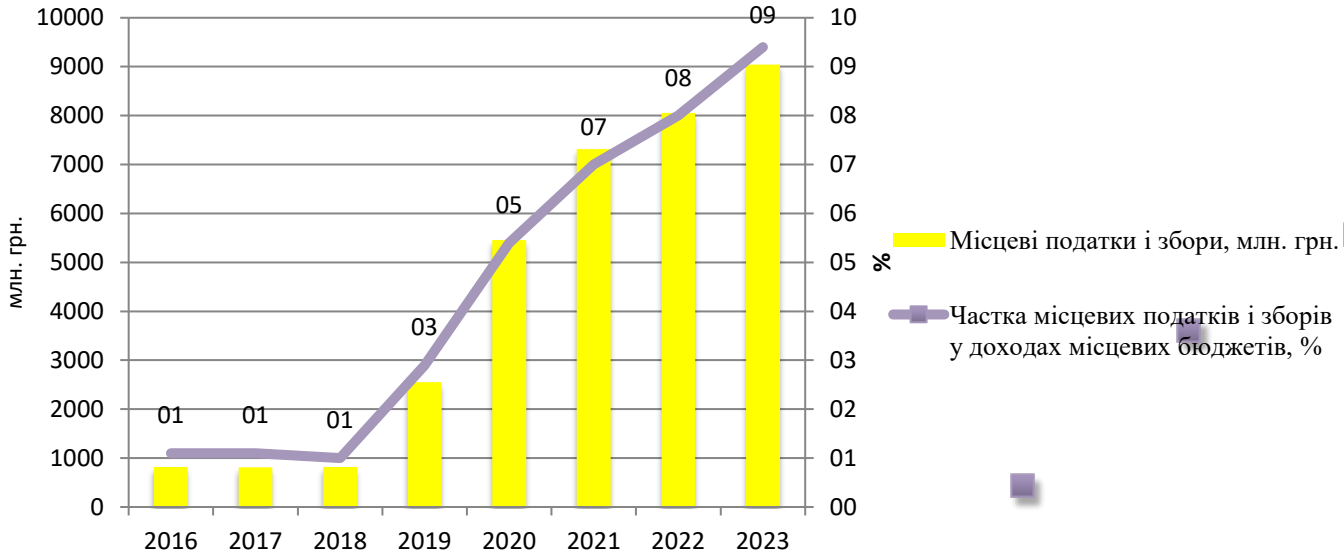

Рис. 2.6. Динаміка надходжень місцевих податків і зборів та їх частка у доходах місцевих бюджетів, 2016- 2023 рр.

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Підвищення питомої ваги місцевих податків і зборів у структурі доходів місцевих бюджетів відбулось за рахунок включення до їх складу єдиного податку. Після прийняття Податкового кодексу України відбулось зростання частки місцевих податків і зборів в доходах місцевих бюджетів без врахування міжбюджетних трансфертів. Якщо протягом 2016-2018 рр. зазначений показник утримувався на рівні 1%, то в 2022 та 2023 рр. – відповідно 8% та 22,4%. Зазначене зростання в основному відбулось за рахунок включення до переліку місцевих податків і зборів податків на майно та єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва (рис. 2.7).

За даними рис. 2.10 видно, що у 2023 р. надійшло 10,9 млрд. грн. єдиного податку, що на 47,3% більше за обсяги надходжень 2022 р. Зазначимо, що таке зростання відбулося, в основному, через збільшення кількості фізичних осіб та суб'єктів малого підприємництва.

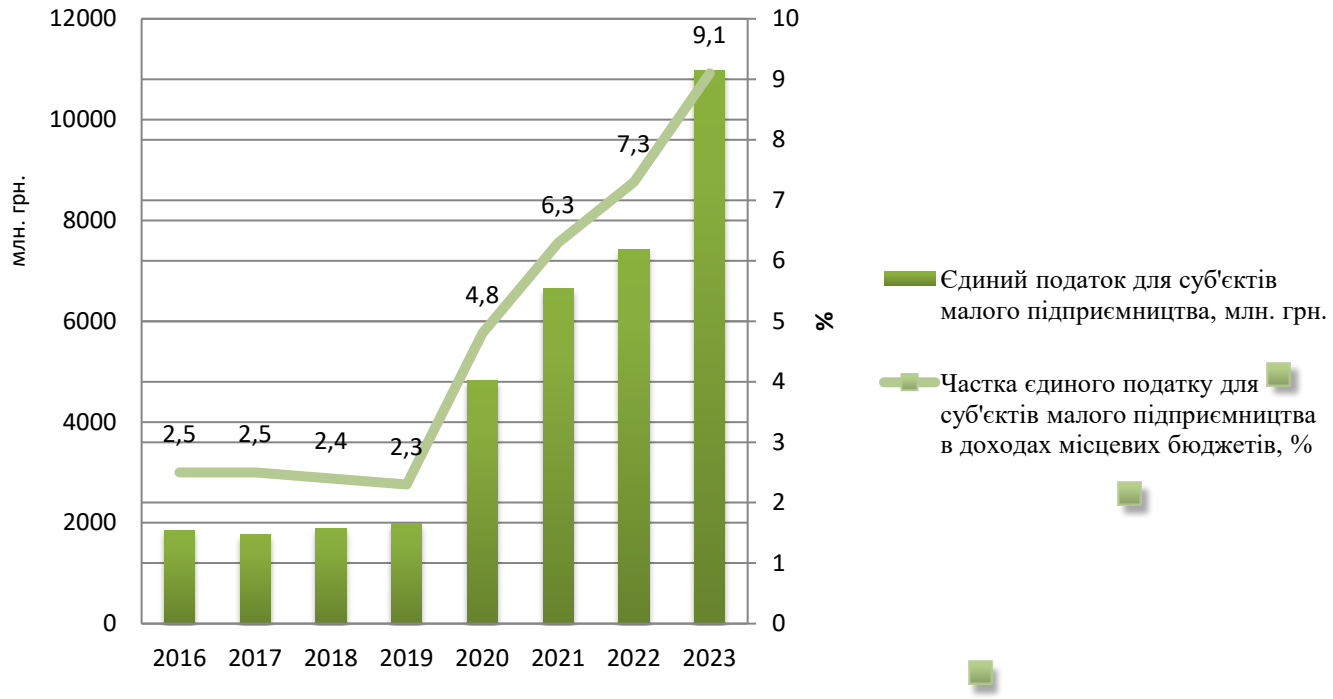

Рис. 2.7. Динаміка надходжень єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва та його частка у доходах місцевих бюджетів, 2016- 2023 рр.*

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України*

На рис. 2.7 представлена динаміка надходжень єдиного податку в розрізі юридичних та фізичних осіб.

За даними рис. 2.8 видно, що після 2019 р. спостерігається стійка тенденція до зростання надходжень єдиного податку з як з фізичних, так і з юридичних осіб. Проте надходження єдиного податку з фізичних осіб з 2019 р. відбувається значно вищими темпами (з 2019 р. до 2022 р. єдиний податку з фізичних осіб зріс більш ніж у 5 разів) ніж надходження єдиного податку з юридичних осіб (з 2019 р. до 2022 р. єдиний податку з юридичних осіб зріс у 2 рази).

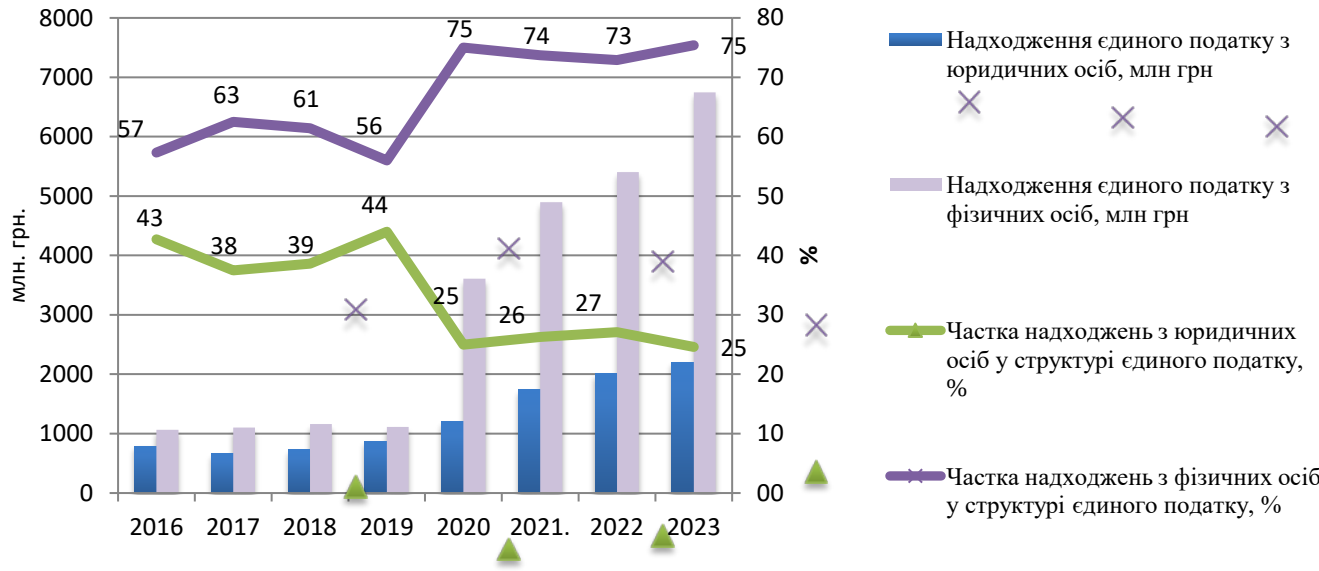

Рис. 2.8. Динаміка надходжень єдиного податку з юридичних і фізичних осіб та його частка у доходах місцевих бюджетів осіб, 2016- 2023 рр.*

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України*

Одним із нововведень Податкового кодексу України стало впровадження загальнодержавного екологічного податку на заміну колишньому збору за забруднення навколишнього природного середовища. Від цього джерела до місцевих бюджетів у 2022 р. надійшло 1,2 млрд. грн., а його частка у структурі доходів місцевих бюджетів була незначною, вона склала 1,2%.

До кінця 2020 р. нарахування цього податку здійснювалося з розрахунку 50% ставки, визначеної Податковим кодексом. У 2021 р. застосовувалося 75% ставки, а з 1 січня 2022 р. застосовується 100% ставки.

Зазначимо, що з 1 січня 2019 р. до 2023 р. екологічний податок сплачували усі, хто використовував паливо для транспортних засобів, у тому числі суб'єкти господарювання, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які користуються автомобілями. Проте, починаючи з 2023 р. відповідно до Закону України від 28 грудня 2022 р. внесено зміни до Податкового кодексу України, згідно з якими оподаткування викидів забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення

екологічним податком припинено із відповідним збільшенням ставок акцизного податку на всі види моторного палива. Платниками податку у 2023 р. є суб’єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів.

Біля третини доходів бюджетів формується за допомогою неподаткових надходжень, основна відмінність яких від податкових полягає у відсутності при використанні механізмів їхньої мобілізації більшості принципів та підходів, зокрема рівнозначності, стабільності, обов'язковості, всеохоплюючого характеру тощо. Разом з тим, неподаткові платежі характеризуються певними особливостями, зокрема, мають у більшості випадків цільове призначення, їм притаманний необов’язковий характер, частково зараховуються до доходів бюджетів тих рівнів, державні органи яких проводять їх збирання.

Неподаткові надходження бюджету є фінансово-економічними відносинами між сектором державного управління та іншими інституційними одиницями у процесі реалізації неподаткових методів формування доходів бюджету, які виникають за наслідками реалізації або передачі прав власності на державне майно, адміністративного регулювання шляхом сплати дозвільних платежів та здійснення процедур ліцензування, компенсації заподіяної шкоди державі, штрафних санкцій тощо, а також регулювання вартості споживання суспільних благ і послуг через механізм визначення обсягів плати бюджетним установам.

Формування неподаткових надходжень бюджету – це процес ініціації, адміністрування та акумулювання неподаткових платежів без застосування інструментів фіскального тиску за наявності ідентифікованих вигод платника та достовірної оцінки витрат органів державної влади, бюджетних установ і

підприємств державного сектора економіки, понесених на надання певних благ та послуг.

Обсяг неподаткових надходжень місцевих бюджетів у 2022 р. склав 12,2 млрд. грн., що на 1,0% більше, ніж відповідний показник 2021 р (рис. 2.9).

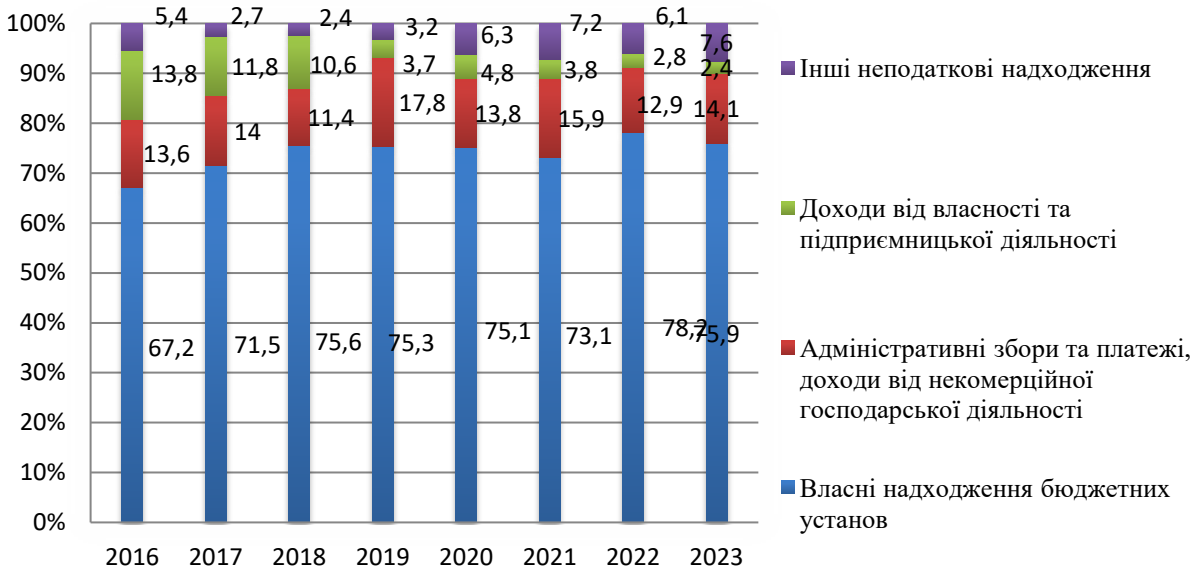

Рис. 2.9. Структура неподаткових надходжень місцевих бюджетів, 2016-2023 рр.

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України*

У структурі неподаткових надходжень у 2023 р. відмічається зменшення частки власних надходжень бюджетних установ порівняно з 2022 р. Водночас частки інших складових збільшилися: адміністративні збори та платежі – на 1,2 в. п., інші неподаткові надходження – на 1,4 в. п. частка доходів від власності та підприємницької діяльності зменшилась на 0,7 в. п., (рис. 2.9).

За даними рис. 2.9 видно, що найбільшою за обсягом статтею неподаткових надходжень до місцевих бюджетів є власні надходження бюджетних установ. Протягом 2016-2019 рр. спостерігається постійне збільшення власних надходжень. Однак у 2021 р. їх обсяг склав 8,9 млрд. грн., що на 6,6% менше, ніж у 2020 р. У 2022 р. обсяг власних надходжень бюджетних установ становив 9,6 млрд. грн., що на 0,7 млрд. грн., або на 7,9%, більше аналогічного показника 2021 р.

Отже, основною функцією неподаткових надходжень є збалансування бюджету, заповнення недоотриманої частини доходів за рахунок податків. Зважаючи на значну частку неподаткових надходжень у доходах бюджету України, їхня роль у забезпеченні перерозподільчих процесів є суттєвою і в найближчій перспективі особливо не знижуватиметься. Тому важливим завданням фінансового апарату держави є пошук шляхів удосконалення механізму мобілізації цих надходжень, ефективного використання його складових у процесі наповнення бюджетів.

Одним із пріоритетів сучасної бюджетної політики є посилення інвестиційної складової частини місцевих бюджетів, зокрема шляхом збільшення кількості джерел надходжень до бюджету розвитку.

Однією з передумов виокремлення бюджету розвитку в складі місцевого бюджету є визначення сталого обсягу надходжень бюджету, що направлятимуться на реалізацію інвестиційних проектів. Порядок формування та використання бюджету розвитку в Україні визначено Бюджетним кодексом.

Обсяг бюджету розвитку місцевого бюджету є ключовим інструментом оцінки якості життя в територіальних громадах, а його видатки спрямовуються на розширене відтворення, виконання інвестиційних програм (проектів), будівництво, капітальний ремонт і реконструкцію об’єктів соціально-культурної сфери та ЖКГ, розвиток дорожнього господарства тощо, тобто у перспективі забезпечують отримання фінансового результату.

Бюджет розвитку – доходи і видатки, які спрямовуються на вдосконалення регіональної (місцевої) економіки (у тому числі видатки на проведення будівельних робіт, виконання інвестиційних довготривалих проектів). Доходи місцевого бюджету розвитку формуються переважно за рахунок банківських кредитів, інвестиційних субсидій, комунальних позик та інших надходжень. Це поняття охоплює ідентифікацію, визначення пріоритетів і планування потреби у фінансуванні на середньостроковий період, оцінку фінансових можливостей потенціалу, фінансове прогнозування,

оцінку, складання інноваційних проектів муніципального розвитку, а також розробку та використання різних варіантів фінансування таких проектів.

Як зазначає В. Кулешір бюджет розвитку призначений для фінансування інноваційної та інвестиційної діяльності і пов`язаний з капітальними вкладеннями як у виробничу, так і в невиробничу сфери [65; с. 126].

Надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів (з урахуванням коштів, одержаних із загального фонду бюджету до бюджету розвитку) у 2022 р. склали 11,1 млрд. грн., що на 15,9% менше від показника 2021 р. Відповідно, відбулося певне зменшення частки цих доходів у загальній структурі доходів місцевих бюджетів до 11%, що менше за аналогічний показник 2021 р. на 1,5 в. п. (рис. 2.10). Відповідно до нової редакції Бюджетного кодексу України, з 1 січня 2019 р. надходження від справляння єдиного податку зараховуються до бюджету розвитку.

За даними рис. 2.10 видно, що значну частку надходжень бюджету розвитку в 2022 р. становили кошти від сплати єдиного податку. За результатами 2022 р. ці надходження стали основним дохідним джерелом – 66,6% усіх доходів бюджету розвитку. Як видно з рис. 2.11, в 2023 р. значну частку надходжень бюджету розвитку становлять кошти, одержані із загального фонду бюджету – 89,9% загального фонду надходжень бюджету розвитку.

Рис. 2.9. Частка доходів бюджету розвитку в доходах місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) за 2022 р.*

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України*

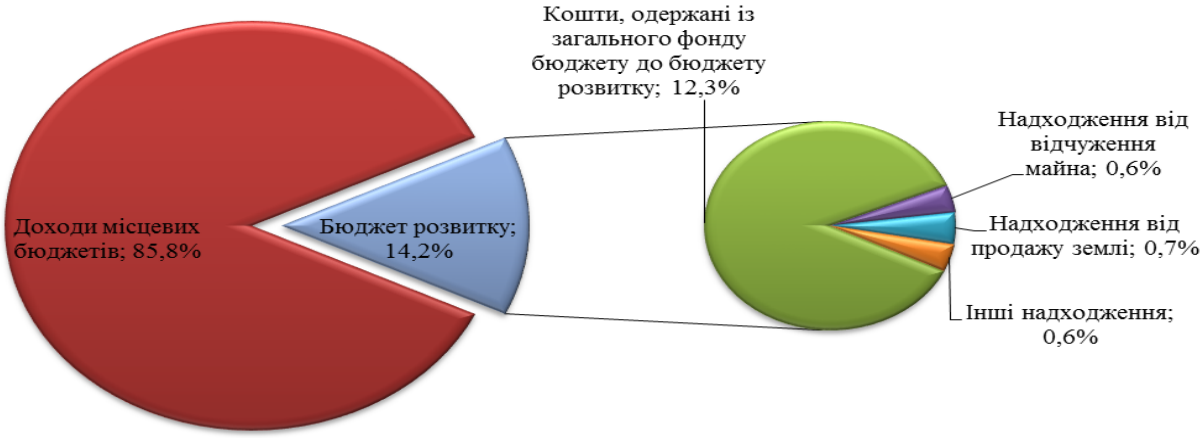

Рис. 2.10 Частка доходів бюджету розвитку в доходах місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) за 2023 рік*

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України*

Отже, якщо в населеному пункті створено комфортні умови для суб'єктів господарювання, що перебувають на спрощеній системі оподаткування, то відповідний місцевий бюджет одержує більше коштів саме на розширене відтворення. Від цього виграють усі члени територіальної громади.

Водночас треба зауважити, що такі оцінки умовні, бо існує безліч інших об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на обсяги надходжень у бюджети розвитку місцевих рад у кожному окремо взятому населеному пункті. Наприклад, вагомим джерелом наповнення бюджетів розвитку є кошти, отримані від відчуження комунальної власності (зокрема землі). У 2021 р. надходження від продажу землі становили 0,7 млрд. грн., або 6,6% усіх доходів бюджету розвитку, від відчуження майна, що знаходиться в комунальній власності – 0,4 млрд. грн. У цьому разі ефективність залучення коштів у місцевий бюджет можна оцінити крізь призму мультиплікаційного

ефекту – на скільки зросте якість життя територіальної громади в населеному пункті від продажу того чи іншого об’єкта.

У контексті вищезазначеного, формування дохідної частини місцевих бюджетів відбувається у достатньо складних умовах. Незабезпечення фінансової автономії місцевого самоврядування, а саме, нестача фінансових ресурсів і нестабільність у них дохідних джерел, стали актуальною і гострою проблемою. У процесі побудови бюджетної системи в країні недостатньо використовується зарубіжний досвід, а у визначенні дохідних баз місцевих бюджетів майже не застосовуються ефективні економіко-математичні моделі. З урахуванням цього в Україні слід запроваджувати найсучасніші підходи до формування доходів місцевих бюджетів і способи зміцнення їх дохідної частини.

Основним джерелом формування доходів місцевих бюджетів є податкові надходження. Головним напрямом зміцнення місцевих бюджетів є удосконалення механізму справляння податків, а ефективне використання доходів місцевих бюджетів, в свою чергу, є ключовим інструментом зміцнення всієї фінансової та економічної системи країни. Таким чином, пріоритетним завдання бюджетної політики України є забезпечення сприятливих умов функціонування місцевих бюджетів.

2.2. Вплив міжбюджетних трансфертів на дохідну частину місцевих бюджетів України

Ефективна і збалансована системи міжбюджетних відносин є запорукою сталого соціально-економічного розвитку країни в цілому та регіонів зокрема. Міжбюджетні відносини є важливим інструментом забезпечення грошово-економічних відносин між центральними та місцевими органами влади, мотивуючим важелем економічного та політичного розвитку країни.

Процес децентралізації передбачає створення нової моделі побудови фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування та нової моделі міжбюджетних відносин, до головних завдань якої віднесено забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності органів місцевого самоврядування, стимулювання податкоспроможних громад, розширення видаткових повноважень місцевих органів влади шляхом передачі на фінансування з місцевих бюджетів окремих бюджетних програм та закладів, які на сьогодні фінансуються з державного бюджету.

Ефективна система міжбюджетних відносин сприяє досягненню таких цілей, як забезпечення стійкого економічного зростання кожного з регіонів за рахунок оптимального використання бюджетно-податкового потенціалу, зростання якості життя населення, соціального захисту і високого рівня бюджетного забезпечення територіальних спільнот, зміцнення адміністративно-територіальної цілісності країни, підвищення політичної відповідальності та прозорості управлінських рішень, результативності функціонування інституту місцевого самоврядування. У зв’язку з цим, дослідження та обґрунтування оцінки впливу міжбюджетних трансфертів на дохідну частину місцевих бюджетів набуває особливої актуальності у сучасних умовах.

Основна мета міжбюджетних відносин полягає у встановленні справедливого та неупередженого розподілу публічних фінансів, забезпеченні відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами, та бюджетними ресурсами, які повинні забезпечувати виконання цих повноважень. Важливість міжбюджетних відносин проявляється також у їх функціональному спрямуванні. Це насамперед – розподіл між бюджетними ланками дохідних та витратних повноважень, від реалізації яких залежить ефективність системи міжбюджетних відносин. Тому, міжбюджетне регулювання передбачає вибір найбільш ефективної моделі, яка надасть кінцевим споживачам рівний доступ до бюджетних послуг.

Міжбюджетні трансферти як одна із форм реалізації засад міжбюджетного регулювання виступають інструментом формування бюджетної політики та організації бюджетного процесу в Україні в умовах передачі повноважень щодо використання ресурсів, від бюджетів одного рівня до бюджетів іншого рівня.

Необхідність міжбюджетних трансфертів виникає внаслідок невідповідності розподілу повноважень між органами управління до розподілу дохідних джерел на їх виконання. Саме за допомогою міжбюджетних трансфертів на місцевому рівні вирішуються питання компенсації бюджетам нижчого рівня затрат на виконання делегованих повноважень, вартість яких перевищує бюджетні можливості місцевих органів влади; сприяє розв'язанню проблем зумовлених нерівномірністю у мобілізації доходів бюджету, сприяє розв'язанню соціальних проблем, пов'язаних із специфікою розвитку регіонів та їх економічною спроможністю.

Відповідно до Бюджетного кодексу України міжбюджетні трансферти – це кошти, які безоплатно й безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

В цьому дослідженні аналізуються трансферти, які передаються із державного до місцевих бюджетів та залежно від цільового спрямування коштів поділяються на:

1) дотації – поточні грошові допомоги, які одержують бюджети нижчих рівнів при нестачі доходних джерел для збалансування цих бюджетів;
2) субвенції – капітальні грошові допомоги – передбачають цільове використання одержаних коштів та пов’язані в основному з виконанням органами місцевого самоврядування делегованих державою повноважень.

У Державному бюджеті України можуть передбачатися такі трансферти місцевим бюджетам:

1) базова дотація;
2) субвенції на здійснення державних програм соціального захисту;

3) додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок надання пільг, встановлених державою;
4) субвенція на виконання інвестиційних програм (проектів);
5) освітня субвенція;
6) субвенція на підготовку робітничих кадрів;
7) медична субвенція;
8) субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру;
9) субвенція на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження;
10) субвенція на проекти ліквідації підприємств вугільної і торфодобувної промисловості та утримання водовідливних комплексів у безпечному режимі на умовах співфінансування (50 відсотків);
11) інші додаткові дотації та інші субвенції [16].

У фінансуванні видатків місцевих бюджетів з кожним роком все більшу роль відіграють трансферти з державного бюджету, за рахунок яких з 2018 р. фінансується більше половини видатків місцевих бюджетів (рис. 2.11), причому протягом останніх п’яти років фактичні надходження трансфертів були нижчими за їх обсяг який було передбачено розписом: в 2019 р. – на 2%; в 2020 р. – на 3%; в 2021- 2022 рр. – на 5%.

Законодавством України закріплена достатньо велика кількість різних трансфертів, без яких місцеві бюджети не зможуть мати достатній розмір доходів, для надання громадянам суспільних благ. У 2019- 2022 рр. більше 45% трансфертів мали цільовий характер.

Про рівень фінансової децентралізації свідчить частка міжбюджетних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів, яка в 2022 р. становила 56,4%, що на 4,0 в. п. більше, ніж відповідний показник 2021 р. (рис.2.12).

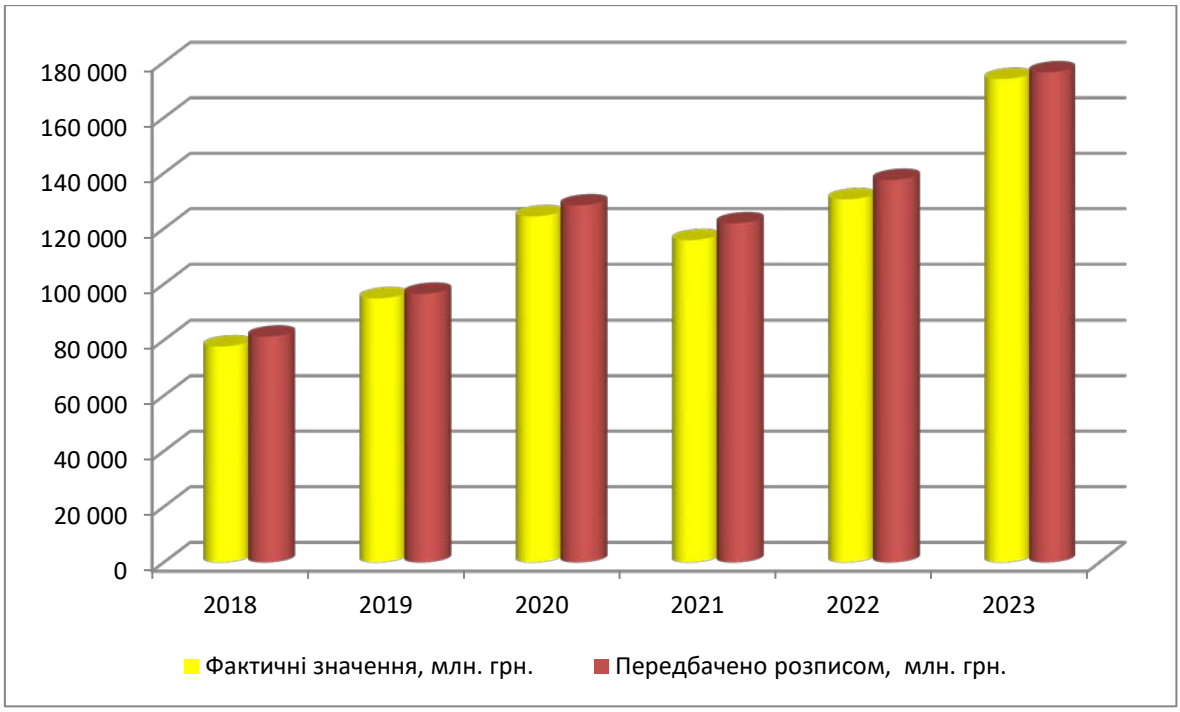

Рис. 2.11. Динаміка міжбюджетних трансфертів за 2018– 2023 рр., млн. грн.*

**Джерело: складено за даними Державної казначейської служби України [120].*

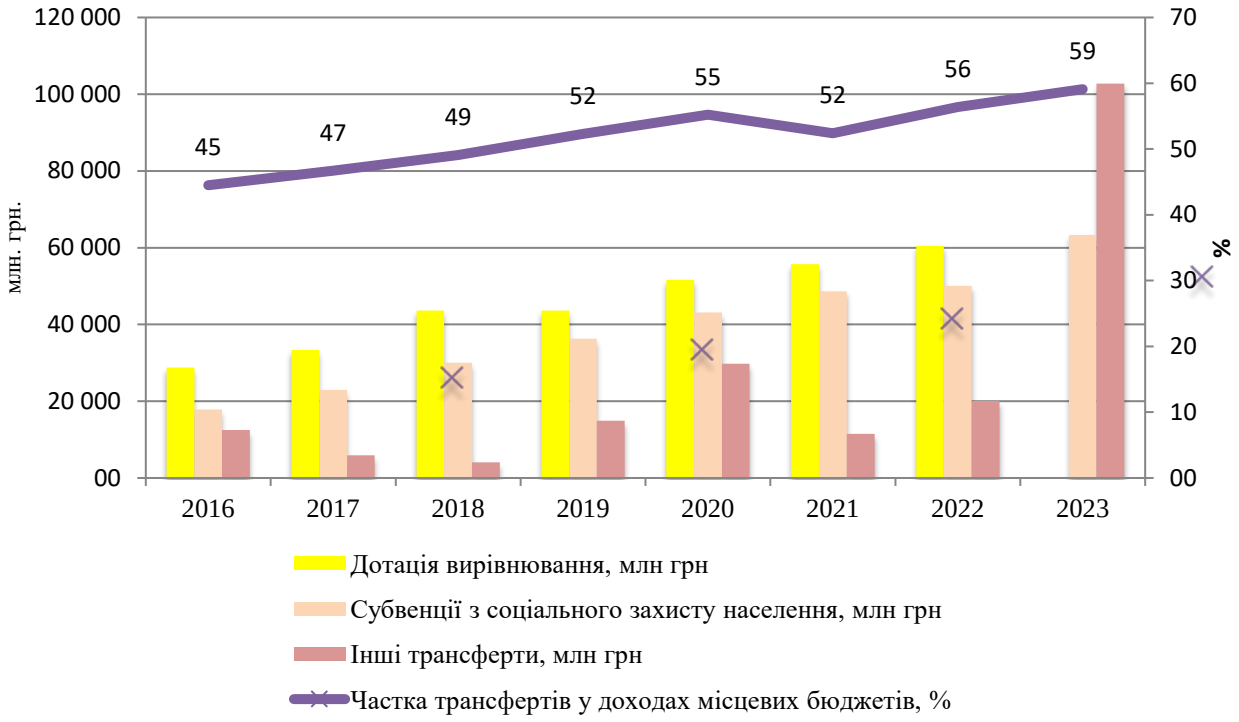

Рис. 2.12. Динаміка перерахування трансфертів, що передаються з державного бюджету до місцевих бюджетів та їх частка у доходах місцевих бюджетів, 2016-2023 рр.*

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України [120].*

Приріст обсягів міжбюджетних трансфертів у 2022 р. порівняно з 2021 р. склав 12,7%. Зауважимо, що на противагу ситуації 2021 р. їх зростання відбувалося вищими темпами, ніж доходів місцевих бюджетів (рис.2.13).

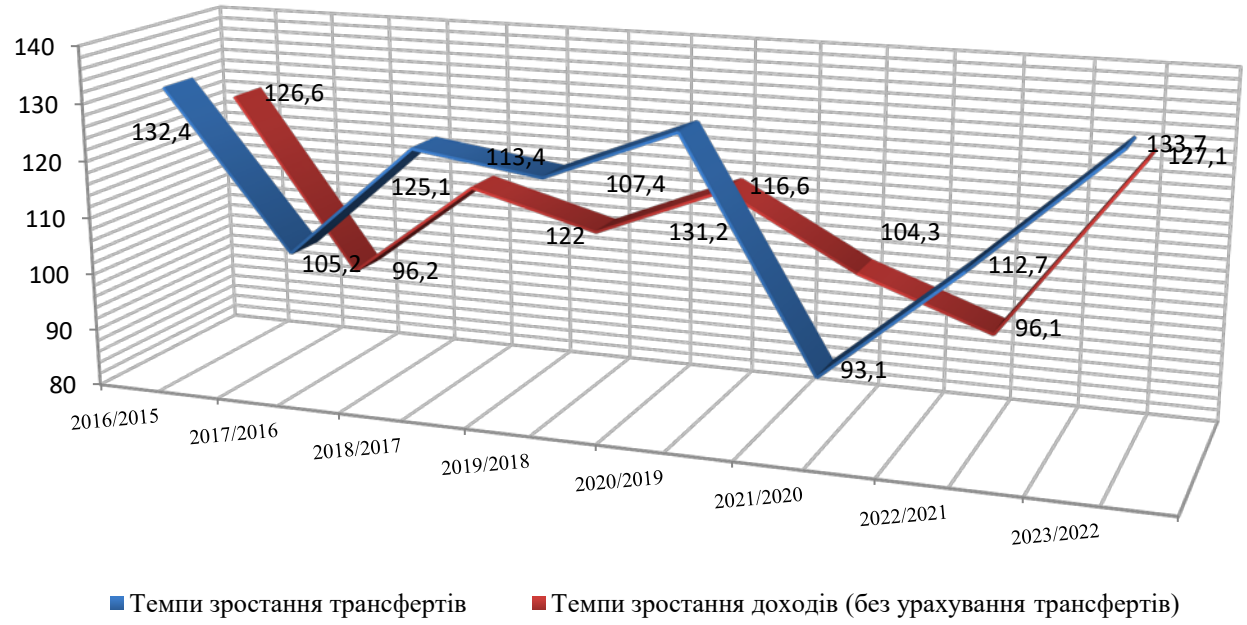

Рис.2.13. Темпи зростання трансфертів та доходів місцевих бюджетів за 2016– 2023 рр.*

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України 120].*

Проаналізуємо структуру трансфертів за даними рис. 2.14. У 2023 р. у структурі трансфертів найбільшу частку – 36,4% – складає субвенція соціально захист населення, 26,5% – медична субвенція, 25,5% – освітня субвенція [26; с. 70], що показує значний рівень фінансової централізації.

Таким чином, розмір трансфертів з кожним роком збільшується, що показує залежність місцевих бюджетів від додаткових коштів, які надходять з державного бюджету країни.

Рис.2.14. Структура трансфертів, що передаються з державного бюджету до місцевих бюджетів, 2023 р., %*

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України [120].*

На сьогодні відсутнє чітке обґрунтування показника рівня децентралізації, який має бути в Україні. Можна погодитись з пропозицією Т. Бондарук, рівень децентралізації вимірювати таким показником, як частка валового внутрішнього продукту, яка перерозподіляється через місцеві бюджети [10]. Вважаємо, що в першу чергу це стосується частки доходів місцевих бюджетів у загальному обсязі ВВП.

Для проведення поглибленого аналізу тенденцій формування доходів місцевих бюджетів за окремі роки доцільно використовувати показник частки доходів та частки трансфертів у загальному обсязі ВВП. Питома вага дохідної частини місцевих бюджетів у ВВП є досить вагомим фінансово-економічним показником. Місце і роль місцевих бюджетів у системі перерозподілу ВВП відображені у даних, наведених у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Динаміка доходів місцевих бюджетів України та трансфертів з державного бюджету у ВВП у 1996- 2023 рр.*

Роки	Доходи, % від ВВП	Трансферти з державного бюджету, % від ВВП	% частки трансфертів у ВВП до частки доходів у ВВП
1996	14,9	1,5	10,07
1997	15,7	2,7	17,20
1998	15,0	2,1	14,00
1999	12,3	2,3	18,70
2000	11,0	2,6	23,64
2005	12,2	3,5	28,69
2010	12,5	3,9	31,20
2011	12,8	4,4	34,38
2012	11,5	4,9	42,61
2013	12,2	5,3	43,44
2014	13,9	6,3	45,32
2015	14,9	6,8	45,64
2016	14,5	6,7	46,21
2017	14,7	6,9	46,94
2018	14,6	7,2	49,32
2019	13,8	7,2	52,17
2020	16,0	8,8	55,00
2021	15,2	8,0	52,63
2022	14,8	8,3	56,08
2023	14,9	8,8	59,06

**Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України, Міністерства фінансів України.*

Аналіз доходів місцевих бюджетів України показує, що їх рівень збільшився з 14,9% ВВП у 1996 р. до 15,7% ВВП у 1997 році, проте в наступні роки спостерігається зниження показника до 11,0% у 2000 р. З 2013 р. по 2021 р. спостерігається не тільки стійка динаміка зростання номінальних показників доходів, а й найвищі після 2005 р. темпи їх щорічного зростання. Лише у 2019 р. питома вага доходів місцевих бюджетів не перевищувала 14%, у 2021 р. зазначений показник склав 15,2%, однак у 2022 р. він знизився до 14,8%. Така тенденція свідчить про послаблення ролі місцевих бюджетів у розподілі ВВП.

Показником зростання залежності місцевих бюджетів від державного бюджету є збільшення обсягу трансфертів. Так, у структурі дохідної частини місцевих бюджетів за вказаний період частка трансфертів з державного бюджету зросла з 1,5% у ВВП в 1996 р. до 8,8% в 2020 р. тобто у п'ять разів, у 2021- 2022 рр. вона дещо знизилась в порівнянні з 2020 р. У 2021 р. зазначений показник знизився до 8,0% порівняно з 2020 р. Розглянувши відношення частки трансфертів у ВВП до частки доходів у ВВП, відмітимо стійку тенденцію до її зростання з 10% у 1996 р. до 56,1% у 2022 р., що теж вказує до посилення фінансової залежності місцевих бюджетів від трансфертів.

Постійне зростання трансфертів, що надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам призводить до виникнення важливих факторів ризику проведення фінансової децентралізації в Україні. Так, трансферти з Державного бюджету України місцевим бюджетам зросли – із 4,9% ВВП у 2012 р. до 8,8% у 2020 р., в 2022 р. трансферти становили 8,3% ВВП. Відповідним чином зростає і частка трансфертів у видатках Державного бюджету України – з 21,2% у 2012 р. до 30,9% у 2022 р. (рис. 2.15).

За рахунок трансфертів із 2018 р. фінансується понад 50% видатків місцевих бюджетів. Із загальної суми трансфертів від 42 до 56% у різні роки припадає на дотації вирівнювання. У 2012- 2022 рр. середньорічне зростання дотацій вирівнювання в розрахунку на душу населення місцевим бюджетам регіонів (без м. Києва) – 128,2% – майже на 10 в.п. випереджало зростання середньодушових податкових надходжень (119,5%).

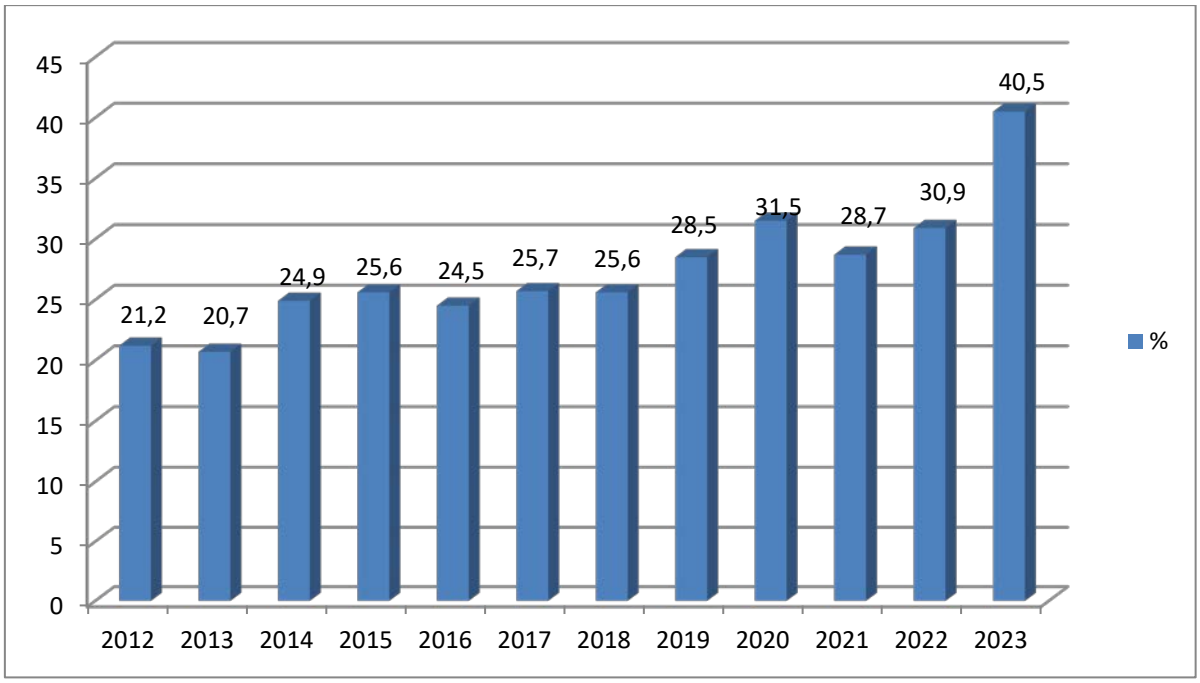

Рис. 2.15. Динаміка частки трансфертів місцевим бюджетам у видатках Державного бюджету України, 2012-2023 рр.*

**Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України*

Завдяки дотаціям вирівнювання було забезпечено суттєве зменшення міжрегіональної варіації доходів місцевих бюджетів регіонів (без м. Києва) – з 9,3% у 2012 р. до 5,1% у 2020- 2021 рр. (таблиця 2.3), тоді як варіація доходів до надання дотацій вирівнювання залишалася досить високою (26,0% у 2012 р., близько 25,2-25,5% у 2020- 2021 рр.).

У контексті вищезазначеного, відмітимо, що вплив міжбюджетних трансфертів на дохідну частину місцевих бюджетів України є значним, що свідчить про високий рівень централізації бюджетної системи нашої країни. Водночас відбуваються незначні зміни у пропорціях розподілу ВВП. Аналіз показників питомої ваги ВВП, який розподіляється через державний бюджет та місцеві бюджети, дозволяє зробити висновок про досить вагому роль бюджету в економіці України.

Практика наповнення місцевих бюджетів в Україні свідчить про недостатність доходів місцевих бюджетів для ефективного вирішення завдань,

що стоять перед суспільством. У табл. 2.3 проаналізовано динаміку виконання доходів місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів у розрізі регіонів.

Таблиця 2.3

Динаміка виконання доходів місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, млрд. грн.*

	Роки				Темп приросту 2022 р. порівняно з 2021 р. %	Питома вага, 2022 р.%
	2019	2020	2021	2022		
Вінницька	1,49	1,69	1,77	1,91	7,6	3,0
Волинська	0,79	0,88	0,90	0,99	9,8	1,5
Дніпропетровська	5,68	6,38	6,64	7,28	9,5	11,3
Донецька	7,28	8,32	8,89	7,11	-20,0	11,1
Житомирська	1,18	1,32	1,38	1,54	12,0	2,4
Закарпатська	0,86	0,93	0,96	1,03	7,4	1,6
Запорізька	2,61	2,87	2,96	3,11	5,3	4,9
Івано-Франківська	1,07	1,20	1,19	1,24	4,2	1,9
Київська	2,55	2,90	3,02	3,20	5,8	5,0
Кіровоградська	0,99	1,17	1,25	1,38	11,0	2,2
Луганська	2,82	3,11	3,17	2,44	-23,1	3,8
Львівська	2,64	2,97	3,06	3,25	6,4	5,1
Миколаївська	1,30	1,46	1,54	1,66	7,4	2,6
Одеська	2,89	3,11	3,24	3,40	5,1	5,3
Полтавська	2,23	2,60	2,49	2,59	3,9	4,0
Рівненська	0,99	1,13	1,18	1,23	4,3	1,9
Сумська	1,25	1,44	1,39	1,46	4,9	2,3
Тернопільська	0,73	0,84	0,86	0,90	4,5	1,4
Харківська	3,56	4,09	4,05	4,23	4,3	6,6
Херсонська	0,89	1,00	1,02	1,08	5,8	1,7
Хмельницька	1,15	1,31	1,38	1,48	6,8	2,3
Черкаська	1,29	1,47	1,53	1,62	6,0	2,5
Чернівецька	0,59	0,65	1,53	0,70	-54,4	1,1
Чернігівська	1,03	1,18	1,18	1,30	9,8	2,0
м. Київ	6,35	7,21	7,62	8,04	5,5	12,5
Всього по Україні	***57,83***	***65,56***	***67,86***	***64,17***	***-5,4***	***100,0***

**Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [121].*

За даними табл.2.3 видно, що протягом 2019- 2021 рр. спостерігається стійка позитивна тенденція до зростання доходів місцевих бюджетів України. Однак у 2022 р. доходи зменшилися на 5%. Така тенденція зумовлена суттєвим зменшенням доходів у Чернівецькій (на 54%), Луганській (на 23%) та Донецькій (на 20%) областях. Найбільше доходів акумулюється у м. Київ (8 млрд. грн.), Дніпропетровській (7,3 млрд. грн.) та Донецькій (7,1 млрд. грн.) областях. В цілому до місцевих бюджетів України у 2022 р. надійшло 64,17 млрд. грн.

Вважаємо, що однією з вагомих причин зростання обсягу трансфертів з державного бюджету до місцевих є те, що законодавство України не містить чіткого розподілу функціональних та відповідних видаткових повноважень (щодо їх бюджетного фінансування) центральних та місцевих органів влади, а також у системі органів місцевого самоврядування. Підтримуємо думку про те, що однакові видатки у різних регіонах можуть фінансуватися з різних видів місцевих бюджетів, хоча за однаковими видами бюджетів закріплені однакові види доходів.

Так, як видно з таблиці 2.4, висока міжрегіональна варіація середньодушових показників доходів місцевих бюджетів до вирівнювання свідчить про наявність значних резервів збільшення доходів в окремих регіонах, зокрема, завдяки створенню умов для зростання економіки та проведення заходів щодо детінізації доходів, а отже, – розширення податкової бази місцевих бюджетів, що забезпечуватиме умови для фінансової децентралізації в Україні.

Таблиця 2.4

Вирівнювання середньодушових доходів місцевих бюджетів, % до середнього по регіонах*

Регіон	2012		2015		2020		2022	
	Доходи до трансфертів	Доходи після вирівнювання	Доходи до трансфертів	Доходи після вирівнювання	Доходи до трансфертів	Доходи після вирівнювання	Доходи до трансфертів	Доходи після вирівнювання**
Дніпропетровська	138,5	109,7	133,7	104,6	141,9	102,9	142,7	104,0
АР Крим	140,6	126,5	125,1	116,6	140,8	109,1	139,9	111,3
Донецька	128,5	102,2	109,5	103,6	132,0	98,5	131,2	109,3
Київська	106,1	104,2	127,7	101,7	126,4	110,3	127,7	97,4
Полтавська	108,7	105,1	139,7	127,3	122,1	107,1	121,2	109,5
Запорізька	134,5	111,1	119,0	104,1	115,5	101,9	115,7	101,3
Харківська	115,2	98,0	108,0	96,4	108,5	92,7	108,9	92,0
Одеська	125,4	111,6	128,7	114,3	100,5	97,1	100,3	98,3
Луганська	90,9	90,4	92,0	86,5	91,6	85,4	98,3	91,2
Черкаська	80,9	93,2	81,3	94,1	91,3	102,2	93,8	104,4
Миколаївська	99,8	98,1	89,5	94,3	90,3	99,5	93,6	100,9
Сумська	82,0	88,4	80,0	90,0	90,3	99,9	91,6	98,1
Кіровоградська	74,3	93,1	72,3	90,8	87,9	104,3	85,7	103,6
Львівська	91,5	99,1	89,6	97,6	81,1	94,8	81,6	92,6
Вінницька	64,4	87,0	74,9	93,3	80,4	99,6	78,8	102,9
Житомирська	67,9	94,4	77,3	97,3	79,3	105,7	78,2	102,2
Хмельницька	70,5	94,9	70,4	90,7	78,7	103,1	77,6	99,6
Чернігівська	73,1	90,8	73,3	96,2	78,6	99,2	74,3	102,0
Херсонська	73,5	91,7	75,0	93,4	73,1	99,1	73,7	98,2
Рівненська	76,9	101,8	80,0	99,6	71,4	103,9	72,8	102,7
Чернівецька	71,3	94,1	74,3	95,6	65,4	102,0	67,5	100,4
Івано-Франківська	69,8	92,7	73,6	98,2	64,5	98,0	65,2	101,8
Волинська	65,7	94,9	72,9	97,4	64,5	103,1	62,1	97,0
Тернопільська	54,9	83,6	54,0	84,4	58,5	96,9	56,7	95,0
Закарпатська	62,0	91,0	66,6	95,4	53,8	98,6	52,9	94,1
У середньому по регіонах	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
min	54,9	83,6	54,0	84,4	53,8	85,4	52,9	91,2
max	140,6	126,5	139,7	127,3	141,9	110,3	142,7	111,3
max/min	2,6	1,5	2,6	1,5	2,6	1,3	2,7	1,2
Коефіцієнт варіації, %	26,0	9,3	24,1	9,3	25,2	5,1	25,5	5,1

**Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України.*

*** З урахуванням дотацій вирівнювання*

Можна погодитись з тим, що існуючий підхід до надання дотацій вирівнювання є фактором, що дестимулює розширення власної податкової бази місцевих бюджетів. Це пов'язано, зокрема, з тим, що податки, які враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, включені в систему вирівнювання без встановлення будь-яких обмежень щодо обсягів або частки податкових надходжень місцевих бюджетів, котрі перераховуються до державного бюджету. Їх зростання може зумовлювати або зменшення трансфертів, які місцеві бюджети отримують з державного бюджету, або збільшення коштів, що мають перераховуватися до державного бюджету.

За результатами аналізу стану вирівнювання середньодушових доходів місцевих бюджетів, відображеного в табл. 2.5, можна констатувати, що коли до перерозподілу максимальна міжрегіональна розбіжність доходів у розрахунку на душу населення (без м. Києва) у 2012 р. дорівнювала 2,6 (АР Крим і Тернопільська область), у 2015 р. – 2,6 (Київська і Тернопільська області), у 2020 р. – 2,7 (Дніпропетровська і Закарпатська області) та у 2022 р. – 2,6 (Дніпропетровська і Закарпатська області), то після вирівнювання – лише 1,5 у 2012 та у 2015 рр. (АР Крим і Тернопільська область), 1,3 у 2020 р. (Київська та Луганська області) та 1,2 у 2022 р. (АР Крим і Луганська область). До перерозподілу доходів максимальне відставання від середнього рівня доходів місцевих бюджетів регіонів України становило 45-46%, тоді як після перерозподілу воно зменшилося до 16,4% у 2012 р. та 14,6% у 2022 р.

Унаслідок такого перерозподілу регіони з більш високим рівнем середньодушових доходів місцевих бюджетів (до отримання дотацій вирівнювання) часто опиняються в гірших умовах за показником доходів після перерозподілу. Наприклад, у 2022 р. доходи місцевих бюджетів Дніпропетровської області (до отримання трансфертів) становили 142,7% від середнього по регіонах України показника, а з урахуванням дотацій вирівнювання – лише 104,0%. Майже таку доходну забезпеченість після вирівнювання мали Черкаська (104,4%), Кіровоградська (103,6 %), Вінницька

(102,9%), Рівненська (102,7%) області, доходи місцевих бюджетів яких (до отримання трансфертів) становили відповідно 93,8%, 85,7%, 78,8%, 72,8% від середнього по регіонах України показника.

При цьому до перерозподілу доходи Київської, Харківської та Одеської областей перевищували середній показник і складали відповідно 127,7, 108,9 та 100,3%, тоді як після вирівнювання виявилися меншими від середніх по регіонах доходах місцевих бюджетів на 97,4, 92,0 та 98,3%. Отже, зусилля місцевих органів влади щодо розвитку економіки суттєво не покращують бюджетну ситуацію, а лише змінюють структуру бюджетних доходів.

Слушним вважаємо твердження І. Луніної про те, що до недоліків розрахунку дотацій вирівнювання слід віднести й те, що вони надаються місцевим бюджетам незалежно від причин нижчого (порівняно з іншими регіонами) рівня податкових надходжень. За значних обсягів гарантованих державою дотацій вирівнювання місцеві органи влади втрачають стимули до розвитку економіки регіону і розширення власної податкової бази. Це також не сприяє вирішенню проблеми фінансової децентралізації.

У процесі планування дотацій вирівнювання розрахунковий обсяг видатків кожного з місцевих бюджетів оцінюється окремо за такими функціями: утримання органів управління, охорона здоров'я, освіта, соціальний захист та соціальне забезпечення, культура і мистецтво, фізична культура і спорт, розвиток соціально-культурної сфери, видатки на інші заходи, нерозподілені видатки. При цьому використовуються фінансові нормативи видатків на душу населення, на дитину або учня (освіта), одержувача соціальних послуг (соціальний захист і соціальне забезпечення) за кожною функцією за видами місцевих бюджетів. Включення основних видів видатків місцевих бюджетів до видатків, що враховуються при визначенні обсягу дотацій вирівнювання, не стимулює місцеві органи влади до раціонального використання бюджетних коштів.

Можна погодитись із тим, що для зменшення дестимулюючих ефектів дотацій вирівнювання міжбюджетний перерозподіл доходів має відповідати таким вимогам: ставка вирівнювання має бути значно нижчою від 100%; необхідно встановити верхній поріг внесків місцевих бюджетів до системи вирівнювання; вирівнювання доходів бюджетів одного рівня має здійснюватися у такий спосіб, щоб послідовність (ранг) адміністративно-територіальних одиниць (впорядкованих за рівнем середньодушових доходів місцевих бюджетів) до і після їх перерозподілу не змінювалася; регіони та адміністративно-територіальні одиниці з вищим рівнем доходів місцевих бюджетів (до трансфертів) повинні зберігати свої позиції і після розподілу дотацій вирівнювання; оцінки потенціальних податкових надходжень мають базуватися не на фактичних показниках, а на розрахунках податкових надходжень на душу населення, які б відповідний бюджет отримав за умови застосування середніх по країні (регіону) ставок податків, які враховуватимуться при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів.

У загальному обсязі трансфертів із державного бюджету найбільшими темпами зростають субвенції з надання передбачених існуючим законодавством пільг населенню (у т.ч. сім'ям з дітьми) та виконання державних програм соціального захисту населення. Такі субвенції місцевим бюджетам збільшилися у 2,1 раза – із 1,4% ВВП 2012 р. до 2,9% у 2021 р., середньорічний темп їх зростання перевищив 143%, тоді як загальної суми доходів місцевих бюджетів – 121%. Значні обсяги трансфертів місцевим бюджетам та випереджаюча динаміка їх окремих складових свідчать про те, що розподіл завдань і видатків між державним та місцевими бюджетами потребують уточнення.

Вважаємо слушною думку про те, що у тих випадках, коли місцеві органи влади забезпечують реалізацію національної політики у певних сферах (наприклад, щодо здобуття середньої освіти або охорони здоров’я), необхідно підвищити роль цільових трансфертів (субвенцій), надання яких повинне

базуватися на використанні статистичних показників, що не зазнають впливу місцевих органів влади (наприклад, таких, як вікова структура населення, густота населення, рівень захворюваності тощо).

Отже, наявність міжбюджетних відносин обумовлена передусім недостатністю власних коштів при формування доходів місцевих бюджетів. Практика перерахування коштів до бюджетів іншого рівня в Україні довела неоптимальність чинної моделі надання трансфертів, що зумовлює необхідність проведення реформування існуючої моделі міжбюджетних відносин.

Висока міжрегіональна варіація середньодушових показників доходів місцевих бюджетів до вирівнювання свідчить про наявність значних резервів збільшення доходів в окремих регіонах, зокрема, завдяки створенню умов для зростання економіки та проведення заходів щодо детінізації доходів, а отже, – розширенню податкової бази місцевих бюджетів [148, с. 37], що забезпечуватиме зменшення ризиків проведення фінансової децентралізації в Україні.

Таким чином, аналіз практики процесів формування та мобілізації доходів місцевих бюджетів України дав можливість виявити: місцеві податки й збори не відіграють істотної ролі у формуванні доходів місцевих бюджетів; останнім часом трансферти посідають найбільшу частку у структурі доходів місцевих бюджетів; обмеженість повноважень органів місцевого самоврядування в питаннях розширення переліку неподаткових надходжень.

У контексті вищезазначеного головним завданням регіональної економічної політики залишається удосконалення механізму формування доходів місцевих бюджетів з метою ефективного використання економіко-ресурсного потенціалу регіонів в умовах децентралізації бюджетної системи.

2.3. Оцінка рівня децентралізації доходної частини місцевих бюджетів України

Необхідною умовою формування ефективного місцевого самоврядування є децентралізація влади, зокрема в частині прийняття бюджетних рішень. Саме від цих рішень залежить надання публічних послуг і задоволення інтересів громадян у різних сферах життєзабезпечення територій . Надання високоякісних і доступних публічних послуг (адміністративних, соціальних та інших послуг, що надаються на відповідних територіях), узгодження місцевої політики соціально-економічного розвитку з реальними інтересами територіальних громад – важливі складові тих проблем, ефективне і швидке вирішення яких передбачено Концепцією реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні [93].

Наразі стандартні фінансові показники, що характеризують рівень децентралізації доходів місцевих бюджетів, відсутні. Фахівці в галузі фінансів використовують різноманітні методики під час аналізу структури та окремих складових доходної та видаткової частин місцевих бюджетів, але практично не приділяють уваги виявленню бюджетних проблем з метою формування довгострокової бюджетної стратегії.

Окремі аспекти формування ефективної системи оцінки фінансового стану і якості управління місцевими бюджетами розглянуті в роботах українських учених: Т. Бондарук [10], І. Луніної [70], В. Опаріна, К. Павлюк та ін.

Проте системи індикативних показників, запропоновані авторами, не сприяють комплексній оцінці впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів. Система цих показників, з одного боку, має відображати ефективність формування доходів місцевих бюджетів, з іншого боку, повинна

мати здатність оцінити якість децентралізації та функціонування місцевих органів влади. Тому охарактеризуємо показники, спрямовані на оцінку стану та ефективності функціонування місцевих бюджетів.

Таким чином, оцінка рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів потребує використання комплексу показників, які найбільш повно характеризуватимуть фінансову децентралізацію. Відтак, вона передбачає розгляд динамічного інформаційного масиву статистичних даних, що стосуються кількісного і якісного оцінювання фінансової децентралізації доходів місцевих бюджетів.

Проведений аналіз економічної літератури дозволив умовно розподілити показники оцінки фінансової децентралізації доходів місцевих бюджетів за трьома критеріями:

показники оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів;

показники оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно бюджетної класифікації;

показники оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів.

Пропонуємо систему окремих показників, які можна використовувати для оцінки рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів, яку узагальнено в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Система окремих показників для оцінки рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів*

Найменування показників	Метод розрахунку	Умовні позначення	
Критерії оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів			
Коефіцієнт розподілу доходів (Krd)	$Krd = \frac{Dmb}{Dzb}$	Dmb – доходи місцевих бюджетів Dzb – доходи зведеного бюджету	(2.1)
Коефіцієнт забезпечення власними доходами відносно ВВП (Kzd)	$Kzd = \frac{Dvmb}{VP}$	$Dvmb$ – власні доходи місцевих бюджетів (без офіційних трансфертів) VP – валовий внутрішній продукт	(2.2)
Коефіцієнт покриття (Kp)	$Kp\frac{Dvmb/VP}{Vmb/VP}$	$Dvmb$ – власні доходи місцевих бюджетів Vmb – видатки місцевих бюджетів	(2.3)
Коефіцієнт фінансової самостійності (Kfs)	$Kfs = \frac{Dvmb}{Dmb}$	$Dvmb$ – власні доходи місцевих бюджетів Dmb – доходи місцевих бюджетів (включаючи трансферти)	(2.4)
Коефіцієнт бюджетного покриття за рахунок власних коштів (Kbp)	$Kbp = \frac{Dvmb}{Vmb}$	$Dvmb$ – власні доходи місцевих бюджетів (без офіційних трансфертів) Vmb – видатки місцевих бюджетів	(2.5)
Критерії оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно бюджетної класифікації			
Коефіцієнт податкових надходжень (Kpn)	$Kpn = \frac{PNmb}{Dmb}$	$PNmb$ – податкові надходження місцевих бюджетів Dmb – доходи місцевих бюджетів (включаючи трансферти)	(2.6)

Продовження таблиці 2.5

Коефіцієнт неподаткових надходжень (Knn)	$Knn = \frac{NNmb}{Dmb}$	$NNmb$ – неподаткові надходження місцевих бюджетів Dmb – доходи місцевих бюджетів (включаючи трансферти)	(2.7)
Коефіцієнт доходів від операцій з капіталом (Kop)	$Kop = \frac{Nop}{Dmb}$	Nop – надходження від операцій з капіталом місцевих бюджетів Dmb – доходи місцевих бюджетів (включаючи трансферти)	(2.8)
Коефіцієнт офіційних трансфертів (Kot)	$Kot = \frac{OT}{Dmb}$	OT – офіційні трансферти Dmb – доходи місцевих бюджетів (включаючи трансферти)	(2.9)
Коефіцієнт податкової самостійності (Kps)	$Kps = \frac{MP}{Dpmb}$	MP – місцеві податки $Dpmb$ – податкові доходи місцевих бюджетів	(2.10)
Критерії оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів			
Коефіцієнт фінансової незалежності (Kfz)	$Kfz = \frac{Dvmb}{OT}$	$Dvmb$ – власні доходи місцевих бюджетів (без офіційних трансфертів) OT – офіційні трансферти	(2.11)
Коефіцієнт дотаційної залежності (Kdz)	$Kdz = \frac{D}{Dmb}$	D – дотації місцевим бюджетам Dmb – доходи місцевих бюджетів (включаючи трансферти)	(2.12)
Коефіцієнт стійкості бюджету (Ksb)	$Ksb = \frac{OT}{Dvmb}$	OT – офіційні трансферти $Dvmb$ – власні доходи місцевих бюджетів (без офіційних трансфертів)	(2.13)

* Згруповано автором.

Інтегральний індикатор по кожній сфері децентралізації доходів місцевих бюджетів розраховується за такою формулою:

$$I_m = \sum_{i=1}^{n} d_i y_i, \qquad (2.1)$$

де Im – агрегований показник/субіндекс m-ї сфери децентралізації доходів місцевих бюджетів (m = 1, 2, 3... 9);

di – ваговий коефіцієнт, який визначає ступінь вкладу і-го показника в інтегральний індекс складової децентралізації доходів місцевих бюджетів;

yi – нормалізована оцінка і-го індикатора.

Згідно з методикою, розрахунок інтегрального індикатора рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів (I) в цілому розраховується за такою формулою [139]:

$$I = \sum_{m} d_m I_m, \qquad (2.2)$$

де dm – ваговий коефіцієнт, який визначає ступінь впливу показника/субіндексу m-ї сфери децентралізації доходів місцевих бюджетів;

Im – агрегований показник/субіндекс m-ї сфери децентралізації доходів місцевих бюджетів (m = 1, 2, 3... 9).

Розрахуємо вагові коефіцієнти для кожного субіндексу. Вагові коефіцієнти для розрахунку інтегрального показника рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів наведено в табл. 2.6–2.7.

Таблиця 2.6

Вагові коефіцієнти для розрахунку субіндексів рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів

№	Найменування показників	Значення вагових коефіцієнтів
1	**Критерії оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів**	
	Коефіцієнт розподілу доходів	0,1098
	Коефіцієнт забезпечення власними доходами відносно ВВП	0,0854

Продовження таблиці 2.6

	Коефіцієнт покриття	0,122
	Коефіцієнт фінансової самостійності	0,1098
	Коефіцієнт бюджетного покриття за рахунок власних коштів	0,1220
2	**Критерії оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно бюджетної класифікації**	
	Коефіцієнт податкових надходжень	0,1098
	Коефіцієнт неподаткових надходжень	0,0244
	Коефіцієнт доходів від операцій з капіталом	0,0366
	Коефіцієнт офіційних трансфертів	0,0366
	Коефіцієнт податкової самостійності	0,0610
3	**Критерії оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів**	
	Коефіцієнт фінансової незалежності	0,0976
	Коефіцієнт дотаційної залежності	0,0366
	Коефіцієнт стійкості бюджету	0,0484

* Розраховано автором

Таблиця 2.7

Вагові коефіцієнти для розрахунку інтегрального показника рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів *

№	Субіндекси децентралізації	Значення вагових коефіцієнтів
1	Критерії оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів	0,5488
2	Критерії оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно бюджетної класифікації	0,2683
3	Критерії оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів	0,1829

* Розраховано автором.

Використовуючи формули 2.1-2.2 розрахуємо показники оцінки рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів користуючись запропонованим

переліком окремих показників для оцінки рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Показники оцінки рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Критерії оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів						
Коефіцієнт розподілу доходів	0,256	0,217	0,226	0,238	0,222	0,185
Коефіцієнт забезпечення власними доходами відносно ВВП	0,074	0,066	0,071	0,072	0,065	0,061
Коефіцієнт покриття	0,53	0,49	0,46	0,48	0,45	0,43
Коефіцієнт фінансової самостійності	0,505	0,476	0,448	0,476	0,436	0,409
Коефіцієнт бюджетного покриття за рахунок власних коштів	0,530	0,486	0,456	0,482	0,452	0,430
Критерії оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно бюджетної класифікації						
Коефіцієнт податкових надходжень	0,431	0,403	0,381	0,413	0,377	0,333
Коефіцієнт неподаткових надходжень	0,055	0,060	0,056	0,055	0,053	0,068
Коефіцієнт доходів від операцій з капіталом	0,016	0,010	0,008	0,006	0,005	0,006
Коефіцієнт офіційних трансфертів	0,495	0,523	0,552	0,524	0,562	0,591
Коефіцієнт податкової самостійності	0,012	0,035	0,064	0,080	0,092	0,275
Критерії оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів						
Коефіцієнт фінансової незалежності	1,021	0,911	0,810	0,908	0,777	0,693
Коефіцієнт дотаційної залежності	0,277	0,265	0,269	0,277	0,280	0,564
Коефіцієнт стійкості бюджету	0,980	1,098	1,235	1,102	1,288	1,444

** Розраховано автором*

Перш ніж розглянути систему окремих показників для оцінки рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів, визначимо критерії оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів згідно запропонованої методики розрахунку (табл. 2.8).

Так, коефіцієнт розподілу доходів характеризує, яка частка доходів місцевих бюджетів перерозподіляється через зведений бюджет. Чим вище значення цього коефіцієнта, тим більш фінансово самостійними є місцеві бюджети. За останній період коефіцієнт розподілу доходів показує нестійку тенденцію, змінюючись від максимального значення – 0,256 в 2018 р. до мінімального – 0,217 в 2019, в 2020- 2021 рр. спостерігаємо незначне його зростання – до 0,238, а в 2022- 2023 рр. – знову зниження – відповідно до 0,222-0,185.

Коефіцієнт забезпечення власними доходами відносно ВВП показує частку власних доходів місцевих бюджетів (без офіційних трансфертів) у валовому внутрішньому продукті. Цей коефіцієнт знижується від 0,074 в 2018 р. до 0,061 в 2023 р.

Наступний показник – коефіцієнт покриття показує можливість покриття власними доходами місцевих бюджетів видатків місцевих бюджетів. З 2018 по 2023 рр. коефіцієнт покриття показує стійку тенденцію до спадання, що, в свою чергу, свідчить про зростання фінансової залежності органів місцевого самоврядування.

Частку власних доходів місцевих бюджетів в структурі їх доходів характеризує коефіцієнт фінансової самостійності, який за аналізований період знизився з 0,505 до 0,436, що показує зниження фінансової самостійності місцевих бюджетів.

Коефіцієнт бюджетного покриття за рахунок власних коштів визначає можливість покриття видатків місцевих бюджетів власними доходами місцевих бюджетів (без офіційних трансфертів). Коефіцієнт бюджетного

покриття має тенденцію до зниження з 0,530 в 2018 р. до 0,409 в 2023 р. з незначним зростанням в 2021 р. – до 0,482.

Характеризуючи критерії оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно бюджетної класифікації, відзначимо, що із запропонованих показників найбільшу вагу мають: коефіцієнт податкових надходжень, який характеризує залежність доходів місцевих бюджетів від податкових надходжень, та коефіцієнт податкової самостійності, який показує частку місцевих податків в податкових надходженнях місцевих бюджетів. Коефіцієнт податкових надходжень демонструє за аналізований період стійку тенденцію до зниження з 0,431 в 2018 р. до 0,333 в 2023 р., в той час як коефіцієнт податкової самостійності, навпаки, показує значне зростання за п’ять років – в 7,7 раза (з 0,012 в 2018 р. до 0,275 в 2023 р).

Коефіцієнт офіційних трансфертів характеризує залежність доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів, який зріс від показника в 0,495 в 2018 р. до 0,552 – в 2020 р., в 2021 р. спостерігається деяке його зниження до 0,524, а в 2023 р., навпаки – зростання до 0,591.

Аналізуючи критерії оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів, відмітимо, що коефіцієнт фінансової залежності, який показує відношення власних доходів місцевих бюджетів до офіційних трансфертів, має стійку тенденцію до зниження з показника 1,021 в 2018 р., до 0,693 в 2023 р., з незначним його підвищенням в 2021 р. до 0,908, що показує значну фінансову залежність місцевих бюджетів від офіційних трансфертів. Оберненим показнику фінансової залежності є коефіцієнт стійкості бюджету, який показує відношення обсягу офіційних трансфертів до власних доходів місцевих бюджетів, який зростає 0,980 в 2018 р., до 1,444 в 2023 р.

Проте, аналіз окремих показників оцінки рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів не дає загального уявлення про рівень їх децентралізації,

тому, використовуючи значення вагових коефіцієнтів, розрахуємо показники за окремими критеріями (табл. 2.9-2.11).

Таблиця 2.9

Показники субіндексів критеріїв оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів*

Субіндекси	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Коефіцієнт розподілу доходів	0,0281	0,0238	0,0248	0,0261	0,0244	0,0203
Коефіцієнт забезпечення власними доходами відносно ВВП	0,0063	0,0056	0,0061	0,0061	0,0056	0,0052
Коефіцієнт покриття	0,0647	0,0598	0,0561	0,0586	0,0549	0,0525
Коефіцієнт бюджетної забезпеченості населення	0,0554	0,0523	0,0492	0,0523	0,0479	0,0449
Коефіцієнт фінансової самостійності	0,0647	0,0593	0,0556	0,0588	0,0551	0,0525
Коефіцієнт бюджетного покриття за рахунок власних коштів	0,2192	0, 2016	0,1918	0,2019	0,1878	0,0203
Критерії оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів	**0,2192**	**0, 2016**	**0,1918**	**0,2019**	**0,1878**	**0,1754**

* *Розраховано автором*

Параметри моделі лінійного тренду для критеріїв оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів (рис. 2.10) свідчать про велику визначеність процесу їх спадання. Крім того, простежується тенденція до зниження критеріїв оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів в 2019 та в 2023 рр.

Крім того, простежується нестабільна тенденція до зміни критеріїв оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно бюджетної класифікації. Проте, якщо за допомогою моделі лінійного тренду виокремити основну тенденцію, то це відносно стабільне зростання цього коефіцієнта.

Таблиця 2.10

Показники субіндексів критеріїв оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно бюджетної класифікації*

Субіндекси	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Коефіцієнт податкових надходжень	0,0473	0,0442	0,0418	0,0453	0,0414	0,0366
Коефіцієнт неподаткових надходжень	0,0013	0,0015	0,0014	0,0013	0,0013	0,0017
Коефіцієнт доходів від операцій з капіталом	0,0006	0,0004	0,0003	0,0002	0,0002	0,0002
Коефіцієнт офіційних трансфертів	0,0181	0,0191	0,0202	0,0192	0,0206	0,0216
Коефіцієнт податкової самостійності	0,0007	0,0021	0,0039	0,0049	0,0056	0,0168
Критерії оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно бюджетної класифікації	**0,0681**	**0,0674**	**0,0676**	**0,0710**	**0,0691**	**0,0768**

** Розраховано автором*

Таблиця 2.11

Показники субіндексів критеріїв оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів

Субіндекси	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Коефіцієнт фінансової незалежності	0,0996	0,0889	0,0791	0,0886	0,0758	0,0676
Коефіцієнт дотаційної залежності	0,0101	0,0097	0,0098	0,0101	0,0102	0,0206
Коефіцієнт стійкості бюджету	0,0478	0,0536	0,0603	0,0538	0,0629	0,0705
Критерії оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів	**0,1576**	**0,1522**	**0,1492**	**0,1525**	**0,1489**	**0,1587**

** Запропоновано та розраховано автором*

Параметри моделі лінійного тренду для субіндексів критеріїв оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів свідчать про велику визначеність її спадної тенденції. Проте параметри моделі

лінійного тренду для субіндексів критеріїв оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів відображають істотно вищий коефіцієнт детермінації (0,6), ніж у попередніх показників субіндексів.

Також варто розрахувати інтегральний показник рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів. Використовуючи розрахунки індикаторів рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів в 2018–2023 рр. і вагові коефіцієнти для розрахунку субіндексів та інтегрального показника рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів розрахуємо інтегральний показник (рис. 2.16). Розрахунок інтегрального показника здійснюється за формулою 2.16.

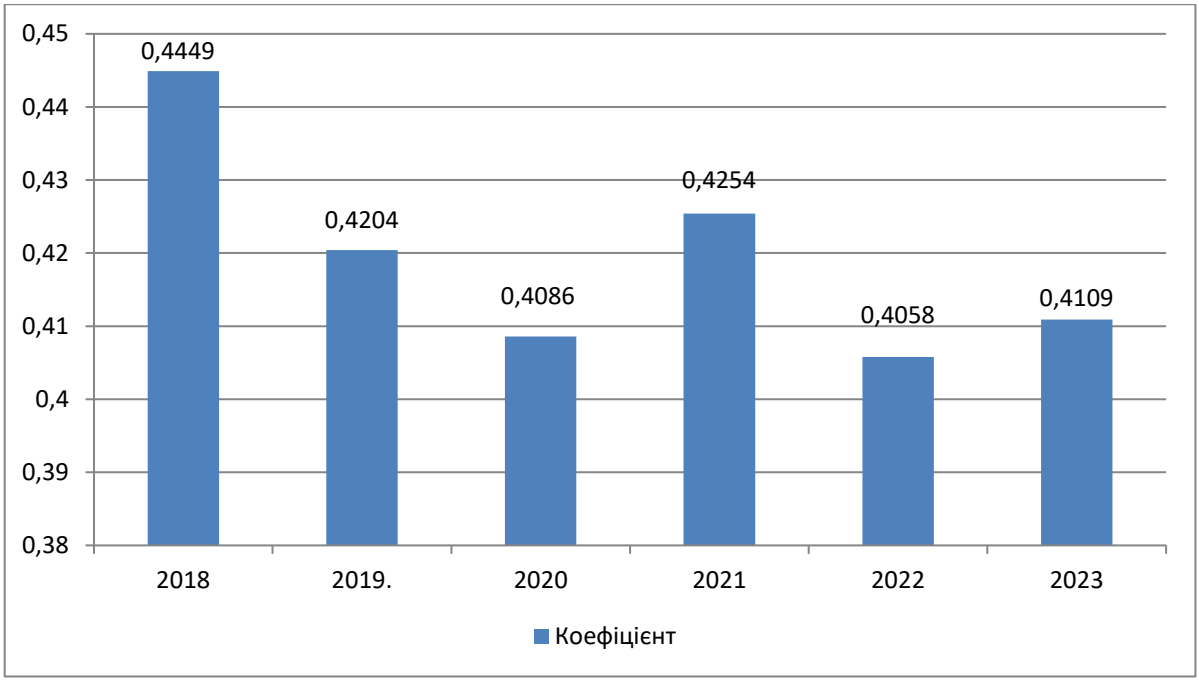

Рис. 2.16. Динаміка інтегрального показника рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів *

* *Розраховано автором*

Аналізуючи інтегральний показник рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів в Україні (рис. 2.16) відмітимо, що в 2018 рр. інтегральний показник рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів знаходився на межі

зони задовільного стану (зона задовільного стану рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів від 0,60 до 1,0), в 2019- 2021 рр. інтегральний індикатор підтверджує висновок про небезпечний стан рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів (зона небезпечного стану децентралізації від 0,4 до 0,6). Продовження низхідної тенденції стану показника рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів призвело до того, що в 2019, 2022 та в 2023 рр. вона знаходилась на межі критичного стану (зона критичного стану децентралізації до 0,4).

Висновки до розділу 2

Результати проведеного дослідження базових положень формування доходів місцевих бюджетів у контексті децентралізації бюджетної системи дозволили сформулювати такі основні висновки.

1. За результатами аналізу дохідної частини місцевих бюджетів визначено, що місцеві бюджети в Україні відчувають нестачу доходів для ефективного вирішення завдань, що стоять перед суспільством в сучасних умовах фінансової децентралізації. У місцевих бюджетах України зосереджена значна частина бюджетних ресурсів. Проте протягом останніх років спостерігається стійка негативна тенденція до зменшення частки доходів місцевих бюджетів у структурі доходів зведеного бюджету – від 47,6% у 1992 р. до 18,5% у 2023 р., тобто більше ніж удвічі. Більша частина бюджетних ресурсів акумулюється у Державному бюджеті України, що свідчить про високий ступінь централізації бюджетної системи. У структурі доходів місцевих бюджетів протягом аналізованого періоду значну частину стабільно займають податкові надходження. Зокрема, найвагомішим за обсягом джерелом дохідної частини місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб.

2. За результатами оцінки впливу міжбюджетних трансфертів на дохідну частину місцевих бюджетів визначено, що необхідність у офіційних

трансфертах – додаткових коштах, переданих із державного бюджету до місцевих бюджетів, виникає внаслідок невідповідності розподілу повноважень між органами управління до розподілу дохідних джерел на їх виконання. У структурі доходів місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) значну частину займають офіційні трансферти, частка яких у загальних надходженнях зростає. Аналіз динаміки міжбюджетних трансфертів за 2018– 2023 рр. показав, що майже всі різновиди трансфертів з кожним роком збільшуються, що показує залежність місцевих бюджетів від додаткових коштів, що надходять з Державного бюджету України.

3. В результаті оцінки рівня децентралізації доходної частини місцевих бюджетів встановлено, що наразі стандартні фінансові показники, що характеризують рівень децентралізації доходів місцевих бюджетів, відсутні. Встановлено, що оцінка рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів потребує використання комплексу показників, які найбільш повно характеризуватимуть фінансову децентралізацію. Автором запропоновано розподілити показники оцінки фінансової децентралізації доходів місцевих бюджетів за трьома критеріями: показники оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів; показники оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно бюджетної класифікації; показники оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів.

За результатами аналізу окремих показників оцінки рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів встановлено, що такий аналіз не дає загального уявлення про рівень їх децентралізації, тому, розраховано показники за окремими критеріями з використанням значень вагових коефіцієнтів.

РОЗДІЛ 3.
ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

3.1. Зарубіжний досвід формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації та перспективи його адаптації в Україні

Серед численних ідей і напрацювань стосовно вирішення проблем державного управління більшість точиться навколо різноманітних пропозицій реформування органів місцевого самоврядування. Найбільш дієвим напрямом, що сьогодні впроваджується, стало спрямування реформ на децентралізацію влади та зміну адміністративно-територіального устрою в Україні шляхом об'єднання громад та реформування місцевого самоврядування в частині перерозподілу повноважень і фінансового забезпечення.

Погоджуємось з думкою вітчизняних дослідників [9], що українське суспільство успадкувало від СРСР централізовану систему влади, яка ґрунтується на зосередженні влади в одній інституції. Вони вважають, що основний зміст управління в умовах централізації зводиться до максимальної передачі повноважень, компетенцій і ресурсів «нагору», до центральних органів влади і подальший їх перерозподіл у «ручному режимі». Такий механізм управління закріплює практично повну адміністративну і фінансову залежність територій і громад від центру, існування слабких і залежних громад, створює умови для вирішення питань місцевого чи регіонального рівня через корупційний чинник, призводить до загострення політично-економічної кризи, розбалансованості функціонування органів місцевого самоврядування [9].

Децентралізація влади передбачає передачу більшої частини повноважень та формування відповідних доходів бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування за принципом субсидіарності.

Глибинна сутність децентралізації може бути розкритою через її вплив на певні суспільно-економічні явища і процеси: адміністративно-територіальний устрій держави, організаційно-ієрархічну систему органів публічної влади, розподіл функцій, повноважень та ресурсів, здебільшого фінансових [9].

Процес соціально-економічного розвитку України на демократичних і правових засадах не можливий без посилення ролі в ньому місцевого самоврядування. Децентралізація є одним з головних рушіїв такої необхідної сьогодні реформи самоврядування. Без належного фінансового забезпечення на місцях, раціональної організації доходів і видатків місцевих бюджетів реформа з посилення значущості місцевого самоврядування приречена на поразку [68]. Актуальність вивчення світового досвіду бюджетної децентралізації для України зумовлена необхідністю розроблення дієвої схеми макроекономічного регулювання соціально-економічних процесів в її умовах, специфіки прикладного вирішення проблем фінансового забезпечення місцевого самоврядування, в якому ключове значення мають доходи місцевих бюджетів.

У зв'язку з цим, виняткової актуальності набувають теоретичні і практичні проблеми функціонування місцевих бюджетів та організації міжбюджетних відносин на основі вивчення світового досвіду бюджетної децентралізації. Варто відзначити, що динаміка зрушень в економічній системі нашої держави вимагає проведення досліджень усієї сукупності проблем, пов'язаних із функціонуванням місцевих бюджетів зокрема, вивчення практики зарубіжного досвіду формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації з метою її застосування в Україні

Досвід розвинених країн свідчить, що децентралізація державного управління та створення ефективної системи місцевого самоврядування є необхідною передумовою для забезпечення добробуту народу. Значення місцевого самоврядування в політичній системі будь-якого суспільства

визначається тим фактом, що воно є гілкою влади, яка є найближчою до населення.

На сьогоднішній день Україні необхідно підвищувати відповідність своєї законодавчої бази законодавчій базі ЄС. Тому розвиток політики формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації в Україні має розглядатися саме в контексті європейського вибору України. Досвід децентралізації у європейських країнах пропонує ряд відповідних прикладів для дослідження та імплементацію їх для українських умов [60].

Децентралізація бюджетної системи сьогодні є одним із ключових чинників раціональності розподілу та використання бюджетних фондів, а також високої ефективності надання суспільних благ та послуг. Цей процес відбувається не лише в федеральних країнах та країнах з історично впливовими позиціями місцевої влади, але й в країнах – нових членах ЄС, які вбачають в ньому значний конструктивний потенціал для власних економік [60].

Децентралізоване управління бюджетною системою характерне для значної кількості розвинених країн. Децентралізація передбачає надання органам місцевого самоврядування права вирішувати ряд завдань місцевого рівня та забезпечення їх ресурсами, необхідними для фінансування цих процесів. Оптимальний розподіл повноважень між центральною владою та місцевим самоврядуванням є невід'ємною умовою ефективного функціонування фінансової системи в цілому. Першочерговим завданням для України є зростання доходів місцевих бюджетів за рахунок децентралізації системи управління державними фінансами [71].

Україні варто переймати досвід інших країн, які уже здійснили таку реформу, адже децентралізація є одним із фундаментальних принципів системи державного управління розвинених країн. Центральні уряди розвинених країн намагаються максимально розвантажити себе від локальних функцій, які ефективніше можуть виконувати органи місцевого

самоврядування, сконцентрувавшись на реалізації загальнонаціональних завдань [71].

Ефективність місцевого самоврядування, а відтак і ефективність формування доходів місцевих бюджетів, значною мірою залежать від характеру відносин між різними рівнями влади. З одного боку, центральна влада може накладати істотні обмеження на повноваження місцевих органів влади, в тому числі і щодо формування доходів місцевих бюджетів. З іншого боку, за умов місцевої автономії органи місцевого самоврядування мають широку свободу в управлінні в межах підвідомчої їм території [60].

Розглядаючи зарубіжний досвід формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації звернемо увагу на те, що бюджетна децентралізація багатьма фахівцями визнається найскладнішим аспектом децентралізації публічної влади. Світова правова література розкриває суть даного поняття через призму трьох визначників:

децентралізація в видатковій сфері – факт уповноваження місцевого самоврядування правом розпоряджатись фінансовими ресурсами, необхідними для провадження їх діяльності, виконання поставлених йому завдань [68, с. 79];

децентралізація в доходній сфері – надання місцевому самоврядуванню права на отримання власного доходу за закріпленим переліком в розмірі (встановлюється самостійно), достатньому для належної і якісної їх роботи;

право на процесуальну і організаційну самостійність – формування, затвердження, виконання фінансових планів, кошторисів, бюджетів, забезпечення звітності і контролю під відповідальність певного органу, тої чи іншої посадової особи на місцях [68].

Бюджетна децентралізація (як процес) може вимірюватись кількісно і якісно. Наукова література має певні методичні, теоретичні підходи до визначення таких критеріїв, серед яких є ряд основних.

Основним індикатором децентралізації часто вважають співставлення місцевих і загальнодержавних видатків. Він засвідчує фінансову здатність самоврядування на місцях якісно виконувати свої завдання і функції. В Данії, Іспанії, Швеції більше, ніж 50% всіх витрат – місцеві [68].

Вважається також, що прогрес фінансової децентралізації в країні характеризує частка обсягу видатків місцевого бюджету в ВВП. Цим показником ідентифікується частина публічного ресурсу, що розподіляється між представниками місцевого самоврядування. Можна сказати, що коли показник вище 15%, то в державі високий рівень децентралізації. В Європі такими державами називають Данію, Швецію, Іспанію, Фінляндію, Нідерланди, Італію. Частка в 15-10% – середній стан децентралізації: Польща, Велика Британія, Угорщина, Чеська Республіка, Франція. Недостатня децентралізація все ще в Словаччині, Литві, Естонії, Португалії, Греції, Кіпрі [68].

Фінансову самостійність (автономію) органу самоврядування на місцях оцінюють показником частки власного доходу у валовому доході територіальної громади. Права органу місцевого самоврядування на встановлення податкових ставок і визначення обсягів інших доходів можуть бути реалізовано тільки по відношенню до власних доходів, тобто це права на власну доходну базу та її адміністрування. Країн, з часткою такого типу доходу більше 50% – це Швеція, Данія, Фінляндія, Франція, Люксембург, Кіпр, Австрія, Бельгія, Ірландія, Португалія та ін. [68]. Цей показник можна віднести не тільки до кількісного, але й якісного типу критеріїв бюджетної децентралізації.

Показник частки дотацій вирівнювання, міжбюджетних трансфертів в доходах місцевих бюджетів допомагає оцінити рівень фінансової автономії органу самоврядування на місцях. Залежність обернено пропорційна: високий показник – низька автономія і незалежність місцевих органів влади. Високий

показник, таким чином, свідчить і про слабку децентралізацію, оскільки місцеві органи влади не впливають на обсяг міжбюджетних трансфертів [68].

Фінансову основу місцевого самоврядування складають доходи відповідного бюджету. Саме доходи відповідного бюджету можна вважати центральною ланкою фінансової системи місцевого самоврядування і саме через бюджетні повноваження реалізується фінансово-правова компетенція органів місцевого самоврядування. Основу власних доходів місцевих бюджетів складають податкові надходження.

Беручи до уваги основні критерії оцінки рівня фінансової децентралізації, світова практика виділяє три моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування:

скандинавська модель, де місцеві податки складають від 10% до 20% ВВП і 20-50% усіх податків. Серед країн, які можна віднести до цієї моделі – Швеція, Данія, Фінляндія;

латинська модель, де обсяг місцевих податків сягає 4-6% ВВП і складає близько 20% усіх податків. Ці показники характерні для Італії, Франції, Іспанії;

ганноверська модель, де місцеві податки сягають 1-2% ВВП і складають близько 4-5% усіх податків. Це властиво для Німеччини, Великої Британії, Нідерландів, Польщі [68].

Таким чином, зважаючи на вищенаведені моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування розглянемо особливості формування доходів місцевих бюджетів у таких країнах: Фінляндії (скандинавська модель), Іспанії (латинська модель), Польщі (ганноверська модель).

Існуючу систему формування доходів місцевих бюджетів Фінляндії було сформовано у процесі реформ у 1993 р. Із середини 1990 р. частка податкових надходжень у фінансових ресурсах муніципалітетів Фінляндії істотно збільшилась і досягла 52% суми доходів місцевих бюджетів [75, с. 129]. Основні податкові надходження забезпечує податок на доходи

домашніх господарств. Хоча частка місцевих бюджетів у податку на прибуток підприємств встановлюється центральним урядом, все ж його надходження істотно різняться за муніципалітетами, що пов'язано з різними економічними умовами у кожному з них (табл. 3.1). Важливою рисою фінської податкової системи є широкі права муніципалітетів щодо встановлення ставок на трудовий доход на оплату комунальних послуг (переважно водопостачання, каналізації, електроенергії) та приблизно 15% – на загальні трансферти центрального уряду.

Таблиця 3.1

Джерела доходів муніципалітетів Фінляндії*

Джерела	Коментарі
Податкові доходи:	
податок на доходи домашніх господарств	Муніципалітети безпосередньо одержують доход від цього податку за додатковою плоскою ставкою, яку вони можуть встановлювати на будь-якому рівні. Основна частина муніципалітетів використовують ставку 18-19%.
податок на прибуток підприємств	Муніципалітети одержують (з 2011 р.) 19,75% надходжень податку на прибуток корпорацій, які ведуть діяльність у межах муніципалітету. Ці надходження істотно коливаються у часі, створюючи перешкоди для фінансового планування.
податок на власність	По цьому податку закон встановлює максимальну та мінімальну межі.
податкове вирівнювання	Якщо потенціальні податкові надходження муніципалітету на душу населення (податкова база на душу населення, помножена на середню ставку муніципальних податків у цілому по країні) становлять: - <90% середніх по країні, то він одержує різницю (близько 3/4 муніципалітетів цієї групи); - >90% середніх по країні, то він сплачує 40% суми, що перевищує поріг у 90%.
Загальні трансферти центрального уряду	Визначаються спеціальним комітетом, до якого входять представники муніципалітетів і центрального уряду.
Трансферти Міністерства соціальної політики та охорони здоров'я	Трансферти на охорону здоров'я визначаються у відсотках до оцінених витрат на охорону здоров'я, що базуються на показниках захворюваності населення; трансферти на соціальну політику визначаються у відсотках до оцінених витрат на соціальний добробут, які базуються на характеристиці населення (включаючи рівень безробіття)
Трансферти Міністерства освіти	Визначаються у відсотках до оцінених витрат, які визначаються залежно від кількості учнів
Збори та плата користувачів	
Інші бюджетні джерела	
Банківські позики	Можуть надаватися, в основному, для фінансування будівельних проектів.

*Джерело [75]

У Фінляндії оціночна вартість нерухомості для цілей оподаткування становить у середньому 70% її ринкової вартості, хоча є і досить значні розбіжності цього показника по регіонах країни. При цьому ставки оподаткування нерухомості є досить низькими – з 1993 р. вони можуть змінюватись у діапазоні 0,22-0,5% (діапазон зміни цих ставок визначається центральними органами влади). Для основного житла ставки податку на нерухомість є меншими, ніж для другого, навіть з огляду на те, що постійні мешканці інтенсивніше використовують місцеві послуги та інфраструктуру. У 2000 р. ставки оподаткування другого житла та більшості іншої нерухомої власності становили від 0,5 до 1%. Електростанції оподатковуються за вищою ставкою (до 2,2% – для ядерних електростанцій). У Фінляндії ставки податку на нерухомість є значно нижчими, ніж в інших країнах Європи. Так, у Данії вони становлять від 2,6 до 4%, в Італії – від 0,4 до 0,7%, у Швеції – від 0,5 до 1,2%. Щоправда, у Фінляндії стягується також податок на чисте майно громадян (за фінансовими та реальними активами) [75].

Розглянемо також умови формування доходів місцевих бюджетів Іспанії (латинська модель) в умовах формування децентралізованої бюджетної системи. До 1978 р. у країні діяла централізована модель бюджетної системи. У процесі децентралізації було розширено повноваження та одночасно відповідальність місцевих органів влади регіонального рівня.

На сьогодні до органів місцевої влади Іспанії сплачують такі податки, як податок на нерухомість, податок на бізнес, податок на транспортні засоби, які є загальнообов'язковими, та податок на будівлі, податок на зростання вартості землі у містах – можуть застосовуватися на розгляд органів місцевої влади. В усіх випадках місцева влада самостійно визначає розмір податкових ставок, але у встановлених законодавством межах. На рис 3.1 наведено обсяги та структуру податкових доходів муніципалітетів Іспанії у 2011 і 2022 рр.

Як показує рис 3.1, податок на нерухомість є ключовим у системі місцевого оподаткування Іспанії, оскільки він забезпечує більше третини

сукупних податкових надходжень. Цей податок стягується з сільської та міської нерухомості у селах і містах. Доходи з цього джерела залежать від оцінки вартості нерухомості та від зростання цін на нерухомість (у тому числі на нові будинки), що відображається у місцевих податкових реєстрах.

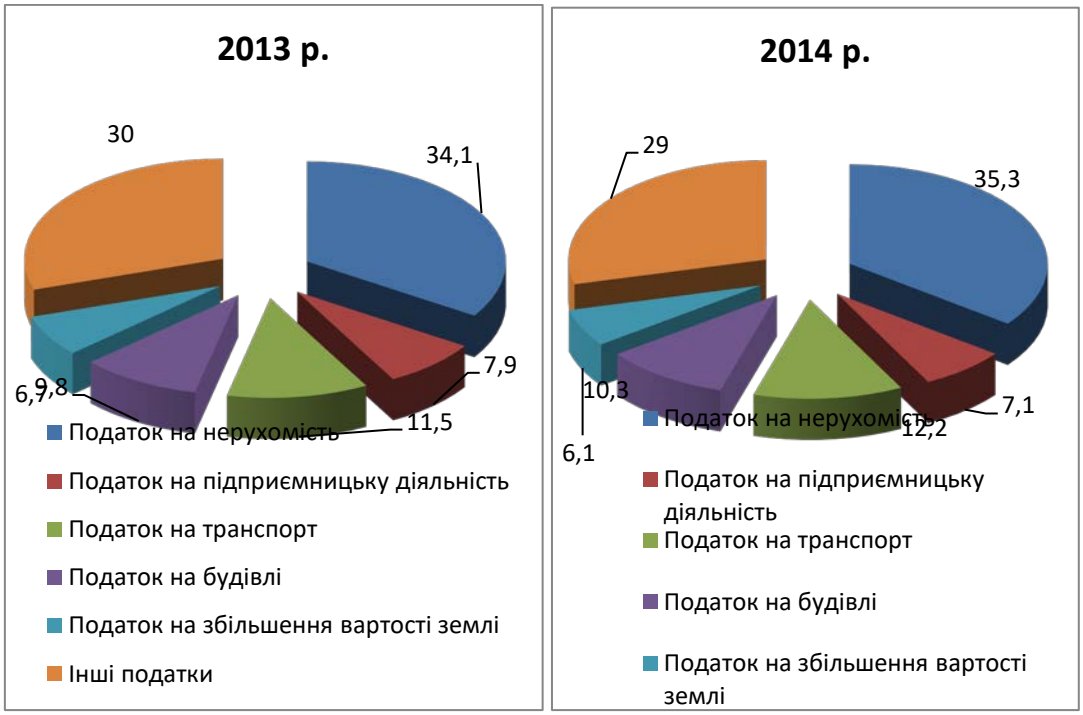

Рис. 3.1. Структура податкових доходів муніципалітетів Іспанії, %.

До недоліків податку на нерухомість слід віднести недостатню соціальну справедливість, оскільки при його стягненні не враховуються сімейний стан, стан здоров'я, рівень доходів платників податку. В Іспанії для вирішення цієї проблеми місцевим органам влади надано право запроваджувати сімейні податкові пільги (наприклад, для багатодітних сімей) або встановлювати надбавки до оподаткування порожніх будинків, власники яких хочуть їх продати або здати в оренду.

Прихильники децентралізації в Україні все частіше апелюють до успішного досвіду подібних реформ в Польщі. Адже Польща має визнану в Європі історію успіху в запровадженні принципу децентралізації при

реформуванні місцевого самоврядування. У зв'язку з цим об'єктивною вбачається потреба дослідити польські реформи місцевого самоврядування, зупинитись на здобутках і прорахунках цих реформ, зокрема, тих із них, що є корисними для реалізації ідей децентралізації влади в Україні.

Відзначимо, що польські реформи в сфері місцевого самоврядування та територіальної організації публічної влади сягають своїми витоки в історію становлення національної державності Польщі, яка багато в чому споріднена не лише хронологічно, а й ментально та географічно з ґенезою Української держави [17].

Реформа децентралізації, запроваджувана в Україні, ґрунтується на європейському досвіді, зокрема від початку її реалізації за основу взята польська модель, фундаментом якої є спроможні місцеві бюджети. Як наслідок, основною ідеєю реформи є суттєве розширення повноважень територіальних громад. Саме на рівні громад має забезпечуватись надання якісних та доступних адміністративних і соціальних послуг, становлення інститутів демократії, задоволення інтересів громадян, узгодження інтересів держави та місцевого самоврядування.

Польща почала перегляд регіональної політики лише в 90-і рр. з метою інтеграції в ЄС. У ході реформи Польща повернула історичний трьохступеневий поділ на гміни-повіти-воєводства, а в основі адміністративної децентралізації використовувала французький досвід. Тобто, надавши регіонам регламентований набір повноважень (за принципом «дозволено те, що передбачено»), центральна влада зберегла контрольно-координуючі функції і високий рівень бюджетної централізації. Важливим аспектом польської моделі стало те, що на рівень воєводств було передано право розробляти і реалізовувати власні стратегії розвитку, спираючись на загальнонаціональні стратегії.

Найважливіші аспекти організації фінансової діяльності органів місцевого самоврядування висвітлено в Конституції Польщі (статті 167 і 168), ухваленої у 1997 р.:

ґміни мають бути забезпечені коштами, адекватними покладеним на ці органи завданням;

доходи органів місцевого самоврядування складаються з власних доходів, а також загальних і спеціальних трансфертів із державного бюджету;

ґміни повинні мати право встановлювати рівень місцевого оподаткування та визначати місцеві видатки у встановлених законодавством межах.

На кожному з етапів реформування місцевого самоврядування в Польщі пильна увага приділялася питанням поглиблення фінансової незалежності ґмін. Утвердженню їхньої фінансової самостійності відчутно сприяли здійснення реформи адміністративно-територіального устрою та бюджетна децентралізація [75].

Упродовж 1995- 2022 рр. доходи місцевих бюджетів Польщі зростали. їхня частка у загальній сумі доходів держави (із врахуванням цільових фондів соціального призначення) зросла за цей період більше ніж на 17%, (рис. 3.2).

Після шестирічного періоду зростання і досягнення найвищого рівня у 2000 р. (39,8% у доходах держави) частка доходів місцевих бюджетів помітно зменшувалася у чотирьох наступних роках, в основному за рахунок скорочення частки переданих з державного бюджету цільових трансфертів і тому це призвело до посилення фінансової залежності органів місцевого самоврядування, а з 2013 р. продовжує зростати (рис. 3.2).

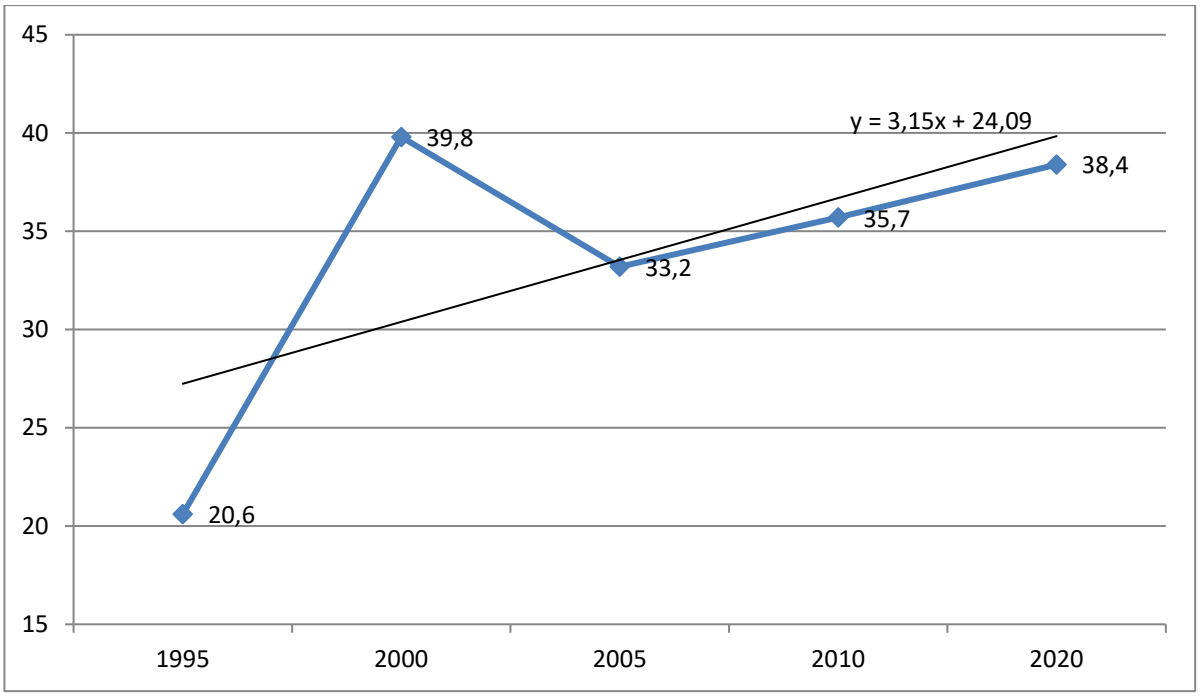

Рис. 3.2. Частка доходів місцевих бюджетів Польщі у загальній сумі доходів держави в 1995- 2020 рр.*

*Джерело : розраховано автором

На відміну від ґмін, повіти та воєводства мають лише надходження від розподілу загальнодержавних податків з доходів юридичних і фізичних осіб, відсоток відрахування від яких з 2010 р. суттєво зріс [75]

Загалом частка власних доходів місцевих бюджетів у 2012- 2022 рр. збільшилася з 51,5% до 54,8% (табл. 3.2).

Найбільш значними власними доходами органів місцевого самоврядування є податок з доходів фізичних осіб і податок з нерухомості. У 2022 р. вони становили відповідно 19,1% і 11,5% доходів місцевих бюджетів. Вагомими є також надходження податку з доходів юридичних осіб (5,3%).

З усіх органів територіального самоврядування Польщі лише гміни наділені повноваженнями у сфері оподаткування. Їхні податкові права не є дуже широкими і зводяться до запровадження місцевих податків згідно із законодавчо визначеним переліком, надання пільг щодо їх сплати та регулювання податкових ставок у встановлених межах.

Таблиця 3.2

Структура доходів місцевих бюджетів Польщі, %.*

Вид доходів	2012	2015	2020	2021	2022
Усього доходів	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Власні доходи, разом	**51,5**	**53,3**	**53,7**	**54,3**	**54,8**
податок з доходів юридичних осіб	5,4	4,9	5,1	5,2	5,3
податок з доходів фізичних осіб	16,5	17,3	17,8	18,6	19,1
земельний податок	1,0	0,9	0,7	0,7	0,7
податок з нерухомості	12,0	11,3	10,4	10,2	11,5
лісовий податок	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
інші доходи	16,5	18,8	19,6	19,5	18,1
Цільові трансферти	**14,3**	**15,1**	**16,8**	**17,1**	**17,3**
на виконання повноважень державних адміністрацій	8,8	9,6	10,9	11,3	11,8
Загальні трансферти	**34,2**	**31,6**	**29,5**	**28,6**	**27,9**

*Джерело : розраховано на основі даних [220]

Ці повноваження розповсюджуються на власні податкові доходи, які мають вагоме фіскальне значення, зокрема, податок з нерухомості, земельний податок і податок з власників транспортних засобів, крім податків з доходів фізичних і юридичних осіб [23].

Органи територіального самоврядування вищих рівнів (повіти та воєводства), як і районні й обласні ради в Україні, не можуть запроваджувати власні податки чи регулювати рівень оподаткування.

Помітну роль у формуванні місцевих бюджетів Польщі відіграють доходи від муніципальної власності: продажу землі та будівель, довгострокової оренди та лізингу комунального майна. Значну частину таких надходжень органи місцевого самоврядування одержують, зокрема, завдяки наданню в оренду приміщень перших поверхів муніципальних будинків.

Отже, загалом слід відзначити значно вищий, ніж в Україні, ступінь диверсифікації надходжень місцевих бюджетів досліджених країн.

Підсумовуючи викладене, загальні тенденції розвитку системи формування доходів бюджету в Україні та світі можна охарактеризувати таким чином. У країнах скандинавської моделі розвитку переважає оподаткування споживання й доходів громадян, велике фіскальне значення має оподаткування нерухомості. У країнах латинської моделі розвитку домінує оподаткування споживання та доходів громадян. У країнах ганноверської моделі розвитку оподаткування споживання має невелике фіскальне значення.

В Україні формування системи доходів бюджету протягом досліджуваного періоду характеризується нестабільністю внаслідок змін у порядку справляння податків і зборів. Вираженою є тенденція збільшення податкового навантаження на споживання, котра може компенсувати у майбутньому зменшення податкового тиску на прибуток підприємств.

3.2. Стратегічні напрями вдосконалення процесу формування доходів місцевих бюджетів у сучасних умовах бюджетної децентралізації

Серед стратегічних завдань сучасного процесу формування доходів місцевих бюджетів України проблема прискорення процесів бюджетної децентралізації є однією з найактуальніших і найгостріших.

Першим етапом української реформи формування місцевих бюджетів стало затвердження Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні та плану заходів з її реалізації. Реформа передбачає врегулювання системи адміністративно-територіального устрою; створення конституційної основи утворення виконавчих органів обласних та районних рад; розподілу повноважень між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування та між органами місцевого самоврядування різних рівнів.

Одним із завдань, що його передбачається вирішувати в рамках Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, є бюджетна децентралізація. В рамках нової концепції ця проблема зводиться до підвищення бюджетної самостійності місцевих органів влади та збільшення доходів місцевих бюджетів.

В умовах наявності негативних тенденцій та кризових явищ в економіці, слабкої фінансової дисципліни, високого рівня корупції, низького рівня довіри до системи державного управління питання бюджетної децентралізації є надзвичайно актуальним.

Практичне втілення бюджетної децентралізації, означає, що органи місцевого самоврядування набувають більшої відповідальності і в їх розпорядження надходить більше коштів. Бюджетна децентралізація має сприяти вирішенню двох основних питань: по-перше, взаємообумовлений розподіл доходів та видатків між рівнями бюджетної системи; по-друге,

встановлення повноважень, у межах яких на регіональному рівні можливо визначати власні доходи та видатки місцевих органів влади [15].

На думку вітчизняних вчених, основною причиною того, що місцева влада має досить обмежений перелік повноважень, обсяг відповідальності та фінансових ресурсів, є те, що центральна влада не зацікавлена у проведенні децентралізації бюджетно-податкової системи, тому що це автоматично призведе до обмеження її повноваження та звуження ресурсної бази [10, с. 326].

У контексті процесів децентралізації бюджетної системи України актуалізується питання розширення доходної бази місцевих бюджетів, які є фінансовою основою органів місцевого самоврядування. Реалізація цього питання потребує створення умов для незалежної та ефективної діяльності місцевих органів влади, спроможності органів місцевого самоврядування забезпечувати соціально-економічний розвиток територій та підвищувати рівень надання громадських послуг населенню шляхом зміцнення фінансової бази місцевих бюджетів.

Процес формування стратегії реформування доходів місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації доцільно розділити на такі етапи (рис. 3.10):

підготовчий: аналізується дохідна частина бюджету у попередніх та поточному періодах, визначаються тенденції розвитку;

пошуковий: виявляються можливості внаслідок прийняття нових рішень, реалізації нової політики щодо стратегія реформування доходів місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації, формуються нові цілі;

програмний: розроблення теоретико-методологічних засад стратегії реформування доходів місцевих бюджетів, визначаються шляхи та умови досягнення окреслених цілей, проводиться їх оцінка;

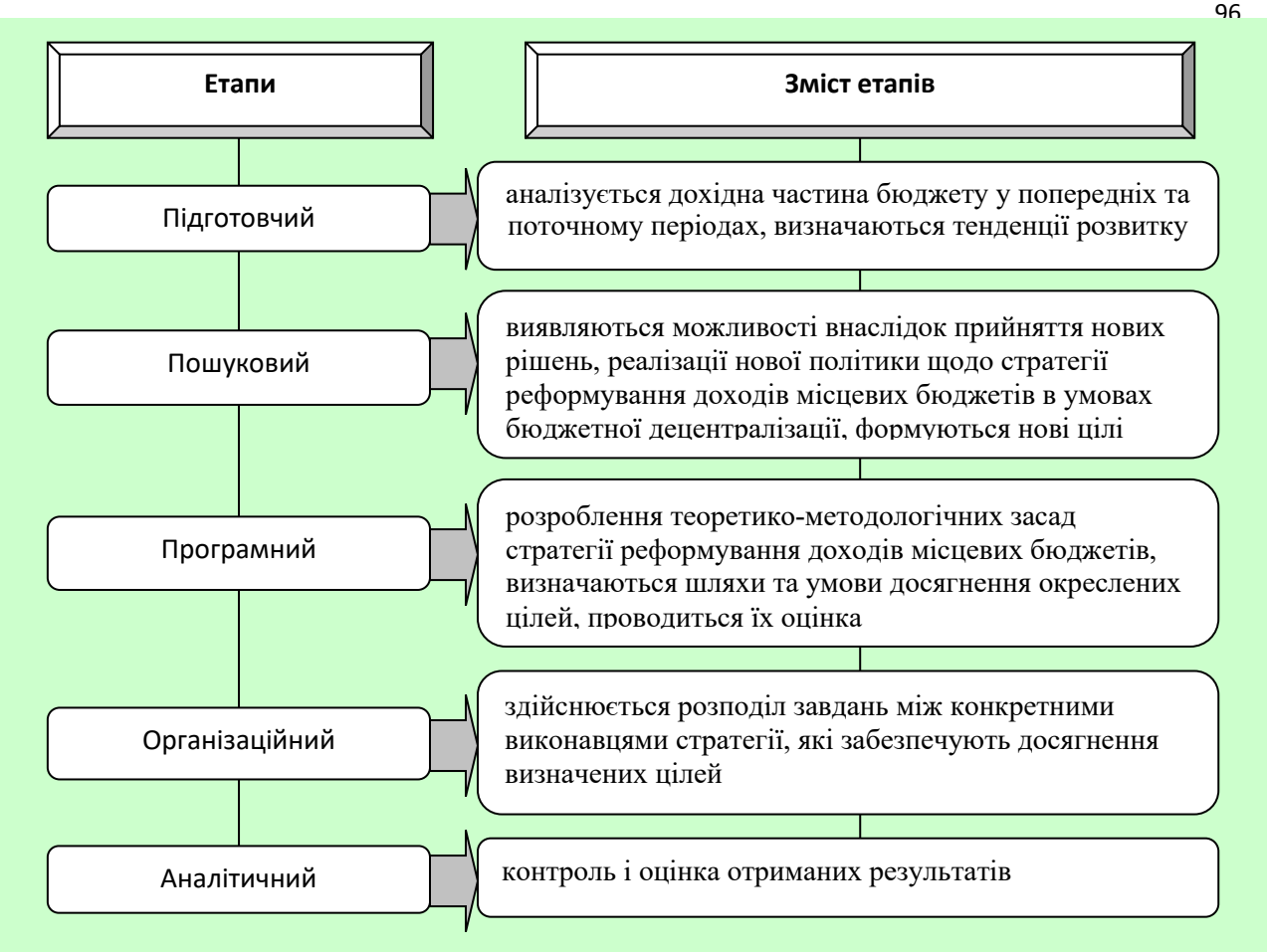

Рис. 3.2. Основні етапи процесу формування стратегії реформування доходів місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації*

(Складено автором).

організаційний: здійснюється розподіл завдань між конкретними виконавцями стратегії, які забезпечують досягнення визначених цілей;

аналітичний: контроль і оцінка отриманих результатів.

Складання прогнозу на плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди є обов'язковим відповідно до положень Бюджетного кодексу України. При прогнозуванні доходів місцевих бюджетів необхідно враховувати оцінку стратегії діяльності з урахуванням програм та рішень місцевих органів влади та поточної економічної ситуації у регіоні.

Формування місцевого бюджету має ґрунтуватись на пріоритетах регіональної бюджетної політики. Прогнозні та програмні документи соціально-економічного розвитку території, прогноз фінансового балансу на

наступні роки мають бути основою для визначення пріоритетних напрямів доходів місцевих бюджетів. У бюджетному процесі повинні бути враховані середньострокова та довгострокова перспектива, встановлений зв'язок із загальними цілями соціально-економічного розвитку країни та адміністративно-територіальних одиниць [19].

Жодна система не може бути успішною, якщо вона не має дієвого контролю. Фінансовий контроль забезпечує ефективне управління доходами місцевих бюджетів та сприяє досягненню визначених цілей. Умовою ефективного бюджетного процесу, важливими факторами для формування показників проекту бюджету на наступний рік є звітність, моніторинг та оцінка результативності управління коштами місцевих бюджетів [18].

Подальше удосконалення бюджетної децентралізації потребує запровадження формування бюджетів із урахуванням стратегічних цілей формування доходів місцевих бюджетів на перспективу. Недостатність дохідної бази місцевих бюджетів, неможливість їх у повному обсязі фінансувати виконання повноважень органів місцевого самоврядування вимагають вдосконалення стратегічних напрямів формування доходів місцевих бюджетів у сучасних умовах бюджетної децентралізації.

Таким чином, розробка стратегії реформування місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації стає нагальною потребою. Стратегія реформування місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації має передбачати формування системи довгострокових цілей місцевих органів влади та вибір найбільш ефективних шляхів їх реалізації. В розробці стратегії варто орієнтуватися на необхідність забезпечення органів місцевого самоврядування фінансовими ресурсами, достатніми для виконання ними своїх повноважень. В процесі стратегічного управління місцевими фінансами здійснюється пошук шляхів нагромадження фінансових ресурсів та їх перерозподіл у найбільш перспективні сфери соціально-економічного розвитку територій [10].

Процес реалізації стратегії відбувається на основі механізму управління, який формують такі послідовні дії [10]: підготовчий етап – планування – реалізація (виконання) – контроль.

Технологія управлінського процесу передбачає координацію дій за схемою «мета – результат», що дає змогу звести до мінімуму неузгодженості. Механізм реалізації стратегії варто здійснювати в такій послідовності [10]:

аналіз ситуації, визначення цілей та завдань;

розробка інформаційної моделі ситуації і способів вирішення проблемних питань, пов’язаних з нею;

оцінка та переваги оптимального варіанту вирішення в зв’язку зі зміною ситуації, що склалася, розробка організаційного плану вирішення;

вибір інструментів управління;

розробка програми дій;

виконання програми дій;

контроль і аналіз отриманих результатів на основі порівняння ситуації, що змінилася, з її інформаційною моделлю [10].

Ключовий елемент реалізації стратегії – створення цільових галузевих та комплексних програм, програм розвитку територій. У програмі повинні бути розкриті цілі, шляхи і способи вирішення проблеми. Комплекс програмних документів відповідно повинен розроблятися після затвердження стратегії. Методика розробки програм має враховувати територіальну та галузеву специфіку [10].

Обов'язковими є також програмні документи для галузей, які визначають регіональну спеціалізацію і від функціонування яких залежить фінансово-економічна та соціальна стабільність в регіоні.

Принцип поєднання територіального і галузевого управління здатний встановити баланс у розвитку регіону. Цей принцип забезпечує раціональний розподіл завдань управління між двома різними управлінськими центрами – галузевим і територіальним.

Висновки до розділу 3

1. У результаті дослідження зарубіжного досвіду формування доходів місцевих бюджетів встановлено, що у забезпеченні фінансової незалежності місцевого самоврядування зарубіжних країн важливу роль відіграють як податкові, так і неподаткові доходи. Неподаткові доходи становлять значну частку власних надходжень місцевих бюджетів, перелік яких у різних країнах відрізняється і визначається значною мірою тим, які платні послуги можуть і здатні надавати населенню органи місцевого самоврядування. В Україні неподаткові доходи становлять більшу частку надходжень місцевих бюджетів.

2. Аналіз практики формування податкових доходів органів місцевого самоврядування в розглянутих країнах показує, що її основу становлять прямі податки, як правило, це відрахування від загальнодержавних податків на доходи фізичних і юридичних осіб. В окремих випадках передається частина непрямих податків. Податки на доходи, найчастіше, мають вагоме фіскальне та водночас регулююче значення, будучи інструментом фінансового вирівнювання територій. Головним інструментом місцевого оподаткування є податок на нерухомість; практикується запровадження місцевих податків і зборів екологічного призначення. Відзначено значно вищий, ніж в Україні, ступінь диверсифікації надходжень місцевих бюджетів досліджених країн.

3. Обґрунтовано загальні тенденції розвитку системи формування доходів місцевих бюджетів в Україні та світі, які можна охарактеризувати таким чином. У країнах скандинавської моделі розвитку переважає оподаткування споживання й доходів громадян, велике фіскальне значення має оподаткування нерухомості. У країнах латинської моделі розвитку домінує оподаткування споживання та доходів громадян. У країнах ганноверської моделі розвитку оподаткування споживання має невелике фіскальне значення. В Україні формування системи доходів бюджету протягом досліджуваного періоду характеризується нестабільністю внаслідок

змін у порядку справляння податків і зборів. Вираженою є тенденція збільшення податкового навантаження на споживання, котра може компенсувати у майбутньому зменшення податкового тиску на прибуток підприємств.

4. Розроблено механізм реалізації стратегії формування доходів місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації, який здійснюється в такій послідовності: аналіз ситуації, визначення цілей та завдань; розробка інформаційної моделі ситуації і способів вирішення проблемних питань, пов'язаних з нею; оцінка та переваги оптимального варіанту вирішення в зв'язку зі зміною ситуації, що склалася, розробка організаційного плану вирішення; вибір інструментів управління; розробка програми дій; виконання програми дій; контроль і аналіз отриманих результатів на основі порівняння ситуації, що змінилася, з її інформаційною моделлю. Ключовим елементом реалізації стратегії є створення цільових галузевих та комплексних програм, програм розвитку територій.

ВИСНОВКИ

Здійснене поглиблення теоретичних засад формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації дозволило сформулювати відповідні висновки.

1. Дослідження наукових праць з проблематики формування доходів місцевих бюджетів дало підстави сформулювати власне визначення поняття «доходи місцевих бюджетів» – це сукупність грошово-економічних відносин суспільства, що забезпечують формування і розподіл фінансових ресурсів місцевих бюджетів та оптимальний, ефективний розвиток територій шляхом децентралізованого управління в особі органів місцевого самоврядування.

2. У результаті аналізу існуючих підходів до визначення поняття «децентралізація» обґрунтовано, що в сучасній науці її аспекти розглядаються за видами. Здійснено класифікацію видів децентралізації залежно від їх характеристики: демократична; адміністративна; управлінська; політична; фінансова; бюджетна. Обґрунтовано, що на формування доходів місцевих бюджетів значно впливатимуть бюджетна і фінансова (фіскальна) децентралізація, ефективне проведення яких, у свою чергу, залежить від демократичної, адміністративної, політичної та управлінської децентралізації. Обґрунтовано, що курс на децентралізацію окреслює як перспективи розвитку України, так і його проблеми. Здійснено групування основних переваг і позитивних результатів децентралізації, а також її ризиків і небезпек.

3. Визначено принципи формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації: бюджетної еквівалентності – відповідність доходів місцевих бюджетів податковому навантаженню, жителів регіонів; національної солідарності – загальне розуміння громадянської солідарності, відповідно до якого держава вирівнює фінансові можливості регіонів; децентралізації – чіткий розподіл фінансових функцій, дотримання місцевих пріоритетів, підзвітність; бюджетного (фіскального) федералізму – збалансоване розмежування повноважень та відповідальності між рівнями

бюджетної системи, відносна самостійність місцевих бюджетів; субсидіарності – закріплення повноважень на надання гарантованих суспільних послуг за органом влади, максимально наближеним до кінцевого споживача; фінансової самостійності органів місцевого самоврядування – чітке забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування необхідними фінансовими ресурсами, в тому числі через їх участь в загальнодержавних податках; територіальної прив'язки – об'єкт оподатковування має бути зв'язаний за визначеною територією і відрізнятися низькою мобільністю; фінансового вирівнювання – забезпечення певного ступеня вирівнювання між краще і гірше забезпеченими територіями.

4. Для ефективної організації процесу бюджетної децентралізації здійснено класифікацію доходів місцевих бюджетів за такими ознаками: за змістом, відповідно до бюджетної класифікації, за територіальною локалізацією, за формою утворення, за способом акумуляції, за методом розрахунку, за обсягом, за соціально-економічним змістом, за умовою повернення, за рівнем централізації, за методом залучення, за методом мобілізації, за частотою появи, за джерелом утворення і формою використання коштів, за періодичністю надходження, за структурою на виконання повноважень, у відношенні до бюджетного устрою, залежно від методу акумулювання грошових ресурсів, у відношенні до джерел сплати, залежно від властивостей бази оподаткування. Цей підхід створює базу для вдосконалення теоретичних основ формування доходів місцевих бюджетів в Україні, а також для розрахунку показників фінансової децентралізації доходів місцевих бюджетів.

5. Результати аналізу дохідної частини місцевих бюджетів дали можливість визначити, що в останні роки спостерігається стійка негативна тенденція до зменшення частки доходів місцевих бюджетів у структурі доходів зведеного бюджету. Більша частина бюджетних ресурсів акумулюється у державному бюджеті України, що свідчить про високий ступінь централізації її бюджетної системи. Протягом аналізованого періоду у

структурі доходів місцевих бюджетів істотну частину стабільно займають трансферти і податкові надходження. За результатами оцінки впливу міжбюджетних трансфертів на дохідну частину місцевих бюджетів з'ясовано, що необхідність в офіційних трансфертах виникає внаслідок невідповідності розподілу повноважень між органами управління в розподілу дохідних джерел на їх виконання. У структурі доходів місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) значну частину займають офіційні трансферти, що свідчить про залежність місцевих бюджетів від додаткових коштів, які надходять з державного бюджету України.

6. У результаті оцінки рівня децентралізації дохідної частини місцевих бюджетів встановлено, що сьогодні стандартних фінансових показників, які б характеризували рівень децентралізації доходів місцевих бюджетів, не існує. Доведено, що для оцінки їх рівня децентралізації необхідно використовувати комплекс показників, які б найбільш повно характеризували фінансову децентралізацію. Запропоновано поділити показники оцінки фінансової децентралізації доходів місцевих бюджетів за трьома критеріями: впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів; децентралізації доходів місцевих бюджетів відповідно до бюджетної класифікації; залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів.

7. Для підвищення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування запропоновано схему процесу формування стратегії реформування доходів місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації. Розроблено механізм реалізації стратегії реформування доходів місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації, який передбачає таку її послідовність: аналіз ситуації; визначення цілей і завдань; розробка інформаційної моделі ситуації та способів вирішення проблем, пов'язаних з нею; виявлення оптимального варіанта вирішення проблем у зв'язку зі зміною ситуації, що склалася; розробка організаційного плану їх вирішення; вибір інструментів управління; розробка програми дій; виконання

програми дій; контроль і аналіз отриманих результатів на основі порівняння ситуації, що змінилася, з її інформаційною моделлю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апатова Н. В. Оцінка ефективності місцевих бюджетів. Економіка регіонів. 2010.– № 4. С.15 22.
2. Базилевич В.Д. Державні фінанси: Навчальний посібник / В.Д. Базилевич, Л.О. Баластрик . К.: Атіка. 2002. 151 с.
3. Базовка Ю. М. Фіскальна ефективність податку на доходи фізичних осіб / Ю. М. Базовка. URL: http://intkonf.org/bazovka–yum–ktn–morgunova–ti–fiskalna–efektivnist–podatku–na–dohodi–fizichnih–osib/
4. Бобровська О. Ю. Розробка методики оцінювання впливу децентралізації влади на формування інвестиційного профілю територій / О. Ю. Бобровська., Т. А. Крушельницька, А. Ю. Мунько // Регіональне та муніципальне управління № 5-6 (19-20) травень-червень 2015. с. 47-57
5. Батанов О. Концептуальні засади співвідношення функцій територіальних громад з функціями місцевих органів державної виконавчої влади. Право України [Текст]. 1999. № 5. С. 25.
6. Бескид Й. Теоретичні засади бюджетної децентралізації: нормативна та позитивна теорія бюджетного федералізму. Світ фінансів. 2007. №4 (13). С. 116–121
7. Білецька Г. М. Щодо розгляду факторів впливу на надходження податку з доходів фізичних осіб до бюджету. Економіка, фінанси, право. 2010. № 7. С. 23–26.
8. Бондарук Т. Г., Мельничук І. О. Роль міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів України. Статистика України. 2015. № 4.

9. Бондарук Т. Г. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні : [моногр.] / Бондарук Т. Г. ; НАН України ; Ін–т екон. та прогнозув. К. : Експрес. 2009. 608 с.
10. Бондарук Т.Г. «Місцеві фінанси» : Навч. посібник. К. : «Інформ.–аналін. агентство». 2013. 529 с.
11. Борденюк В. Децентралізація державної влади і місцеве самоврядування: поняття, суть та форми (види). Право України [Текст]. 2005. № 1. С. 21—25.
12. Бутурлакіна Т. О. Фінансова децентралізація як фактор економічного зростання регіонів. Наук. вісн. Ужгород. ун–ту. Сер. : «Економіка». 2010. № 31. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2010_31/statti/4_8.htm.
13. Бюджетна система України: Навч. посіб. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. / С. І. Юрій [та ін.]; ред. С. І. Юрій, Й. М. Бескид. К.: НІОС. 2000. 400 с.
14. Бюджетна система України: підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. К.: Центр навч. літ. 2004. 544 с.
15. Бюджетна система: Підручник / За наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія // Публікація: К. –Тернопіль: ЦУЛ–Економічна думка. 2012. 871 с.
16. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 року №2456–VI / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi.
17. Бюджетний кодекс України: закон, засади, коментар / [О.В. Турчинов, Ц.Г. Огонь, Г.С. Фролова та ін.]; [за ред. О.В. Турчинова і Ц.Г. Огня]. К.: Парламентське вид–во. 2002. 320 с.
18. Василик О.Д., Павлюк К.В. Бюджетна система України: підручник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
19. Василик О.Д. Державні фінанси України: [Підручник]. / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. К.: НІОС.– 2002. 608 с.

20. Вдовенко Ю. С. Фіскально-бюджетні новації децентралізаційного підходу до реформування держави. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. 2014. № 4. С. 199-203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2014_4_31
21. Велентейчик Н. Ю. Аналітична оцінка стійкості місцевих бюджетів в системі регулювання міжбюджетних відносин. Інноваційна економіка. 2012. № 8. С. 305.
22. Венгер В. В. Фінанси: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Венгер. К.: Центр учбової літератури. 2009. 432 с.
23. Вінницька О. А. Бюджетні видатки як складова державної підтримки сільського господарства. Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. 2015. № 1. С. 57-63.
24. Вінницька О. А. Економіко-статистичний аналіз доходів місцевих бюджетів. Статистика України. 2015. № 3 (70). С. 18-23.
25. Власюк О. С. Шляхом децентралізації: виклики, ризики та пріоритети реформування регіонального розвитку в Україні / О.С. Власюк // Регіональна економіка. 2015. №1. с. 5–18
26. Вовна Н.І. Теоретична концептуалізація доходів місцевих бюджетів. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. Ужгород. 2015. №17. С. 205–210.
27. Волохова І.С. Міжбюджетні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Монографія / І.С. Волохова. Одеса: Атлант. 2020. 234 с.
28. Волохова І.С. Міжбюджетні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Одеса: Атлант. 2010. 233 с.
29. Воронов М. П. Децентралізація влади як основа взаємовідносин державних виконавчих органів і місцевого самоврядування. Вісник соціально–економічних досліджень. 2023. С. 34.

30. Герасименко Г. В. Організаційні засади та фінансове забезпечення системи соціальної підтримки населення в Україні. Вісник соціально–економічних досліджень. 2013. Вип. 1. С. 339–346.
31. Герчаківський С.Д., Кабаш О.Р. Теоретичний логос фіскальної децентралізації. Регіональна економіка. 2009. №2. с. 133–140
32. Глущенко А.С. Фінанси: Навчальний посібник. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2020. 190 с.
33. Гнидюк І. В. Децентралізація бюджетної системи: досвід Словаччини та перспектива для України. Облік і фінанси, 2021. № 3 (69). с.80-87.
34. Гончаренко М. В. Проблемні аспекти формування місцевих бюджетів розвитку / М. В. Гончаренко // Теорія та практика державного управління. 2013. Вип. 4. С. 187–193.
35. Грицяк І. А. Державне управління в Україні. 487 с.
36. Грицяк І. А. Деконцентрація та децентралізація у державному управлінні Проблеми теорії і практики державного управління і місцевого самоврядування : матеріали щоріч. наук.–практ. конф. проф.–викл. Складу та слухачів академії (м. Київ, 31 трав. 1996 р.). К. : Вид–во УАДУ. 1996. С. 88–89.
37. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України : [монографія] / В.Г. Дем'янишин. Тернопіль : ТНЕУ, 2008. 496 с .
38. Дмитренко А. О. Бюджетна система як інструмент державного управління. Роль місцевого бюджету в соціально-економічному розвитку територій. Сучасні проблеми і перспективи економічної динаміки: матеріали X Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. здобувачів вищ. освіти та молодих учених (м. Умань, 16 листоп. 2023 р.). Умань : УДПУ імені Павла Тичини, 2023. С. 58-61.
39. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація. С. 93.

40. Державні фінанси: навч. посібник / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик; заг. ред. В. Д. Базилевич. К.: Атіка. 2002. 368 с.
41. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України [Текст] / [Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін.] // Центр політико-правових реформ. К. : Москаленко О. М. 2012. 212 с.
42. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування [Текст] : навч. посіб. для посадовців місцевих та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування. К. : ПРООН/ МПВСР. 2007. 269 с.
43. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів / [Луніна І.О., Кириленко О.П, Лучка А.В. та ін.]; за ред. д–ра екон. наук І.О.Луніної; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. К. 2010. 320 с.
44. Завгородній В.А., Романов М.Ю., Децентралізація та федералізація: порівняльний аналіз і можливості впровадження в Україні. Вісник Запорізького національного університету. 2015. № 1 (1). с. 16–22
45. Запатріна І. В. Бюджет розвитку як інструмент економічного зростання / І. В. Запатріна // Наукові праці НДФІ. 2006. № 2 (35). С. 73 75.
46. Зубріліна В.В. Сутнісно-теоретичні аспекти доходів та видатків місцевих бюджетів. Економічний простір. 2014. №91. с. 94–109
47. Камінська І. М. Фінансова спроможність регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія / І. М. Ка–мінська, І. М. Вахович ; Луцький нац.техніний ун–т. Л. : Надстир'я. 2009. 397 с.
48. Кампо В. М. Місцеві державні адміністрації як ланка системи органів виконавчої влади. Юридичний вісник. 2023. № 4. С. 63–67.
49. Карлін М. І. Фінансова система України : [навч . посіб.] / Карлін М .І . Знання. 2007. 324 с .

50. Касперович Ю. В. Формування неподаткових надходжень бюджету в системі фінансово–економічного регулювання. Економічний часопис–XXI. 2023. № 9–10(2). С. 55–58.
51. Каспрук А. Ю. Доходи місцевих бюджетів: проблеми забезпечення та резерви збільшення. Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. 2022. Вип. 9(2). С. 60–70.
52. Кваша Т.К. Теоретичні та практичні аспекти фіскальної децентралізації: емпіричний аналіз. Економічний простір. 2023. № 189. С. 127–115.
53. Кириленко О. П. Місцеві фінанси: Навчальний посібник / О.П. Кириленко. Тернопіль: Астон. 2014. 140 с.
54. Коваленко А. Місцеве самоврядування: природа, ознаки, межі. Право України. 1997. № 2. С. 3–5.
55. Ковальчук І. В. Місцеві податки і збори як фінансова основа процесу децентралізації. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 1. с. 55-58.
56. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
57. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 року. URL: http ://web.archive.org/web/20081206132214/http://vi–legas.com.ua/content/view/1823/109/
58. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333–р.
59. Корнєєв М. В. Удосконалення теоретико-методологічного забезпечення узагальнюючої оцінки рівня фінансової автономії. Актуальні проблеми економіки. 2019. № 7 (97). 229-235.
60. Корнієнко М. Місцеве самоврядування та «урядова вертикаль. Місцеве самоврядування. 2022. № 3–4 (5). С. 37–41.

61. Кравченко В.І. Місцеві фінанси України: Навч. посіб. К.: Т–во «Знання», КОО. 1999. 487 с.
62. Крисоватий А. І. Планування та прогнозування податкових надходжень. / Крисоватий А. І., Кізима А. Я. Т. : ТНЕУ. 2011. 259 с.
63. Кузькін Є. Ю. Теоретичні аспекти фіскальної децентралізації Наукові праці НДФІ. 2014. № 4 (69). с.3-12
64. Кузьминчук Н. В. Аналіз видів міжбюджетних трансфертів щодо вирішення регіональних проблем формування бюджетів [Текст] Проблеми економіки. 2013. т.№ 4. С.198–205.
65. Кулешір В. В. Диверсифікація джерел формування місцевих бюджетів розвитку Вісник Дніпропетровського Університету. Серія “Економіка”. 2011. № 5(3). С. 124–132.
66. Кульчицький М .І . Місцеві бюджети і механізм їх Фінанси України. 2021. № 9. С. 98–104.
67. Лебеда Г. Б. Методичні підходи до побудови комплексу моделей прогнозування доходів бюджету Агросвіт. 2022. № 23. С. 19-23.
68. Легкоступ І. І. Особливості формування місцевих бюджетів України та шляхи зміцнення їх доходної бази Формування ринкових відносин в Україні. 2020. № 3. С. 165–170.
69. Лисенко О.Ю. Міжбюжетні відносини в Україні: особливості розвитку та шляхи удосконалення Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2011 №.1 с.1–8.
70. Луніна І .О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / Луніна І .О. К. : Наукова думка НАН України. 2006. 432 с .
71. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин : монографія / І. О. Луніна. К. : Ін -ститут економічного прогнозування. 2006. 393 с.
72. Луніна І.О. Бюджетна децентралізація: цілі та напрями реформ. Економіка України. 2014. № 11. С. 61–75.

73. Маргасова В.Г Теоретико-методологічні основи забезпечення економічної безпеки регіону. Актуальні проблеми економіки. 2021. №10(124). С. 186-194.
74. Мигович Т. М. Аналіз структури видатків місцевих бюджетів. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. Івано–Франківськ. 2011. Вип. 7, т. 2. С. 411–417.
75. Місцеві фінанси. Підручник. / За редакцією д.е.н., проф. О.П. Кириленко. К.: Знання. 2006. 677с.
76. Момот А. О. Методологічні підходи щодо класифікації доходів місцевих бюджетів. Управління розвитком. 2012. №8. С. 125–126.
77. Музика О.А. Класифікація доходів місцевих бюджетів. Право України. 2023. №10.– С.69–73.
78. Неджельский А. Відкритість і прозорість бюджету держави у Польщі законодавство і практика / А. Неджельский// URL: StandardsofFiscalTransparencyinPoland LawandPractice / Ed.
79. Нікончук А. М. Теоретичні засади децентралізації влади в процесі розвитку місцевого самоврядування в Україні. Право і безпека. 2011. № 5 (42). с. 30–34
80. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету : теорія та практика : [монографія] / Огонь Ц .Г . К. : Київ . нац. торг . ун– т. 2003. 580 с .
81. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: напрями реструктуризації та вдосконалення: автореф. дис. докт. екон. наук: 08.04.01 фінанси, грошовий обіг і кредит. К.: КНЕУ. 2004. 36 с.
82. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико–методологічні аспекти) : монографія. К. : КНЕУ. 2005. 240 с.
83. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: http://www.treasury.gov.ua/
84. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: www.minfin.gov.ua/

85. Павлюк К.В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки : [монографія]. К. : НДФІ. 2006. 584 с .
86. Пасічник, Ю. В. Бюджетна система України: навчальний посібник 2–ге вид., перероб. і доп. К.: Знання. 2008. 670 с.
87. Письменний В. В. Місцеві фінанси: навч. посіб.. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ. 2012. 200 с.
88. Сало Т. Децентралізація фінансової системи: стан та оцінка рівня в Україні Ефективність державного управління. 2013. Вип. 4. С. 324-330.
89. Савченко В. Ф. Держава і регіон : регулювання соціально-економічного розвитку : в кн. Кн. 3. Місцевий рівень [Текст] / В. Ф. Савченко. К. : Знання, 1999. 303 с.
90. Сергієнко Л.К. Бюджетна децентралізація шлях до фінансового забезпечення місцевого самоврядування. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Випуск 7. с. 743-746.
91. Федоренко В. Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації публічної влади в контексті децентралізації: досвід Польщі для України. Публічне право. 2015. № 3 (19).
92. Фещенко Л.В. Бюджетна система України: Навчальний посібник / Л.В. Фещенко, П.В. Проноза, Н.В. Кузьминчук. К.: Кондор. 2008. 440 с.

Додаток А

Таблиця А.1

Підходи до визначення поняття «доходи бюджету»*

Автори, джерела	Визначення	Підходи до визначення
1	2	3
Бюджетний кодекс України	податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ)	Правовий аспект
В. Загорський, О.Вовчак. та ін.	здійснені на підставі правових норм обов'язкові і добровільні надходження до бюджету, що використовуються державою для виконання своїх функцій;	Правовий аспект
М. Карлін	фінансові ресурси держави, які використовуються для виконання функцій, закріплених законами за державою	Матеріальний та правовий аспект
О. Турчинов та Ц. Огонь	фінансові ресурси держави, які використовуються для виконання функцій, закріплених законами за державою. Доходи бюджету утворюються за рахунок надходжень на безповоротній основі, справляння яких передбачене законодавством України;	Матеріальний та правовий аспект
Савчук С. В.	грошові надходження в основний загальнодержавний фонд, необхідний для забезпечення стабільного розвитку всіх секторів економіки, покращення матеріального добробуту громадян, їх культурного розвитку, забезпечення обороноздатності країни, утримання державних органів влади тощо;	Матеріальний аспект
В. Дем'янишин	частина вартості валового внутрішнього продукту, яка в процесі розподілу і перерозподілу доходів і нагромаджень може бути спрямована на розвиток економіки держави, соціальний захист населення, соціально-культурні заходи, потреби оборони, управління;	Матеріальний аспект
О.Василик , К. Павлюк	доходи бюджету є фінансовою базою діяльності держави. Їх склад, форми мобілізації залежать від системи і методів господарювання, а також від економічних завдань, які вирішує суспільство в той чи інший період	Матеріальний аспект

А.Крисоватий, А.Кізима	частина фінансових ресурсів держави, які формуються згідно з юридичними нормами та відповідним механізмом і необхідні державі для забезпечення своєї діяльності і виконання визначених функцій. Вони відображають економічні відносини з підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, суб'єктами підприємницької діяльності, а також фізичними особами, які виникають у процесі формування централізованих грошових фондів держави шляхом справляння відповідних платежів;	Матеріальний та економічний аспект
К. Павлюк	частина фінансових ресурсів держави, що формується у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту й зосереджується у бюджетному фонді для забезпечення соціальних і економічних потреб держави;	Матеріальний та економічний аспект
Ю. Пасічник	частина централізованих фінансових ресурсів держави, що врегульовані відповідними нормативними актами і необхідні для виконання нею своїх функцій; економічні відносини держави з підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами, які виникають у процесі стягнення бюджетних платежів;	Матеріальний та економічний аспект
Ц.Г. Огонь	формування, розподіл та використання з метою здійснення видатків на виконання зобов'язань і функцій держави;	Економічний аспект
С.Юрій, В.Дем'янишин	частина вартості валового внутрішнього продукту, яка в процесі розподілу і перерозподілу доходів і нагромаджень може бути спрямована на розвиток економіки держави, соціальний захист населення, соціально-культурні заходи, потреби оборони, управління. І основним джерелом формування фінансових ресурсів, акумульованих у бюджетах, є податки, суть яких, в першу чергу, полягає у примусовому відчуженні державою частини новоутвореної вартості;	Економічний аспект
А.М.Бабич та Л.П.Павлова	частина національного доходу, що централізується у бюджетах різних рівнів;	Економічний аспект
О.Р.Романенко	економічна категорія, яка відображає економічні відносини, що виникають у держави з юридичними та фізичними особами в процесі формування бюджетного фонду;	Економічний аспект
Л. Фещенко та ін	як економічна категорія, доходи бюджету виражають фінансові відносини, що виникають між державою, суб'єктами господарювання та населенням у процесі формування бюджетних фондів.	Економічний аспект

* Систематизовано автором